

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI·EMLÉKEI

SZERKESZTI:

DR·VAZDOVSZKY·JÁNOS

ELSŐ·RÉSZ:

ÉPÍTÉSZETI·EMLÉKEK

IRTA: DIVALD·KORNÉL®

A·SZEPESVÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI·TÁRSULAT
KIADÁSA·

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA A SZEPESVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

Dr. VAJDOVSZKY JÁNOS

ELSŐ RÉSZ:

ÉPÍTÉSZETI EMLÉKEK

IRTA

DIVALD KORNÉL

Tizenkét mellékleten s a szövegben nyolczvanhat képpel

BUDAPEST

A STEPHANEUM R. T. NYOMÁSA

1905

I.

Általános jellemzés. Őskori maradványok. Az első templomok. A tribsi és jurgói fatemplom. A krighi fatorony. A mindszei templom tornya és temetői kápolnája. A haraszi templom. A kéthajós templomokról általában.

SZEPESVÁRMEGYE természeti szépségeinél, politikai és művelődéstörténeténél fogva egyaránt Magyarország legérdekesebb vármegyéinek egyike. A Magas Tátra hófedte ormai, négy folyójának völgyei a fenségestől az idilli jellemig, hol szinte megrázó ellentétekben, hol elbájolóan szelíd, kedves vonásokban gazdag tájképek rendkívül változatos sorozatát tárják elénk. E gyönyörű vidéket jó részt pompás utak szelik keresztül-kasul. Az utak mentén, folyók partján, dombok tetején és hegyek oldalán lépten-nyomon városok és falvak bukkannak föl. Ezek legtöbbjének templomai és házai, valamint a völgyek fölött uralkodó várak és kolostorok romjai évszázados multról és ez évszázadok folyamán szakadatlan kulturális fejlődésről tanuskodnak.

E dicső mult önmagukban véve is eléggé beszédes művészeti emlékeit tüzetesen méltatni szép, de nehéz föladat. Megnehezíti az út töretlen volta, a melyen annak, a ki méltatásukra vállalkozik, járnia kell; még inkább a tömérdek balhiedelem, a melyet egy-egy emlékhez többnyire a kegyeletes hagyomány fűzött. Ez utóbbi az egyes emlékek értékét különösen túlzott régiségükkel igyekszik fokozni, míg viszont az eddig ismertetett régi épületek leíróit ezek művészi méltatásánál ragadta el gyakran a tárgy szeretete. Illuziókat széttépni mindig hálátlan feladat, különösen akkor, ha ezeket az ősök emléke iránt való kegyelet táplálja. De miként a történetírásnak, a művészettörténelemnek is csak az igazság keresése lehet célja. Az igazság fényében is még mindig káprázatos lesz a kép, a melyet Szepesvármegye művészeti emlékeinek tárgyilagos méltatása nyújt. Ha monumentális építészetének története nem is kezdődik a magyar királyság első évszázadával, mint azt egyes emlékeit ez időbe helyezve, a régibb írók s a néphagyomány véli; ha különösen középkori épületei sorában kevés is a kifogástalan művészi értékű emlék: Szepesvármegye régi lakossága a XIII. századtól kezdve tehetségéhez képest s a lehetőség határain belül mindenkor lépést tartott az egymásután következő századok művészeti törekvéseivel s ha monumentális épületei emelésénél a kellő idő és anyagi eszközök

hiánya miatt legtöbbször nem is fejtett ki nagyobb fényt, ennek pótlásáról később annál nagyobb mértékben gondoskodott s templomait, köz- és magánépületeit a szobrászat, festészet és iparművészet alkotásaival gyakran valósággal elhalmozta.

Szepesvármegye ma is fönnálló s közel kétszáz templomának legalább is háromnegyed része a XIII—XIV. századig vezetheti vissza multját. Eredeti állapotában e templomok közül természetesen jóval kevesebb maradt fönn. De a régi s a XVII—XIX. századokban gyökeresen újjáépített templomokban is tömérdek a kisebb művészeti emlék, a mely egyrészt a gyökeresen átalakított templomoknak stíljüknél régibb multjáról tesz bizonyosságot, másrészt a régi stíljükben fönnálló épületekben művészeti szempontból véve gyakran érdekesebb maguknál a templomoknál. Szepesvármegye szobrászati, festészeti és iparművészeti emlékeivel a szakirodalom eddigelé behatóbban még nem foglalkozott, vagy legalább is nem méltatta ezeket érdemük szerint. Az építészeti emlékek összefoglaló méltatására is ezúttal először kerül sor s ha az összehasonlításra szolgáló anyag kellő ismertetése híján eddigelé határozottan nem is lehet kimutatni, Szepesvármegye művészetéről már most is több mint valószínű, hogy egész mivoltával Magyarország régi művészetének keretébe illeszkedik. Szepesvármegyének régi lakossága, mely itt kulturális téren a vezérszerepet töltötte be, idegenből szakadt hazánkba s főleg idegen vendég mivoltához fűzött szabadalmi kedvéért nyelvét s társadalmi szokásait szinte napjainkig megőrizte. Érzületükben azonban ez idegen telepesek korán magyarosodtak meg s kulturális téren is csakhamar egybeolvadtak új hazájuk népével. Mint ez a középkor eleven nemzetközi forgalmából önként következik, idegen mesterek a Szepességen is sűrűn fordultak meg. Ma már azonban nem igen lehet többé azt vitatni, hogy a Szepesség művészete német, bármily sok, századok multán is minduntalan fölmerülő német mesteréről is van tudomásunk. Mint a következő fejezetben látni fogjuk, a Szepességnek már első monumentális épületén is találunk olyan vonást, a melynél fogva rokonságát első székesegyházainkéval könnyen kimutathatjuk. Későbbi templomain az építészet fejlődése szintén lépést tart Magyarország építészetének fejlődésével, de mestereit a Szepesség sajátos viszonyainak megfelelő lokális vonások is jellemzik, a melyeknél fogva ép úgy beszélhetünk szepességi építész-iskoláról, mint a hogy a szobrászat s különösen a fafaragás, továbbá a kőfaragás, bronzöntés és ötvösség terén is voltak a Szepességnek kiváló mesterei, a kik a tanítványok egész körét nevelték. E lokális jelentőségű művészeti iskolákról a XIII. századnál előbb azonban alig lehet szó s bár a Szepesség őskori emlékei aligha maradtak ránk későbbi időkből, mint azok, a melyeket Magyarország egyéb vidékein találtak, az irdatlan erdő, Árpádkori okmányaink Silva Zepus-a, még a magyarok bejövetele után is sokáig maradt a magasabb rendű kultúrára nézve töretlen talaj.

A történelemelőtti idők primitív kultúrájának emlékei a Szepességen nagy

számmal maradtak ránk. A Táttra környékén s a Göllnicz völgyében a barlangi medve s más őskori állatok csontjain kívül kőszerszámokat, agyagcserepeket és urnákat, valamint szénrétegeket is találtak. A bronzkor emlékei többek közt Bethlenfalva környékén, továbbá a Poprád völgyében, Felka, Béla és Svedlér vidékén kerültek nagyobb számmal fölszínre. A nép nyelvén «burg», «hradek» néven ismert s vármegyeszerte előforduló őskori terraszépítményeket, földsánczokat a keltáknak tulajdonítják, a kik már a vas olvasztásához is értettek. A kelták nyomában a quadok, majd ideig-óráig a vandálok, góthok és gepidák szállják meg a Szepesség szépséges völgyeit s erdőit. A mikor Gyeicsa fejedelem, szent István király apja, a határok védelmére a Silva Zepus-ba küldte harczos magyarjai egy részét, a szepesi lándzsások ez ősei alighanem csak a mai ruthének csapatokban szanaszétjével bujdosó őseinek néhány törzsével találkoztak itt, a mely pásztorkodással foglalkozva nomád életet élt.

Bizonyos, hogy a katonai megszállást a régi magyaroknál nem követte nyomon a kulturális munka, mint a rómaiaknál, a kik az ó-korban az antik civilizáció zászlótartói voltak. A szepesi lándzsások ősei is alighanem csak vadászattal, halászáttal, állattenyésztéssel és a szomszéd lengyelekkel folytatott csetepatékkal töltötték el idejüket. Sátrak alatt azonban már aligha laktak. Az egetverő hegy alján uralkodó zord idő is arra kényszerítette őket, hogy kevésbbé szellős lakásra tegyenek szert. Rabszolgáik sorában bizonyára voltak, a kik értettek a faházak építéséhez, hadi szempontból véve ők maguk sem hanyagolhatták el az ácsolás mesterségét. Ha hitelt adhatnánk a népmondának, hogy szent Adalbert püspök a Szepességen keresztül Esztergom felé utazva, Krigh község táján egy előkelő magyart megkeresztelt, úgy valószínűnek tarthatnók, hogy itt ekkor már keresztény templom is épült. Adatunk azonban erre nincs s ha a kereszténység a XI. század folyamán az első magyar telepések székében el is terjedt, a lándzsások ősei fatemplomoknál egyéb épületeket aligha emelhettek. A román korban félreeső vadon vidékeken legfőljebb szerzetesek építettek kőtemplomokat. A szintén legendás XII. századbeli késmárki apáczaklastromon kívül a Szepességen a XIII. századig szerzetesrendek letelepedéséről nincsen tudomásunk s nem lévén itt szerzetesek, bizonyos, hogy még a rengeteg irtásával foglalkozó XII. századbéli új jövevények sem építettek kőtemplomot a maguk crejéből s a maguk vagy mások számára. Nem is templom-építés okáért hivatta be őket II. Géza király, hanem azért, hogy az erdőborította földet a rendszeresebb gazdasági munkának meghódítsák.

Mindezek alapján valószínű, hogy a szepesi székesegyház építése előtt kőtemplom Szepesvármegyében nem létesült s így ez a XIII. századig a monumentális építészet terén nem igen jutott szerephez, ha csak nem a tatárjárás előtt keletkezett, de ennek viharai folyamán teljesen elenyészett ismeretlen kolostori templom maradványának tartjuk azokat a romokat, a melyek nyomai a lőcsei Kereszthegy,

a Gehol lejtőjén keletnyugati irányban elterülnek s a melyeket Demkó Kálmán említ először Lőcse történetével foglalkozó művében. Az 1072-ben állítólag már létezett szepesbélai és fridmani templomok is csak fatemplomok lehettek, miként ha létezését nem tagadjuk, a késmárki apáczakolostor is csak fából épülhetett.

A legrégibb fatemplomok a Szepességen, ennek égalji viszonyainál fogva még akkor sem maradtak volna ránk eredeti állapotukban, ha a tatárok a XIII. század derekán végig nem perzselik vármegyénket, mely társadalmi és politikai szervezetével is egyike volt a legfiatalabbaknak többi vármegyénk sorában. Ha a legrégibb fatemplomok nem is maradtak ránk, a Szepesség és a szomszéd vármegyék még ma is fönnálló, bár későbbi ilyennemű emlékeiről lehet következtetni ezek régi alakjára. A fatemplomok általában a népies művészet alkotásai közé tartoznak,

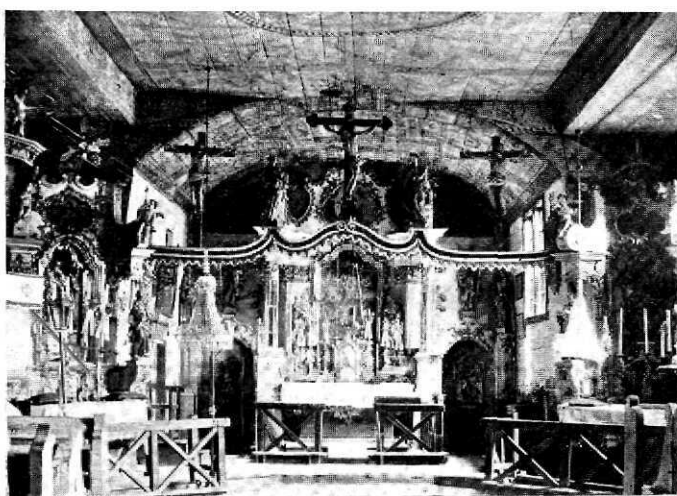

1. A tribsi fatemplom.

a mely tudvalevőleg arról nevezetes, hogy az egyszer elfogadott formákhoz évszázadokon keresztül is szívósan ragaszkodik. A népies művészet motívumait ép azért sokan még az őskorból származtatják. Ha nem is elegyedünk a vitába, mely e kérdésről ma jóformán csak nálunk folyik, bizonyos, hogy első templomait a nép is csak azután emelhetette, hogy keresztény lett s minthogy merőben új feladat előtt állott, csak oly mintára építhette primitív fatemplomait, a minőre papjai közvetítése révén szert tehetett. Innen van, hogy a különböző országokban fönmaradt fatemplomok mindegyikén, igaz, hogy csak halavány vonásokban, azon kőépítészeti stíl tükröződik vissza,

a melynek korában első példáik emeltettek.

A Szepesvármegye területén gyér számban fönmaradt fatemplomok az átmeneti stíltre emlékeztetnek. Ennek korában az 1000. körül Kr. u. keletkezett román építészet élénkebb alaprajzi elrendezést és tagoltságot nyer, az ékítményeiben jellegzetes félkörív mindinkább kicsúcsosodik, az addig alkalmazott nehézkes falazást könnyed falkitöltések pótolják, a melyeknek a régieknél is nagyobb szilárdságot a boltozatbordák és támasztópillérek kölcsönöznek. A hol ez elemek már mind megvannak s az ékítésben is a csúcsos ív az uralkodó, az ilyen épület már csúcsíves stílus. Az átmeneti stíl kora nálunk a XII. század dereka táján kezdődik s körülbelül száz évig tart. Ekkor keletkezhetett a tribsi és jurgói fatemplomok mintája, valamint a krighi templom tornyának mintaképe is. E fatemplomok és tornyaik a csúcsíves építészet tagoltságából még semmit sem tükröztetnek vissza, átmeneti izlésű mintájukra is csak alaprajzi elrendezésük vall, különösen a tribsi templomban,

2. A jurgói fatemplom belseje.

tag, szögek nélkül összeácsolt gerendákból épült, a melyeket kívül zsindelyezés belül lesimitott s a hézagokban vászoncsíkokkal kitöltött oldalukon véges-végig festmények borítanak el. A jurgói templom szentélye egyenesen záródik, csak belül érvényesülő négyszögletes apszisát dongamennyezet fedi (2. kép), a templom egyéb részeiben gerendakeretes lapos deszkamennyezetet látunk. A tribsi templomban a mennyezet szintén lapos, de a hajóban dongaformájú kereten nyugszik s tükörmennyezet jellegével bir.

A tagolatlan mivoltával csűrre emlékeztető jurgói templom fatornya helyén újabb kőtorony áll. A tribsi templom tornyának alján négyszögletes folyosószerű kiszögellést látunk, felső része galambdúc formájára szökik ki s négyszögletes gúlaalakú alacsony tetővel bir. E toronyhoz nagyon hasonlít a krighi templom fatornya (3. kép), mely mögött azonban a hajó már deszkamennyezettel fedett, a szentély pedig keresztboltozatos kőépület. Több mint bizonyos, hogy a krighi templom hajdan szintén fatemplom volt, szentélyét még a XIV. vagy XV. században, hajóját a következő elején falazták kőből. Főrészeinek korára a szentély boltgerinczei s a hajóbeli deszkamennyezet festett növényi ékítményeinek stíljé vall. A torony kőből való fölépítése úgy látszik mindmáig nem volt a krighieknak módjában, de ha többszörösen meg is újították, alakja

3. A krighi templom.

a mely háromoldalú apszissal záródik, a szentélylyel egyformán hosszú s csak egy méterrel szélesebb hajójának nyugati oldalán pedig négyszögletes, lejtős oldalú, otromba fatoronnyal bir (1. kép). — A tribsi templom arányait tekintve kisebb falusi templomaink közé tartozik. Belső hossza tornyostul 23 méter, szélessége a hajóban közel 7 méter. A jurgóihoz hasonló módon a tribsi templom is körülbelül 30 centiméter vas-

minden bizonynyal még ma is olyan, mint a minő talán már a XIII. század dereka táján volt.

A mai tribsi templomról a plébánia irattárában maradtak ránk adatok. Ezek szerint a templom 1567-ben épült, igen érdekes s a szentélyben közel természetes nagyságú alakokból összerótt bibliai tárgyú falfestményei 1647-ből valók. Bizonyos azonban, hogy a mai épület helyén a középkorban is volt templom. A mai templomnak XV. századbeli úrmutatóján kívül, a XVI. század elejéről származó csúcsíves stílusú kelyhe is erre vall. Hogy a mai templomot, déli deszkafalának négyszögletes ablakaitól eltekintve, a réginek mintájára építették, abban általános formáját tekintve nincsen okunk kételkedni. A jurgói templom építésének korára vonatkozólag nincsenek írott adataink, csak díszítésének stílje vall arra, hogy ez későbbi, mint a tribsié. De hogy e templom mai alakjában annak a régi templomnak mintájára épült, a melyet a XIII. században a Dunajecz völgyében letelepített sziléziai szász jövevények építettek, az ép oly valószínű, mint az, hogy ez utóbbiak első fatemplomaikat szintén csak azoknak a fatemplomoknak a mintájára emelték, a melyek ekkor a Poprád, de még inkább a Hernád völgyében már fönnállottak. Az előbbi két folyó mentén ránk maradt fatemplomok rokonságára a tribsi és a krighi torony vall. A Hernád völgyében fatemplom nem maradt ránk, hogy azonban a fatemplomok és tornyok stílje itt a másik két folyó völgyében fönmaradtakkal szintén rokon volt, erre a mindszerinti templom tornya enged következtetést. E kőtorony oldalfalai sajátságos módon lejtősen emelkednek a magasba, mint a krighi és tribsi fatorony oldalai. E sajátosságot másként alig magyarázhatjuk meg, mint hogy a kőtorony helyén hajdan lejtős oldalú fatorony állott s a nép a régi formához szívósan ragaszkodván, a kőtoronyt is ennek mintájára emeltette, a midőn a templom, Hradzky József adatai szerint, 1402-ben ma már nem létező deszkamennyezetes hajóval s boltozott szentélylyel kőből épült.

A mindszerinti templom mellett hengerded kőkápolna áll, a melyet eddigi ismertetői románkorinak tartanak. A tornyot kettős félköríves nyílású ablakainál fogva inkább tarthatnók románkorinak, vagy legalább átmenetinek; ám tudjuk, hogy falusi templomokban a román izlésű elemek még a csúcsíves építészet korának végén, sőt azután is sűrűn merülnek föl. A mindszerinti hengerded temetői kápolnán az építészeti tagozásnak nyomát sem találjuk meg, írott adatok híján így stíljét illetve korát sem tudjuk meghatározni. Művészi szempontból véve ez az épület szintén jelentéktelen s e sorok írója is csak azért említi föl, mivel alkalmat ad annak a kérdésnek a taglalásához, hogy volt-e és milyen szerepe a cenztrális elrendezésnek Szepesvármegye középkori templomépítészetében?

Tudjuk, hogy a mindszerinti temetőkápolnához hasonló apró épületektől eltekintve, a nyugati keresztény egyház szertartásait követő népeknél a románkortól kezdve a templomok az őskeresztény bazilikák mintájára, rendszerint hosszanti elren-

dezéssel épültek. Magyarország más vidékeihez hasonlóan, a Szepességnek szintén régtől fogva voltak a keleti egyház szertartásait követő lakói. A görög katolikus ruthének ezek, a kiknek azonban a Szepességen ma központi elrendezésű templomuk nincsen. Sárosvármegyében is csak a fából épült görög katolikus templomok egy része centrális, helyesebben csak megközelítőleg centrális elrendezésű. A fatemplomok száma itt még ma is közel félszáz. A Szepességen egyetlen görög katolikus fatemplom sem maradt ránk. Hogy itt is voltak a sárosiakhoz hasonló fatemplomok, az bizonyos. Egy részük helyén azonban már a csúcsíves építészet korában hosszanti elrendezésű kőtemplomok épültek. A többi alighanem a múlt század első felében pusztult el, a mikor Szepesvármegye mai görög-kath. kőtemplomainak zömét építették.

Vármegyénk egyetlen központi elrendezésű temploma a Hernád völgyében Haraszton látható. A közhiedelem XI. századbelinek tartja, régiségtudósaink egy része is a román korba helyezi. Valójában a haraszi templomot Pirhalla Márton a szepesi prépostságról írott könyvének hiteles adatai szerint Lőkfia Pál és Miklós a XIV. század elején alapította, még pedig Pál szepesi prépost engedelmével, a ki 1301-től 1315-ig viselte e méltóságát.

Elrendezésében e templom minden bizonynyal sajátos. Mindazonáltal főleg Bizanczban keresnünk mintaképét, annyival is inkább, mert ott úgy sem találhatjuk meg. Mint 4. képünkön látható, a haraszi templom szentélye zömök négyszögletes torony, melynek három oldalához félköralakban falazott kápolnaszerű fülkék fűződnek. A torony felső ablakai kettős csúcsíves nyílásúak, az alsók oválisak, miként a minden tagozás nélkül szűkölködő félkörű apszisok ablakai is. Ez utóbbi ablaknyílások, valamint mai alakjában a torony nyugati oldalához fűződő templomhajó a XVIII. századból valók. A haraszi templom elrendezésbeli sajátosságának oka minden valószínűség szerint abban rejlik, hogy magva a XIII. században lakótorony vagy őrtorony volt, a melyet tulajdonosai a XIV. század elején bizonyára valami különös okból alakítottak át templommá, a minthogy ugyanennek a templomnak szőlőgerezd-formájú fedeles cziboriuma a XVII. századból, tetején a nyilazó Ámorral, hajdan szintén profán czélokra szolgált. E föltevésre vall a tem-

4. A haraszi templom.

plom toronyalatti részének bordátlan keresztboltozata, a melyet csak később iktattak falai közé, a minthogy a félkörű kápolnák belső nyílásán s egész mivoltán is nyilvánvaló, hogy csak utólag csatoltattak a régibb toronyhoz. Egyébként a mily érdekes kívülről e kis templomunk, ép oly tagolatlan belseje. Faragott építészeti részlettel sehol sem találkozunk, régi falképeit bemeszelték. Szép barokk-korbeli tabernaculumát 1903-ban tűz pusztította el. Elrendezésbeli sajátosságánál fogva a haraszi templom vármegyénk középkori épületeinek érdekes példája, de magában áll s követésre nem talált.

A tribsi templomban, illetve ennek régebbi mintájában már inkább megtaláljuk a Szepesvármegyére nézve jellegzetes templomépítés csiráját. Mint a krichi templomnál láttuk, a fatemplomnak kőtemplommá való átépítésénél az előbbi alaprajzbeli elrendezését megtartották. A krichi templomban a szentélyen kezdték meg a kőépítkezést s a hajón folytatták; a templom nyugati oldalának közepén álló torony mindmáig faépület. Szepesvármegye más kisebb templomain a tornyot falázták előbb kőből, azután a szentélyre került a sor. A hajó mennyezete sok helyütt még ma is deszkamennyezet, nagyobbára azonban még a XIV. és XV. században boltozták be. Minthogy a templom szentélyének és hajójának arányain már nem lehetett változtatni s ez utóbbi a három hajóra való osztáshoz keskeny, osztatlan boltozott hajónak túlságosan széles volt, egyetlen oszloprenddel két részre osztották s két sor, többnyire négyzetes alapú keresztbolttal fődtek be. Ily kéthajós templomok egyebütt is akadnak, de oly nagy számmal, mint a Szepességen, más vidéken alig találkozhatunk velük.

Mielőtt a Szepességre nézve jellegzetes kéthajós templomok ismertetésébe fognék, időrendi szempontból is kíváncsi, hogy előbb a nagyobb egyházi épületekkel ismerkedjünk meg. Az előbbieket lokális jelentőségével szemben ezek jelentősége országos, egyes részleteikkel pedig primitivebb s így még régibbnek látszó formában sűrűn találkozunk kisebb templomainkon. A következő fejezetben tehát a szepesi székesegyházról lesz szó, aztán a nagyobb városi plébánia-templomokról számolok be. A kisebb templomok ismertetése után a középkori világi építészettel kapcsolatban a renaissancának Szepesvármegyében viselt szerepét méltatom, a melynek legjelentősebb emlékei szintén a profán építészet körébe tartoznak.

II.

A szépesi székesegyház. Régi átmeneti stílű alakja s ennek maradványai. Kibővítése a XV. században. A Zápolya-kápolna. Régi oltárok, sírkövek s egyéb műemlékek. A székesegyház restaurálása korunkban. Átmeneti stílű részek Dénesfalván és Szepes-Olasziban. A szerzetesrendek és a román építészet. Szepesvármegye középkori klastromai Stólán, Scsavnyikon. A Lapis refugii. Vörösklaster. Szerzetesek Göllniczbányán, Szepes-Váralján, Landeken és Darócson.

ALAMON FERENCZ Budapest történetéről szóló művében igen érdekesen fejtegeti a hazai prépostságok keletkezésének okait. Szerinte Árpádházi királyaink ezek egy részét flandriai származású vendégeik egyházi függetlenségének biztosítása végett alapították, a kikhez később a szászok csatlakoztak. Ez utóbbiak nagyobb számmal lévén, idővel magukba olvasztották a náluk jóval műveltebb flandriaiakat, a kik régi hazájukban már megedződtek az elemekkel való harczban s a kik közreműködésükkel nagyban elősegítették első királyaink civilizatórius munkáját. Ennek jutalma volt a temérdek szabadság, a melyet királyainktól nyertek s a mely tőlük a számbeli arányukkal mindinkább túlsúlyra kerülő későbbi telepésekre, a szászoknak nevezett németekre is áthárult.

5. A «leo albus» Szepeshelyen.

Szepesvármegye történetírói nyelvtudományi alapon valószínűnek tartják, hogy az első nagyobb település a Hernád völgyében szintén flandriai eredetű volt. E település idejét általában II. Géza királyunk korába helyezik. Igen valószínű, hogy az új telepések egyházi viszonyainak rendezése nem késleltetett sokáig. A szépesi prépostság keletkezése s a szépesi székesegyház alapítása így alighanem a XII. század második felének derekára esik. Erre vall a legrégibb faragott kő, a mely Szepesvármegye területén ránk maradt. A «leo albus»-nak nevezett kőoroszlán ez (5. kép), a mely a szepeshelyi Káptalan-utczában a déli oldalon, a gyalogjáró

szélén, az egyik kanonoki ház előtt még ma is látható. E kőszobor stílje még elvitázhatatlanul román, maga az oroszlán nagyban emlékeztet azokra az állatalakokra, a melyek a lombard-román stil díszkapuin kétfelől ezek egy-egy oszlopát tartják hátukon, avagy a kapu két oldalán szerepelnek mint jelképes díszítések, még pedig fülkében, mint Jaákon, vagy szabadon. Aligha csalódom, mikor azt hiszem, hogy e kőoroszlán valamikor a szepesi székesegyház déli kapuját díszítette,

6. A szepesi székesegyház átmeneti stílus-része.

Különböző korú részletekből kevésbé szervesen összeépített székesegyházunk mindenestre szinte magában áll sajátosságaival. Legrégibb része egyformán magas, három hajóból álló alacsony csarnok (6. kép), a melynek két szakaszra osztott nehézkes bordájú keresztboltozatai csomós levelű fejezetekkel és zömök, de elég élénken tagolt lábazattal bíró köteges pilléreken nyugsznak. A hevederívek egy része félköríves, a déli hajóban már csúcsíves, a minthogy a boltozatok is csúcsos ívűek. A templom ez alacsony részéhez hajdan egy harmadnyival magasabb s három egyformán széles keresztbolttal fődött kereszthajó csatlakozott, a melynek középső

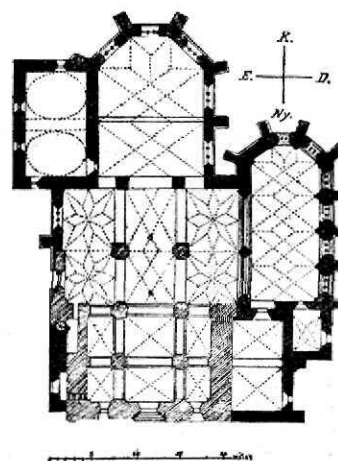
a mely még a XV. században a Zápolya-kápolna építésekor enyészett el. A szepesi székesegyháznak egy másik dunántúli románstílusú templomainkra emlékeztető sajátossága az, hogy átmeneti részében az oldalhajók a kettős torony alsó csarnokaival egybeolvadnak. E magyarországi sajátosságával szemben templomunknak átmeneti korában kereszthajója is volt, a mit csak kevés középkori templomunkban találunk. A szepesi székesegyház a XV. században oly gyökeres átalakításon esett keresztül, hogy legrégebbi alakját még képzeletben sem igen tudjuk többé helyreállítani. Eddigi ismeretűink, Merklásnak, Henszlmannak ez legalább nem sikerült s kellő alap híján alábbi fejtegetéseim is csak föltevéseknek tekintendők.

szakaszához kelet felé minden valószínűség szerint még egy keresztboltozatos szakasz, a szentély s az ehhez fűződő apszis fűződött. A szentély magassága alighanem ismét a nyugati templomrész magasságával volt azonos. A kereszt-hajó szélső két szakaszához alighanem mellékapszisok csatlakoztak. A templom hossza ez alakjában odáig terjedt, a hol ma a szentély kezdődik (l. 7. kép). Alaprajzi elrendezése pedig olyanforma lehetett, mint az ócsai templomé vagy még inkább a gyulafehérvári székesegyházé, a mely azonban már XII. századbeli alakjában is jóval nagyobb s bazilikális elrendezésű épület volt.

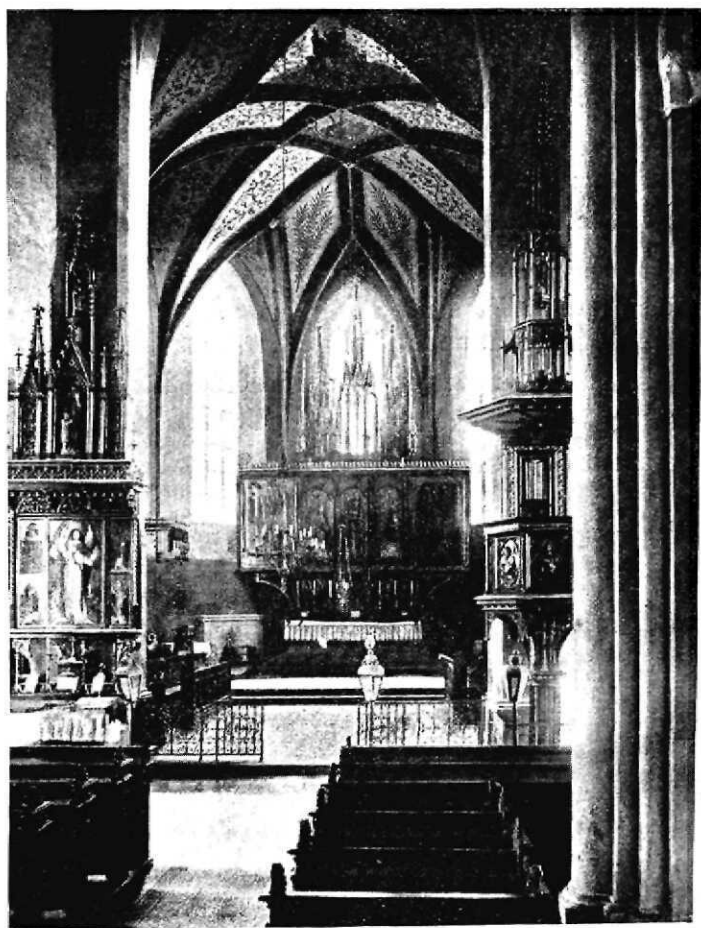
A szepesi székesegyház ránk maradt átmeneti részletei közé tartozik az északi és a nyugati kapu. Az előbbi bélében egy pár felpillérek közé foglalt oszloppal bir, a melyeken a belső pillérkötegekéhez hasonló alakítású csomós levelű fejezeteket látunk. — A nyugati kapu két pár ilyen oszloppal s ívbélletben szintén ezeknek megfelelő, leszelt élű, hasábformájú bordákkal bir.

Henszlmann Imre, a magyar művészettörténelem atyja, az általa csak rövidesen tárgyalt szepesi székesegyháznál különös figyelmet szentel a mai nyugati karzatnak, mely a román s átmeneti korban nálunk csak nagy ritkán fordul elő. Az azonban nem ötlött szemébe, hogy átmeneti alakjában a templom alacsonyabb nyugati része fölött nem lehetett karzat, mert kelet felé a kereszthajó boltozata rekesztette volna el. S ha mégis lett volna középkori értelemben vett kar, mint más románkori templomokban a téli vagy apáczá-kórusnak nevezett karzat, úgy ez a templom belsejével nem függhetett össze. Lehet, hogy a káptalan a XII. és XIII. században zsolozsmáit télnék idején a templom nyugati része fölött volt helyiségben végezte, a melynek mai boltozatai a templom többi részeiével egyetemben már a XV. századból valók. Több, mint bizonyos, hogy legrégibb alakjában a mai székesegyház nem volt szabadon álló épület. Minden bizonyynyal a prépost és a káptalan házával függött össze, mint a kolostori templomok a szerzetesek lakásául szolgáló épületekkel. A lakásul szolgáló házból valószínűleg a déli tornyon át vezetett átjáró a téli karba, a melyre e zord vidéken kétszeresen volt szükség s a melynek föltételezésével talán az egyetlen elfogadható magyarázatot nyerjük ahhoz, hogy miért épült a széles középső és két keskenyebb oldalhajóból álló rész már az átmeneti korban egyformán magas boltozatokkal, csarnokszerűen.

A székesegyház tornyaitól Hradszky József a szepesi káptalan történetéről szóló könyvében azt írja, hogy a XIII. század második felében csak az egyik volt készen. 1273-ban ugyanis Muthmerius prépost hagyományt tesz a székesegyház

7. A szepesi székesegyház alaprajza. Hradszky nyomán. A világosabb rajz a templom átmeneti stílus részét jelzi.

8. A székesi székesegyház szentélye.

második tornyának építésére. Több, mint valószínű, hogy bár mind a két tornyon a frizek átmeneti jellegűek s az ablakok is ilyenek, a déli sokáig csonka volt s csak a XVI. század végén érte meg befejezését, mikor is az északit szintén azzal a fantasztikus ormokból álló koronával tetőzték be, a mely a román stíl elemeiből gyakran merítő felsőmagyarországi renaissance-építészetre nézve jellemző.

Székesegyházunk eddig tárgyalt legrégibb része belsejében 24 m. hosszú, kereszt-hajójában 19, alacsonyabb részében 13 méter széles volt. Székesegyházról lévén szó, a melyet azonfölül okmányok közvetett adatai szerint is a prépostságot alapító király a maga költségén építtetett, nincs okunk abban kételkedni, hogy

a legrégibb templom egyszerre épült, ha később a tatárpusztítás után, különösen boltozatainak javítottak is rajta. A székesegyház legrégibb részeinek anyaga a följebb említett oroszlánéhoz hasonlóan egyazon fehér mészkő, a melyet alighanem a szépesi vár-hegy környékén, talán a mellette levő Drevenyiken fejtettek. A kő azonos volta, s a mennyiben a restaurálók vésője fölszínét tönkre nem tette, kimunkálásának egyazon módja is arra vall, hogy a székesegyházat a XII. század második felében vagy legkésőbb a XIII. század elején egyhuzamban építették.

Ha székesegyháznak kicsiny is volt az épület, megfelelt céljának mindaddig, a míg a káptalan csak négy kanonokból állott s a mai Szepeshely közvetlen környéke sem volt még nagyon népes. Csak a XIV. századtól kezdve bizonyul szűknek, a midőn különösen bucsúk idején Szepesvármegye népe egyre tömegesebben keresi föl. 1382-ben építik s nyilván a mainak helyén az első Krisztus szent teste kápolnáját. Nagyobb hagyományt a székesegyház kibővítésére Pálóczi György esztergomi érsek, egykor szépesi prépost tesz először, a ki 1439-ben kelt végrendeletében

5000 aranyforintot szán e célra. A kibővítés azonban csak Stock János prépost korában kezdődött, a ki 1462-ben teszi le a régi templomhoz építendő rész alapkövét. Két év múlva bekövetkezett haláláig csak a mai szentély küszöbéig terjedő oldalfalak készülnek el. A ránk maradt okmány azonban nem világosít föl arról, hogy a hajó vagy az új szentély oldalfalairól van-e szó. Nézetem szerint inkább ez utóbbiakról. Ellenkező esetben ugyanis nem halaszthatták volna el a kibővítés folytatását 1472-ig. A míg a szentély föl nem épült, a templom régi része változatlan állapotában szolgált az istenitisztelet céljaira. Csak a midőn Back Gáspár prépost, Stock utóda, a káptalan s a szepesvármegyei papság gyűjtése árán beboltoztatta a szentélyt, csak azután bonthatták le az átmeneti templom kereszthajójának boltozatait, emelhették kétszeres magasságra meglevő köteges pilléreit, a melyek újonnan faragott részébe, a féloszlop formájú gerinczhordozó felső végén, a hálóboltozat bordái minden átmenet nélkül olvadnak. A főhajónál jóval szélesebb szentély (8. kép) hatalmas, merész hálóboltozatával ekkor már készen volt s ideiglenesen alighanem az istenitisztelet céljaira szolgált. A régi templom kereszthajójának középső szakaszát közben a régi szentély és apszis helyén emelt szakasszal az új szentély diadalívéhez fűzték. Ezzel egyidejűleg a kereszthajó két oldalszakaszát is megtoldották egy-egy szakasszal. Az így keletkezett s a főhajóval csaknem egyformán magas oldalhajókat két-két csillagboltozattal főték, a főhajó a szentélyhez hasonlóan az orgonakarzattá átalakított románkori rész fölött végignyúló hálóboltozatot nyert (9. kép). — Az átmeneti rész hármashajójával csaknem egyformán széles, 17 m. hosszú s 16 m. magas szentély méreteit az ekkor már tizenhat tagból álló káptalan kanonokjainak száma, a hajóét az oldalfalaiban megmaradt régi kereszthajó szélessége szabta meg. A ter-

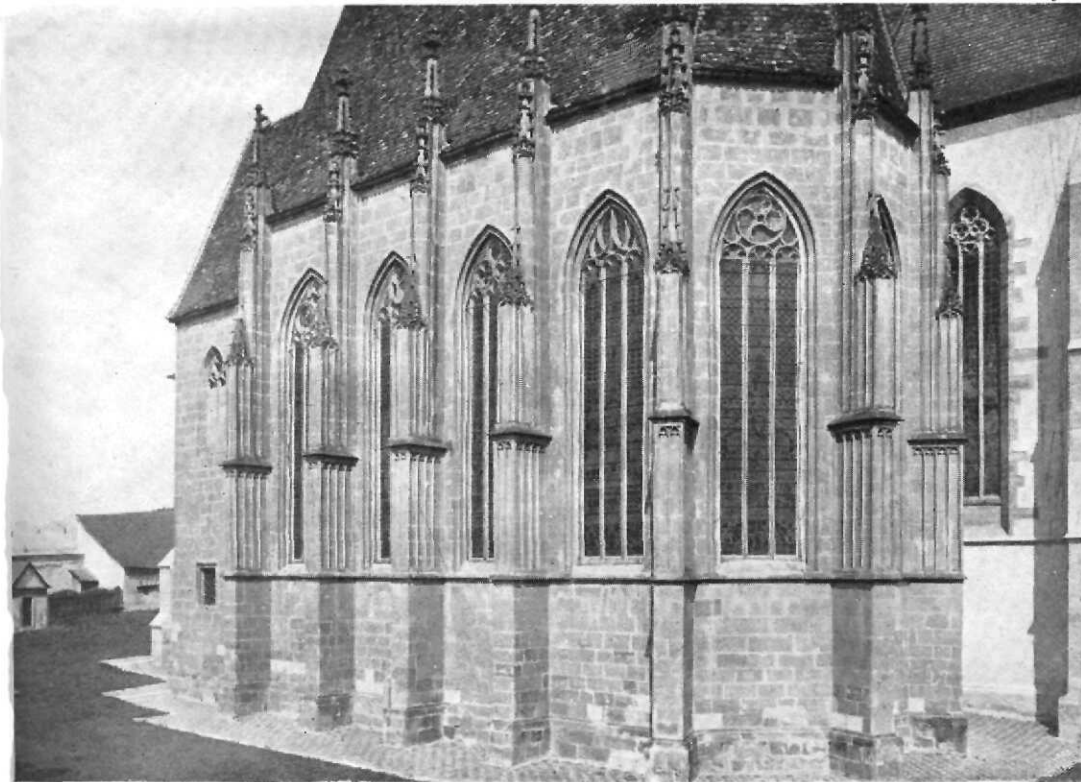
9. A szepesi székesegyház hajója.

vező keze így ugyancsak meg volt kötve s ha az oldalhajók keleti záradékfalának szentély felőli részén a félkörben záródó falattörésekkel a székesegyház belső-ségének hatását egységesebbé nem is sikerült tennie, — az egész átalakítás kiváló mesterre, a falazás korrekt volta gyakorlott munkásokra vall. Bizonyos, hogyha a régi templom helyén tabula rasa létesül s Pálóczi György alapítványa nem kallódik el világi emberek kezén, akkor az átalakítás mestere a mai templom területén is térhatása, nemes arányai s technikai kiválósága tekintetében oly pompás templomot épít, a minőhöz foghatóval ma Felső-Magyarország egyetlen városa, még Kassa sem dicsekedhetnék. Hogy mesterünk a csúcsíves építészet e kései korában az ornamentikában is finom izlésű s jeles művész volt, azt a székesegyház déli oldalához fűzött Zápolya-kápolna bizonyítja, a melynek tervezője aligha lehetett más, mint az, a ki a templom átalakítását végezte s a kinek arról, hogy a kápolnát is hozzáépítik, okvetlenül már eleve tudomása volt.

A szent Márton püspök tiszteletére épült szepesi székesegyházat (10. kép) mai, háromhajós csarnoktemplom alakjában, háromoldalú apszissal záródó s széles és magas ablakaiban hólyagos díszszel ékes szentélyével, 1478-ban szentelte föl Sirokai László czimzetes püspök, az egri püspök suffraganeusa, a kinek szép vörösmárvány sír-emléke a Szepeshelyhez közel eső sárosvármegyei Sirokán még ma is látható. A Krisztus szent testéről elnevezett, eredetileg azonban a Máriát koronázó Szentháromság tiszteletére emelt Zápolya-kápolna alapkövét, Hradszky könyvének adatai szerint, 1488-ban rakták le s építését, illetve fölszerelését Zápolya István nádor és felesége, Hedvig, tescheni hercegnő költségén 1493-ban fejezték be. A kápolna, a mely belsejében a székesegyházzal szinte szervesen összefügg s ennek hatalmas térhatását nagyban fokozza, csúcsíveskori építészetünk java emlékei közé tartozik s édes testvére a nálánál még hiresebb csütörtökhelyi kettős Zápolya-kápolnának. Ha vannak is fogyatkozásai, mint a minő a külső koronázó párkány hiánya, a pillérei egymástól való távolságában nyilvánuló aránytalanság, ezek ugyancsak menthetők, mert a már meglevő székesegyház aránytalanságai miatt, a melyhez fűzték, elkerülésük lehetetlen volt. A székesegyház külsején az átmeneti jellegű s tompa csúcsosívekből összerótt frizek maradványain, a szentély ablakainak mértani művein és a talapzati párkány, valamint a támasztó pillérek sovány tagozásán kívül alig van díszítés. A szintén háromoldalú apszissal záródó Zápolya-kápolna támasztó pillérei fokozatosan vékonyodó testükön pompásan faragott, díszes fiálékkal: fióktornyocskákkal ékesek, a melyek egymás hátán a magasba törő hármas sora kissé zömök ugyan, de arányaival csak a faragott homokkőből épült s a pillérek közeiben szinte végig hatalmas ablakokkal áttört kápolna arányaihoz alkalmazkodik (11. kép). A pillérek törzsét talapzati részük fölött lóherívekkel összekötött finom pálczatagok élénkítik. A függélyes léczekkel három részre osztott

10. A szepesi székesegyház.

11. A szepesi székesegyház Zápolya-kápolnája.

ablakok mértani művei kései jellegűek, de pontos rajzuknál s motívumaik változatosságánál fogva még mindig klasszikusak.

A kápolna belső díszítése is gazdagabb volt, mint a székesegyházé. Déli falán a hálóboltozat bordáit tartó gazdagon tagozott félpilléreket félmagasságukban mennyezetes fülkék szakítják meg, a melyek régi szobrai elenyésztek. A félpillérek félhenger-alakú főgerinczhordozója három részre tagolt, hornyolt felületű formás lábazon nyugszik, fejezete azonban nincsen. Ezzel szemben a hálóbolt bordái a székesegyház felőli árkádjai felett erőteljesen mintázott maszkformájú gyámköveken nyugsznak. A szepeshelyi Zápolya-kápolnának nyugati oldalán áttört művű, formás kőkorlással bíró kicsiny orgonakarzata is van. Ezt felerészben arra a helyiségre építették, a melyet ma lomtárnak használnak s a mely eredetileg székesegyházunknak kibővítése után sekrestyéje volt. A mai sekrestye a szentély északi oldalán a XVII. században épült, a melyen túl a székesegyház csak fölszerelésében gyarapodott.

A mint 1478-ban kelt fölszentelési okmányából tudjuk, székesegyházunkban már ekkor tizenkét oltár volt, a melyhez 1493-ban tizenharmadiknak a Zápolya-kápolna Mária koronázását ábrázoló oltára járult. A szentély ma is meglevő, de nagyon restaurált stallumai ekkor már szintén megvoltak s Késmárki Tamás olvasókanonok költségén készültek. Régi oltáraiból, a Zápolya-kápolnában levőn kívül, székesegyházunk nagyon keveset őrzött meg. Valamennyit már a XVII. század folyamán barokk-keretbe foglalták s a ma is meglevőket ismételten átalakították. A főoltáron csak a gyönyörű szárnyképek régiek. A barokk-korban átalakított oltár XVII. századbeli főszobra, szent Márton érdekes lovasalakja, ma a templom lomtárában hever. A most is az oltár szekrényében levő három szobor, Mária szent Márton és szent Miklós püspök még XV. századbeli, de annyira át lett alakítva, hogy eredeti művészi jellege egészen elenyészett. Erős átfestésen estek keresztül a templom többi szárnyasoltárai is: Mária halálának oltára a déli hajó zárófalánál, szent Mihály festett oltára a diadalív északi pillérénél s a három szent király oltára az északi hajó zárófalánál. Hogy templomunkat s már átmeneti stílus állapotában falképek is díszítették, ennek bizonyossága az egyetlen napjainkig fennmaradt ilyenemű emlék, az északi kapu fölött. E pompás falkép történelmi jelképes fölfogással Róbert Károly koronázását ábrázolja s 1316-ban készült.

A templom régi sírkövei közül a többszöri restaurálások folyamán szintén nem egy enyészett el. A szentély apszisának északkeleti falán csak csonkán van meg Váraljai Szaniszló prépost érdekes renaissance-ékítésű síremléke 1548-ból. Zápolya Imre sarkophágja 1478-ból valamikor a szentély közepén állott, ma csak az elhunyt alakjával ékes fedőlapja van meg, a melyet a múlt században a Zápolya-kápolna oltárának evangéliumi oldalán falaztak be. Ezzel szemben áll Zápolya István nádor sírköve 1499-ből, a kit e kápolnában temettek el. A székesegyház hajójában, ennek északi falán látjuk Hetesi Pethe Márton kalocsai érsek síremlékét

a XVII. század elejéről, szintén vörös márványból, a templom nyugati bejárata mellett balfelől Balogh Miklós prépost alakos síremlékét 1689-ből, jobbfelől Sigray püspök címerezs sírkövét 1718-ból. A hajó északi és nyugati falát díszítő építáriumok XVII. századbeli faragásunk szebbnél-szebb emlékei. Az ezekkel egykorú halotti zászlók a lomtárban nagyrészt szintén megvannak még. A püspöki palotában és a lomtár mellé épült kincstárban őrzik a székesegyház régi miseruháit, kelyheit s egyéb szerelvényeit. A templom körül álló épületek lomtárrá alakított helyiségeiben nagyrészt még megvannak a szobrok és festmények, a melyeket a templom korunk-

12. A dénesfalvi templom szentélye.

ban lefolyt restaurálása alkalmából az ennek vezetésével megbízott építész csak azért dobhatott ki, mert XVII. századbeli barokk-foglatatukban nem ismerte föl e munkák művészi értékét. Székesegyházunk Zápolya-kápolnáját Samassa József érsek újjátta meg, a templom legutóbbi restaurálása Császka György érsek bőkezűségéből s ennek szepesi püspöksége idején 1879-től 1888-ig folyt le. Ekkor nyerte templomunk mai festett díszítését s képekkel ékes üvegablakait. A díszítés e része sikerült s harmonikusan olvadt egybe a templom építészeti tagozásával. Az új oltárok azonban távolról sem kárpótolnak a lomtárba kerültek szépségeiért s azért ez utóbbiak visszahelyezése ugyancsak kívánatos volna.

A szepeshelyi székesegyházban levőkhöz hasonló átmeneti stílus részletek, a falusi tornyok ablakaitól eltekintve, vármegyénkben csak kevés helyen maradtak ránk. A székesegyház átmeneti stílus pillérekötegeinek fejezetéhez hasonló, de csak egysoros levélcsomós-díszű fejezeteket látunk a dénesfalvi templom diadalívének két köteges félpillérén (12. kép). Az Iglótól keletre eső Dénesfalu neve 1204-ben merül föl először. Szent Magdolna templomának szentélye alighanem még a tatárjárás előtt épült; kettőshajója belső sarkaival egyetlen oszlopon nyugvó négy keresztboltozattal bír s mai alakjában a XIV. vagy XV. századból való. A Szepesség e legérdekesebb s három XVI. század eleji szárnyasoltárral bíró falusi templomának tornya is volt, ez azonban pár év előtt összeomlott.

Átmeneti stílus maradványokat találunk a szepesolaszói plébániatemplom diadalívének keleti oldalán is, hol egy-egy csomóslevelű fejezettel bíró henye fél-

pillér mutatja, hogy a szentély hajdan csaknem felényivel alacsonyabb volt s a mai diadalív évszáma szerint csak 1434-ben emelték boltozatait magasabbra. Szepesvármegye egyéb románstilűeknek tetsző részletei, főleg falusi templomok kapubélletein, már technikájukkal is arról tanuskodnak, hogy mestereik nem éltek a román vagy átmeneti építészet korában, hanem pusztán jóval későbbi kontárok voltak.

Az átmeneti stilnek nagy szerepe lehetett Szepesvármegye régi, jórészt elenyészett kolostorainak templomaiban. A szerzetesek sokfelé és sokáig szívesen ragaszkodtak a román építészet hagyományaihoz. Különösen a benczések, a kiknek vármegyénkben Stólán volt kolostoruk, a mely azonban teljesen elenyészett. A lipői határon a Tátra tövében fekvő Stóla benczés klastromát Eberlaus szepesszombati bíró 1314-ben alapította. Közel egy századdal régibb volt a scsavnyiki ciszterczita kolostor, a melyet 1216-ban Kálmán herczeg anyja a szerencsétlen végű Gertrud királyné üdvösségére alapított. A cisztercziták művészettörténetünkben arról nevezeteseek, hogy ők ültették át hozzánk a csúcsíves építészet elemeit, még pedig már a XII. században s közvetlenül Franciaországból. Tapolczai templomuk Horvátországban már a XIII. század elején csúcsíves stilben épült. Scsavnyiki templomukról csak annyit tudunk, hogy faragott kövekből összerótt falainak maradványai a XVIII. század végén még láthatók voltak a scsavnyiki várkastély közelében.

A látókői karthauzi kolostor számára Jordán, a szászok comese 1299-ben adományozza a szükséges földterületet. A kolostort Márton atya, a zsákóczi pap buzgólkodására a környékbeli plébánosok és híveik alapítják, a tatárjárás emlékezetére, a melynek idején a Látókő volt menedékük. Templomát 1305-ben kezdték építeni. A Lapis refugii e templomának romjai még megvannak s arról regélnek, hogy a templom, román reminiscenciájától, a félkörű apszistól eltekintve, csúcsíves stilű egyhajós épület volt, a melynek csak szerkezeti részei készültek faragott kőből. A templom külső hossza 27 m., szélessége 9 m. volt; déli oldalán a sekrestye romjának egyik falán csúcsíves fülke van, mely hajdan a lavabo, a mosdó elhelyezésére szolgált. E templomromtól délre, egy belsejében 11,5 m. hosszú s 6 m. széles, háromoldalú apszissal záródó kápolna romja áll, mely egyik-másik ablakában még szépen faragott XV. századbeli jellegű mértani művekkel is bír. E kápolna alighanem a kolostor priorjának különálló épületéhez, a galilaea minor-hoz tartozott, a mely a klastromhoz, a galilaea majorhoz hasonlóan szintén nyom nélkül elenyészett. A kolostor köveit állítólag a scsavnyiki várkastély építéséhez hurczolták el s az elhagyatott távoli hegytetőn ma már alig regél valami arról az élénk kulturális és művészeti tevékenységről, a melyet itt hajdan a néma barátok folytattak. A kolostor belső életéről és priorjairól a névtelen barát krónikájában olvashatunk egyet-mást, a melyet Wagner Károly *Analecta Scepusii* című okmánytárában közölt. Már az első priorok egyike, Konrád leteszi hivatalát, hogy zavartalanul a könyv-

másolásnak szentelhesse életét. Könyvdíszítőiről később is híres e kolostor. Tornai András prior építi 1492-ben a főntemlített különálló kápolnát, a Hernád fölé kőhidat rakat, a kolostor refectoriumát megújíttatja, ispotályt is építtet itt. Erdélyi János prior Mátyás király korában nagy alchymista volt, a ki kísérletei közben a templom arany- és ezüstedényeit sem röstelte «füstté tenni»; miért is a barátok megfosztják hivatalától. A reformáció korában egyre néptelenebbé váló kolostort 1543-ban Báthory András foglalja el, kevéssel azután a szepesiek lerombolják, nehogy a belvillongások korában elhatalmasodott rablók fészkeljék meg magukat benne.

A karthauziak másik szepességi kolostora a híres Vörösklastrom, mely nevét hajdan vörös cseréppel fedett tetejétől nyerte s a Dunajecz partján, a Koronahegy közelében áll. Ezt Kakas mester, a Berzeviczyek őse 1319-ben alapította. Temploma a látókőihez hasonló nagyságú, de egyenes fallal záródó egy hajós csúcsíves épület s még a XIV. századból való. A templom s a melléje épített nagyarányú kolostor a XVI. század derekáig volt a karthauziaké. A szepesi káptalan és különböző világiak birtokából 1699-ben a kamalduli szerzetesek kezére került, a kik a XVIII. században a templomot rokokó stílusban díszítették s a kolostor épületeit is gyökeresen átalakították. A tágas négyszög formájában épült belső kolostorban, a melynek nyugati homlokzatának közepébe a templom ékelődik, már csak néhány czella látható régi alakjában s a kamalduliak korában refectoriumnak használt nagy terem, a mely szép hálóboltozata után ítélve, a XV. századból való. Ugyanekkor emelhatték a második udvart körülzáró épületeket, melyek északi szárnyában a kapualj szintén csúcsíves hálóboltozattal bír. Az első udvart övező gazdasági épületek modernek. A belső kolostort kerítő lőréses falat a XVII. században Rákóczi László emeltette.

Göllniczbányán a domonkosoknak volt kolostoruk. Szepesváralján a város 405—410. számú házainak helyén állott az 1327-ben Henchmann váraljai plébános által alapított ispotály, mely 1427-ben a szent Ágoston rendű szerzetesek kezére került. Ez utóbbi két kolostorból művészi részlet nem maradt ránk. A landeki és daróczi keresztesek temploma szepességi mintára kettős hajóval épült. A Szepesség legszebb ránk maradt középkori kolostora a lőcsei régi minorita klastrom. Erről a következő fejezetben esik részletesebben szó.

III.

Szepesvármegye a tatárjárás után. Várak, városok és templomok építése. Lőcse középkori templomai. A szent Jakab-templom. Mai sekrestyéjének XIII. századbeli részletei. A XIV. századbeli hármashajó s ennek XV. és XVI. századbeli toldalékai. A templom műkincsei. A minoriták szent László-temploma és kolostora. A kórházi Szentlélek-templom. A karthauziak kápolnája és kolostora. A máriahegyi kápolna.

RÉGI KRÓNIKÁK szerint a szepességi szászok a tatárok elől a Látókőre menekültek, hol tömérdek viszontagság közepette három évig éltek. 1245-ben aztán a mai Lőcsét alapítják közös menedékhelyüknek s csak a mikor ennek erősítését befejezték, oszlanak széjjel s építik föl újból régi telepeiket, a melyeket a Hernád és Poprád völgyében a tatárok földúltak.

Szepesvármegye magyar lakóainak sorsáról a tatárjárás idején a német krónikák nem emlékeznek meg. Ám valószínű, hogy védelmük nélkül a szászok, e «vajmi egyszerű, földművelésből s két kezük munkája után élő emberek» a Lapis refugiin sem kerültek volna ki a tatárok dühét Magának e helynek ősi magyar neve is arra vall, hogy a magyar határőrök szállották meg először, az itt volt kelta sánczok kiegészítésével talán meg is erősítették. Látókőnek pedig alighanem azért nevezték el, mert innen végigláthattak székükön, a mely a Poprád és Hernád vízválasztó vidékén szétszórt telepekből állott.

A tatárjárás után s már 1243-ban IV. Béla legelőször a szepesi lándzsások szabadságait erősíti meg. A szászokra csak jóval később kerül rá a sor. Valószínű, hogy a szászok a tatárjárás után a lándzsások védelme alatt fogtak új telepeik fölépítéséhez, kezdtek példájukra maguk is katonailag szervezkedni. IV. Béla s utódai e közben a különböző folyók völgyeiben emelt várakkal növelték a vármegye hadi fontosságát.

Szepesvármegye romjaikban ma is meglevő várainak építési koráról kétséget kizáró adataink nincsenek. Ám szinte bizonyos, hogy a legkorábban alapított szepesi váron kívül a XIV. század első felében már Nedecz és Lubló vára is fönnállott s hogy a lőcseieken kívül Podolin és Késmárk erődítményei is ekkor épültek. A lipői határon állott Lautschburgtól Lublóig így a várak és megerősített városok egész láncolata védte a vármegyét.

A vármegye szívében Szepesvára és Lőcse szolgált a hadi műveletek alapjául

arra az esetre, ha az ellenség a várak föntmondott láncolatát netalán áttöri. A várak ilyenmő csoportosítása északi határszéli vármegyénkben általános volt. Az erődítés e rendszere sok anyagi áldozatba került, de a középkorban szinte elengedhetetlen föltétele volt a nyugodt kulturális fejlődésnek. Ez az oka annak, hogy a XIV. századnál előbb a Szepességen intenzívebb kulturális élet aligha pezsdült föl. Városaink építészeti emlékei is ezt bizonyítják. Egy-két részleten s számos templomtornyon kívül, a melynek a középkorban szintén hadi jelentősége volt, a Szepességen egyetlen városi templomunk sincs, mely mai alakjában a XIII. században épült volna. A legtöbb a XV. századból való, a minthogy városaink is csak akkor érték el kul-

turális virágzásuk teljét.

Bizonyos, hogy a középkori városok alapítói minde-
nekelőtt templomukat építet-
ték föl. Addig azonban, a míg
a várost falakkal nem övezték
s ez megszabott terjedelmét
nem érte el, nagyobb szabású
épület emeléséről nem gon-
doskodhattak. Ez az oka annak
az aránytalanságnak, a mely
felvidéki városaink templomai-
ban, így Eperjesen s Kassán,
sűrűn fölmerül. A mikor e
két helyen a régi templomot
a lakosság egyre gyarapodó
számának megfelelően na-
gyobbal akarták pótolni, a

13. A lőcsei szent Jakab-templom dél felől.

főutcza házsorai, az erődítmények már fönnállottak s minthogy ezeket kitolni nagy áldozattal járt volna, a templomot régi hosszában, de jóval nagyobb szélességben építettek újjá.

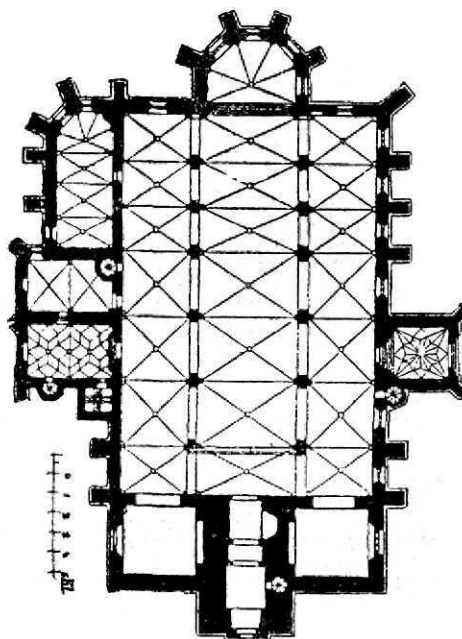
A Szepességen városainak jó tágas piaczinál fogva erre nincsen példa, De hogy Lőcse mai plébániatemploma nem a XIII. században épült, mint első ismertetői hitték, az szinte bizonyos. Bármily nagy mértékben volt a város már ekkor is a szepességi szászok politikai és kulturális központja, a szent Jakab-templomhoz fogható óriási épületet a város körfalainak befejezése előtt nem emelhet-
tek. S akármilyen népes volt is kezdettől fogva Lőcse, első templomuknak kicsiny-
ségét lakosai a XIV. század kezdetéig alighanem azzal igyekeztek ellensúlyozni,
a mivel a falusiak még később is bucsúk idején. Magyarországon főleg a Dunán-
túl s a Szepességen nem egy középkori templom hajójának külső falán körül-

belül emeletnyi magasságban kőhorgokat látunk, a melyekbe hajdan az ellenkező oldalon czölöpökhöz erősített ponyvákat vagy gyékényt akasztottak. A templom ezáltal egy-egy szellős oldalhajóval bővült, a mely pusztán a mellékkapu vagy az ablakok útján volt a templommal összekötve, de az idő viszontagságai és a nap heve ellen mégis csak megvédte a künn szorult imádkozó hiveket.

Szepesvármegye városi templomai élén nagyság, régiség és tömérdek műkincse révén a lőcsei plébániatemplom áll (13. kép), a melynek oly nagy irodalma van, mint kevés más építészeti emlékünknék. Merklas Venczel, a Bach-korszakban Lőcsén tanárkodó jeles osztrák régiségtudóson kívül Henszlmann Imre méltatta tüzetesen. Miskovszky Viktor, a Kárpát-Egyesület évkönyveiben irt róla. Still Pál plébános leírása csak kéziratban maradt fenn, Kompanyik Czölesztiné nyomtatásban is megjelent. Mindeme szerzők adatait és föltevéseit erős kritikával megrosztálva Demkó Kálmán Lőcse történetéről írott művében használja föl. Demkó leírása a leg-rövidebb, de minthogy szerzőjének, úgy látszik, a legtöbb alkalmá volt a templom egyes részleteit tanulmányoznia s következtetéseiben éles logikája sem igen hagyja cserben, az ő műve a leghasznavehetőbb s nagyrészt alábbi méltatásomnak is alapjául szolgál.

A lőcsei szent Jakab-templom építésének történetéről egykorú írott adatok nem maradtak ránk. Ismertetői kronológiáját az épület alaprajzáról (14. kép) és egyes részleteinek stíljéről igyekeztek leolvasni, a minthogy e tekintetben más szempont el sem képzelhető. Ám van a mai sekrestyében egy cziborium, a melynek XV. századbeli fölirata nagy zavarnak lőn okozója. A kérdéses fölirat így szól: «Pertinet ad capellam leprosum». Minthogy az ostyatartó rézedényt a sekrestyében találta, vélte Merklas, hogy a sekrestye volt hajdan a belpoklosok kápolnája. Merklas nyomán a mai sekrestyének a temploménál régiesebb hatású tagozását Henszlmann is különféle módon magyarázta, csak azzal nem, hogy korábban épült, mint a három hajós templom maga.

Ki van zárva, hogy a belpoklosoké volt a kápolna, mert e rettenetes betegségben szenvedőket sehol a világon nem engedték a középkorban az egészségesek közé elegyedni, már pedig, ha a mai sekrestye a kápolnájuk, úgy csak a hívőkkel zsúfolt templomon keresztül juthattak volna ebbe. A belpoklosok kórháza és tem-

14. A lőcsei szent Jakab-templom alaprajza.
Merklas nyomán.

ploma, a csak kevés helyen ránk maradt gyér adatok szerint, mindig a város falain kívül épült. Így Eperjesen a várostól egy órányira fekvő szent László-hegyen volt kórházuk és kápolnájuk. Lőcsén sem lehetett ez másként s ha nem a tatárjárás előtt épült kolostor volt, úgy alighanem abban a romban kell keresnünk a belpoklosok telepének és kápolnájának helyét, a mely a lőcsei határban levő Kereszthegy, a Gehol lejtőjén látható. A szent Jakab-templom mai sekrestyéje a lőcseiek első XIII. századbeli templomának szentélye volt. Erről elrendezése, koráról háromoldalú apszisának ablakain kívül, keresztboltozatainak tagozása s a Krisztust mellképben ábrázoló domborművű zárókő tanuskodik. E régi szentélyben négy keresztboltozatot látunk, a melyhez az apszis két boltozati bordája csatlakozik. Az apszis boltozat-bordái formás, levélétkítményű fejezettel bíró féloszlopon nyugosznak, a boltozat többi gerinczeit kissé primitív párkánnyal összefűzött s lépcsőzetesen tagozott, megfordított gúlaalakú gyámkövek tartják. E régi szentély elrendezésével nagyban emlékeztet az eperjesi szent Miklós-templom északi hajójának kriptá fölé épült szentélyére, a mely hajdan szintén egy egyhajós templom szentélye volt. Lőcsén a mai sekrestyéhez csatlakozó régi hajó alighanem a szent György-kápolnához hasonlóan szökelt ki oldalfalaival, de mind a két oldalon. Minthogy alighanem deszkamennyezetet tartó hitvány falai voltak, a régi hajót az új templom építése közben egészen lebontották s a régi szentélyt ekkor nyugatfelé elfalazták. A háromhajós csarnok templom alakjával bíró új templom építését valószínűleg a XIV. század elején kezdték el s a század derekáig nagyjában be is fejezték.

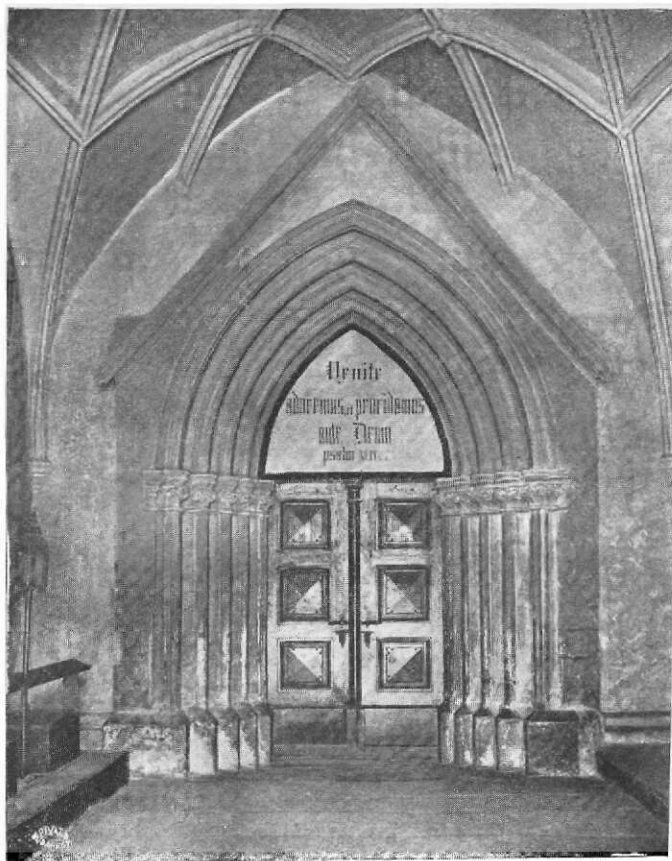
A lőcsei szent Jakab-templom mai alakjában Magyarország legnagyobb ránkmaradt középkori templomai közé tartozik. Főhajójának belső hossza fél híján ötven méter, hármashajójának belső szélessége közel 22 m., a miből a főhajóra csaknem 10 m. esik. A főhajó magassága 19 m., a mellékhajók négy méterrel alacsonyabbak. A templom s az ehhez fűződő későbbi toldaléképítkezések tömeghatása kívülről jelentős, belsejének térhatása is impozáns, különösen ha az orgonakarzat alatt állunk (15. kép). A helyes arányok dolgában azonban sok a fogyatkozás e templomunkon, a melynek műtörténelmi jelentőséget különben is jóformán csak páratlanul gazdag régi fölszerelése kölcsönöz. Az egyöntetűség hiányának oka abban rejlik, hogy ha egyhuzamban is építették, nem egy mester terve szerint épült, vagy legalább is technikai okokból e tervtől a java építés közben eltértek. A hármashajó boltozatait tartó hat pár pillér egymástól való távolsága különböző. A pillérközök nyugatfelé hosszabbak, mint az utolsó három a szentély előtt, mintha az építőmester ez által a templom belsejének távlati hatását akarta volna fokozni. Maguk a pillérek formátlan, leszelt élű négyzetes hasábok s a körülbelül egykorú iglói templom pilléreivel egyformák. A boltozatok azonban Lőcsén nem nyugszanak közvetlenül ezek kiugró léczalakú párkányán. Minthogy a lőcsei templom főhajója az iglóinál jóval szélesebb, az előbbinek mestere alighanem attól tartott, hogy a hasáb-

15. A lőcsei szent Jakab-templom belseje.

alakú pilléreknek megfelelő nehéz boltozat oldalnyomását a mellékhajók s ezek támasztópillérei nem bírják ki s azért a már meglevő pillérekre az eredetileg tervezetteknel könnyebb szerkezetű boltozatokat rakatott. Ez utóbbiakat könnyűségüknel fogva magasabbra is emelhetette, miáltal a főhajó s ezzel az egész templom térhatása fokozódott. A pilléreknel keskenyebbre falazott hevederívek gádorfalán a magasabbra került gerinczek végét a pillérek párkányával háromtagú, sovány félpillér-kötegekkel kapcsolta össze, a melyek aránytalanságáért nem sok kárpótlást nyújtanak a köteges félpillérek gazdag képzeletről tanuskodó formás fejezetei. A templom belsejének e jóformán egyedüli faragott ékítményei ugyanis oly magasra kerültek, hogy szabad szemmel alig tudjuk motívumaikat megkülönböztetni.

A mikor a lőcsei nagy templomuk építésébe kezdtek, valami kiváló kőfaragókkal nem igen rendelkezhettek. — A pillérek technikáján nyilvánuló hanyagság is erre vall. A négyszögű hasábok alján még a gyöngén kiugró talapzat magassága sem mindenütt egyforma. Annál ötletesebb tervezőre s ügyesebb kezekre vallanak a vaskos pillérek fölé került sovány tagozatok faragott ékítményei s a szentély

16. A lőcsei szent Jakab-templom északi kapuja.

boltozatait tartó, formás lábazattal bíró és gyűrűvel megszakított félhengeralakú gerinczhordozók. A főhajó boltozatait tartó oszlopfejezetek motívumaiban nagy a változatosság; hol élesen alámetszett karélyos levelek koszorúzzák a gyöngén érvényesülő fedőlap alatt a köteges félpillér fejezetét, hol fantasztikus állatalakok és torzképek, a melyek leginkább a nagy csúcsiveskori dómok vízhányó szörnyeire emlékeztetnek. Pillérek fejezetén ezek a románkori oszlopfejezetekre emlékeztető szörnyalakok a csúcsives építészet korában többnyire csak kisebb templomokban fordulnak elő, a melyekben a pillérek fejezeteire nem kellett egy

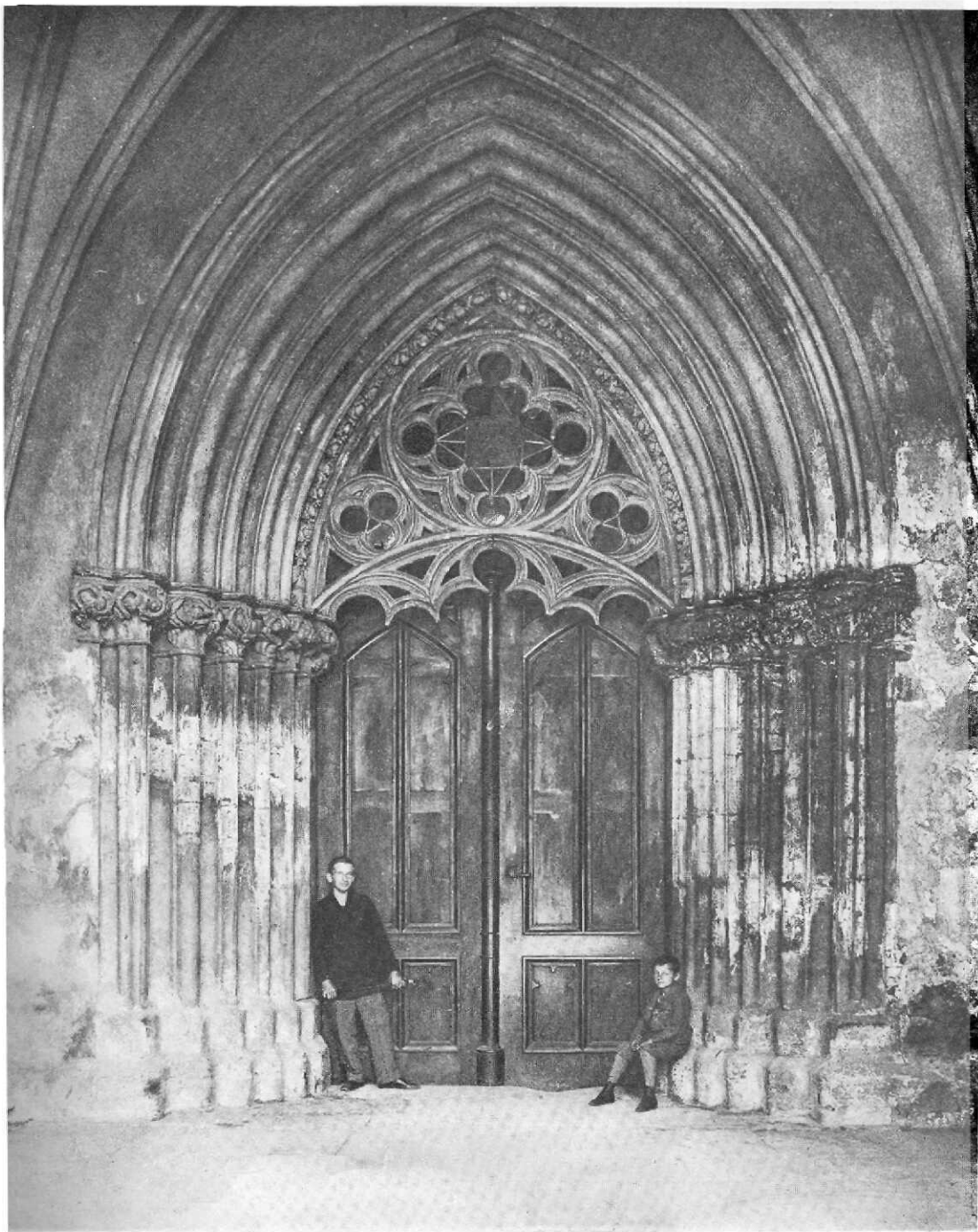

17. Részlet a lőcsei szent Jakab-templom déli kapujából.

egész erdőre való lombot kifaragni s a mesternek így módjában volt, hogy fékét szegje fantáziájának s ilyen alakokkal élénkítse művét, a melyen amúgy is kevés volt a figyelmet megragadó architektonikus vonás.

Ha különböző kezek faragták is, egy mesternek a mintarajzaira vall templomunk eddig ismertetett ékítményeinek, továbbá az északi kettős kapunak, a déli oldalon levő két kapunak, sőt még a sekrestyében levő lavabo-fülke motívumainak stilje is. Ebből az következik, hogy déli előcsarnokán s orgonakarzatán kívül a templom a XIV. század derekán már készen volt s az első templom szentélyét is már sekrestyének használták ekkor. Az itt felsorolt kapuk közül a legegyszerűbb, de a legnemesebb formákkal bír a déli kis kapu, a melynek kedvéért a déli hajónak a szentélytől számítva harmadik ablakát magasabbra emelték a többinél. E kaput később befalazták s Demkó szerint ez volt a templom egyedüli bejárata, a mikor a hármashajónak a déli és északi előcsarnokig terjedő része volt még csak készen s miközben ezt már használták, a templom nyugati felét tovább építették. E föltevés elfogadható, de nem zárja ki, hogy az északi kapu is ez időben készült.

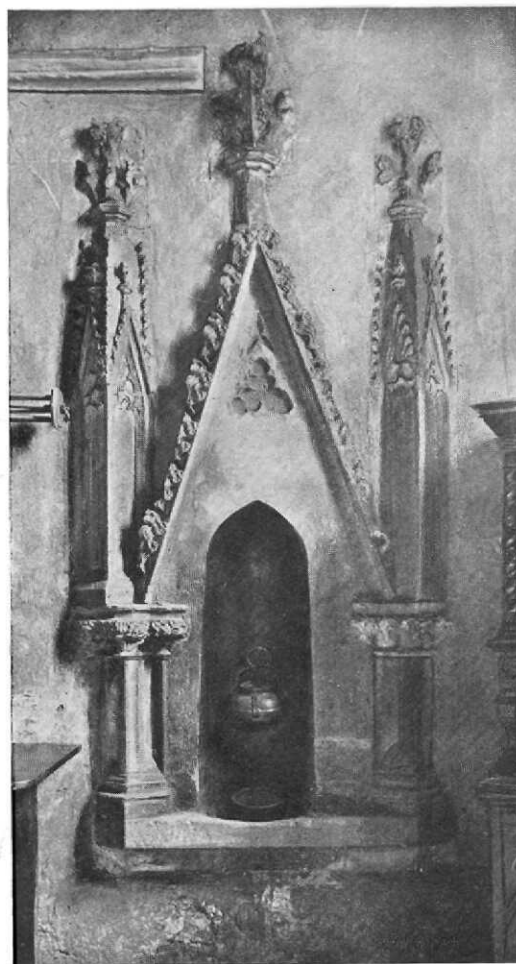
Eredetileg ez elé sem terveztek előcsarnokot. Erősen kiugró kerete vall erre (16. kép), a melynek foglalatában látjuk a befelé szűkülő s hornyokkal váltakozó öt pár kehelyfejű oszloppal tagozott bélletet, a melynek mintájára az előcsarnok falazása után ennek külső kapuját is tagolták. A kétséggel még a XIV. században épült északi előcsarnokot, mint látni fogjuk, csak a XV. század végén, vagy a következő elején boltozták be. A déli előcsarnok a fölötte levő oratóriummal szintén ebből az időből való, maga a belső déli kapu azonban még XIV. századbeli mű. Ez a kapu a legdiszesebb (18. kép). A fal síkjából ki nem ugró teste bélletében öt pár befelé vékonyodó kehelyfejű oszloppal, hasonló módon tagolt ívbélletbe fog-

18. A lőcsei szent Jakab-templom déli kapuja.

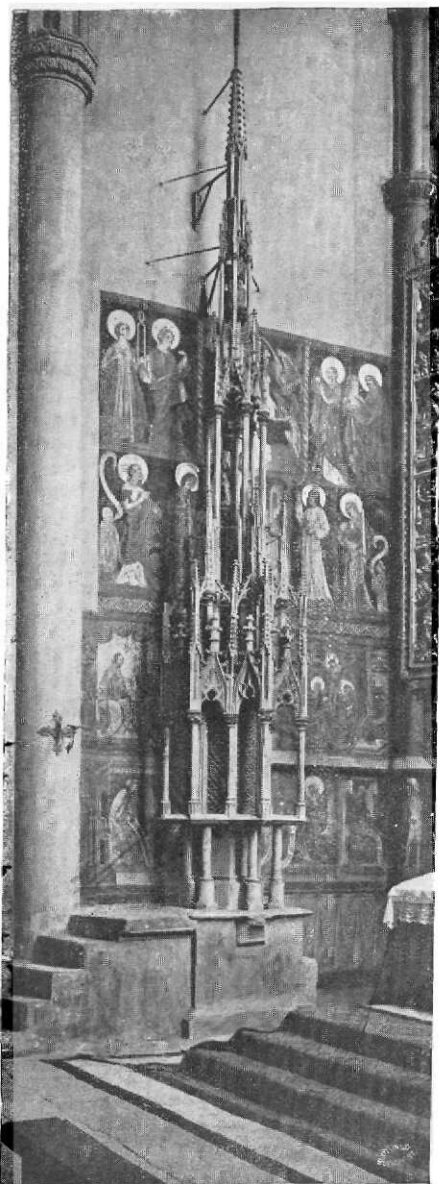
lalt csúcsíves mezejében gazdag hatású mértani művekkel bir. Az oszlopfejeket széles, húsos leveleinek kezelése darabos, de erőteljes hatásával nincsen minden varázs nélkül. A lombok közeiből torzképű álarczok merednek ránk (17. kép), a keleti ajtófél fejezetén az oroszlánál birkózó Sámson domborművü képét látjuk. Az ívbéllet legbelsőbb hornyát egy-egy torzfejű szörny alakjából kiinduló s az oszlopfejekéhez hasonló kezelésű levélsor tölti ki. E lombékitmények rokonsága a mai sekrestyebeli lavabo-fülkén levőkkel föltűnő. Eredetiség dolgában ez a lavabo templomunk legkiválóbb részlete, a melyet Merklással szemben már Henszlmann is hatásosan megvédelmezett s a melyet 19. képünkön mutatok be. Mint ezen látjuk, a befalazott fülkekeret egyszerű kőlapon nyugvó két zömök köteges felpillérből áll, a melynek három karcsú, kehelyfejű oszlopocskája egy-egy háromoldalú hasáb éleihez simul. E zömök falpillérekhez aránytalanul vastag, gazdagon díszített fiálék s a háromszögletes orom nehezedik, melyet meredek szélein szinte brutális erővel faragott levélcsonók díszítenek, csúcsán, a fiálékhoz hasonlóan, való sággal kelkáposztalevelekből összerótt vas-kos keresztrózsa terpeszkedik. A szépen megfésült és kicsiszolt formák kedvelői e lavabofülkén nem fognak sok gyönyörűséget találni, ám a varázs elől, a melyet e részlet mesés fény- és árnyjátékával a jobb-felőli ablakon beszűrődő gyöngye világításban gyakorol, csak a vak zárkozhatik el. Öntudatos, az ellentétek hatásával tisztában levő mester tervezte s úgy látszik, saját kezűleg faragta is ki ez érdekes fülkekeretet, a ki tudta, hogy a sekrestye félhomályában finom, kinyalt formákkal semmi hatást sem ér el s az első pillanatban vajmi igénytelennek látszó művével csakugyan oly elevenséget kölcsönzött a háttérül szolgáló falnak, mint a minővel a templomban egyebütt sehol sem találkozunk.

Csak a kronológiai adatok kiegészítése kedvéért említem föl, hogy a magá-

19. Alőcsei szent Jakab-templom lavabo-fülkéje.

ban véve dísztelen szent György-kápolnát az északi előcsarnok és a mai sekrestye közé Ulebach György lőcsei, majd kassai polgár építtette, a ki itt levő sírkövének

20. A lőcsei szent Jakab-templom szentségháza.

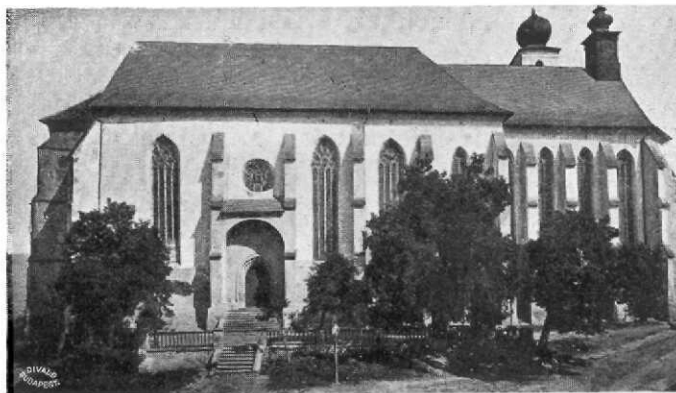
bizonyossága szerint 1392-ben halt meg. Mint említettem, a déli előcsarnok szép csillagboltozatával s a fölötte levő oratóriummal, valamint a nyugati orgonakarzat áttört művű korlátjával a XV. század végén készült, a mikor a régi alakjában elenyészett torony két oldalán egy-egy kápolnával is megtoldották nyugat felé a mellékhajókat. Ugyanekkor falazhatták be a templomnak a tornyon keresztül vezető bejáratát, rakhatták az orgonakarzat alá a hosszú stallumsort, a mely évszáma szerint 1494-ben készült.

Maga az orgonakarzat a templom sikerültebb részletei közé tartozik. Hólyagos díszítésű áttört művű korlátja alatt finom lóheríves fríz húzódik végig. Az árkádiveit tartó pillérek mellső oldalán tornyos mennyezetű fülkék vannak, a melyeket szobrok díszítenek. A karzati árkádok boltozatai a déli előcsarnok csillagboltozatával azonos formájúak. Az északi hajó kapu melletti szakaszában a jóval nehezkesebb falazású karzat már a XVI. század elejéről való s alighanem a könyvtár följebb említett helyiségeinek építésével kapcsolatban készült. Keleti korlátjának szép faburkolata azonban a szétszedett XVII. századbeli orgonáról való.

A könyvtárban Korabinszky a XVIII. század derekán még látta a lánczra vert középkori kódexeket, a melyek egy része a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárba került. A könyvtárhelyiség keleti oromfala háromszögletes s fülkés tagozással bír, mint északi Európa téglából épült templomainak oromfalai. A korunkban lefolyt helyreállítási munkálatoktól eltekintve, ez volt az utolsó

építkezés, a melylyel templomunkat kibővítették, díszítésén azonban nemzedékről nemzedékre s a XIV. századtól kezdve napjainkig sem szüntek meg a lőcseiek fáradni. A mint az északi előcsarnokba lépünk, a szent György-kápolna egyszerűen tagozott ajtókeretének ívmezejében gyönyörű XV. századbeli freskókép bilincseli le figyelmün-

ket, mely Krisztust ábrázolja a koporsóban szent János és Mária között. Maga az ajtó pompás vasalásokkal ékes. A szent György-kápolnában a szent lovasszobra a XV. századból, ennek festett háttere, egy régi oltár predellája, a három szent királyok festményével, mindmegannyi kiváló XV. századbeli emlék. Az előcsarnok baloldali falán falképtöredékeket látunk s egy fából faragott XV. századbeli kálvária-csoportozatot. Ha innen az északi hajón át a sekrestye felé megyünk, a hajó északi falán szent Dorottya legendájának XIV. századbeli falképcziklusa, tovább a hét erény és a hét főbűn képsorozata ötlik szemünkbe. A sekrestye ajtaja szép vasalásokkal ékes, intarziás díszű, XV. századbeli munka, kerete a szent György-kápolna ajtajáéhoz hasonló. A sekrestyében a lavabo-fülkével szemben a XV. század végére valló szentségtartó-fülkét látunk, a melyben ma a templom gyér számban ráánkmaradt régi egyházi edényeit s a bélpoklosok kápolnájának hírhedt ciboriumát őrzik, mely nyilván csak e kápolna elenyészése után került a szent Jakab-templom birtokába. — A sekrestye nyugati falához simuló deszkakarzat a protestáns korból való. Régi egyházi ruhákkal templomunk nem igen dicsekedhetik, de van egy szép XV. századbeli gobelin-szőnyege s egy csomó himzett szövetfoszlánya, a mely állítólag a Thurzó-sírokból való.

21. A régi minorita-templom Lőcsén.

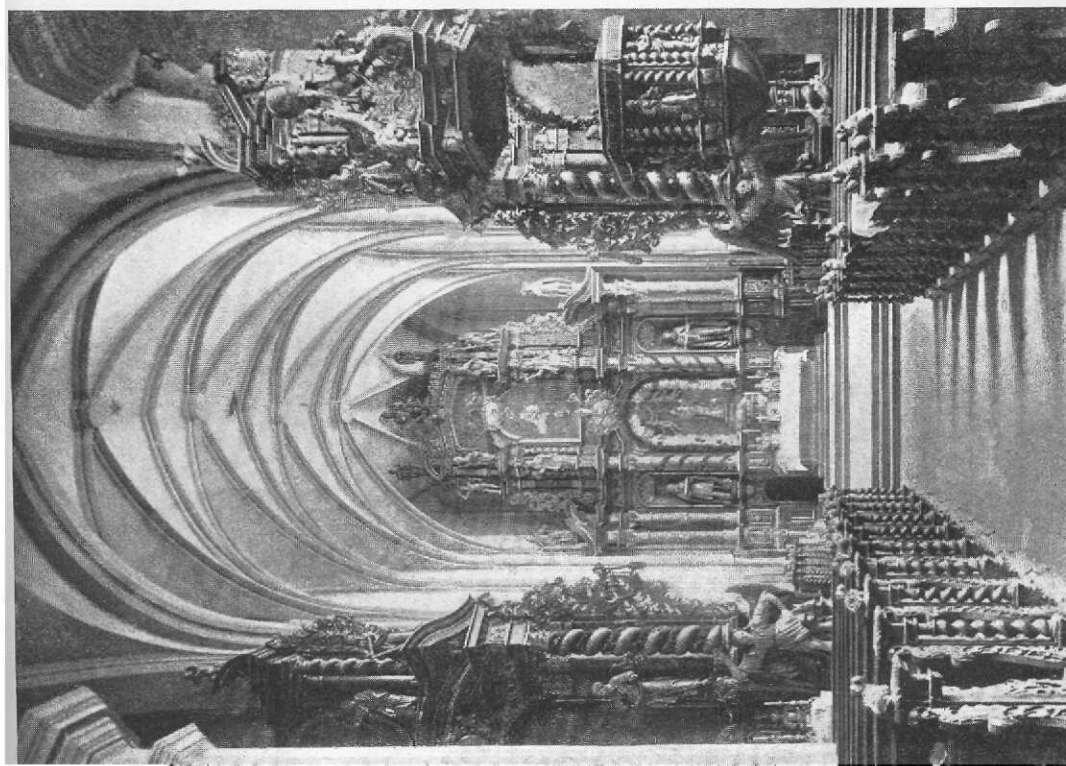
A XIV. és XV. századbeli freskókkal ékes szentély balfelén áll a szentségház, a melynek mestere minden architektonikus érzék nélkül szükölködő egyénisége alapján ítélve, alighanem valami kőben próbálkozó fadaragó volt. A gótika hanyatló korából való s négyszögletes talapzaton álló tornyocska (20. kép) alig egyéb, mint egy sovány pillér körül csillag alakjában egymás mellé és egymás hátára rakott és számárhátalakú ívekkel összekötött apró oszlopoknak zavaros halmaza, a melyeket csak vasvázuk tart össze. Szentségházunknak még bravuros technikája sem képes feledtetni, hogy mily stilszerűtlen és izléstelen koncepcziója. Annál szebb a templom főoltára, a melynél nagyobb arányú s ornamentális felszerelésénél fogva szebb szárnyasoltárral templom külföldön sem dicsekedhetik. A főoltáron kívül templomunkban még hét XV—XVI. századbeli szárnyasoltár van. A barokkstílusú Csáky-oltár belsejében levő szobrok szintén középkoriak. Ez oltár mellett balra szépen vasalt, beszögezett XV. századbeli ajtót látunk, mely hajdan alighanem a templom ugyanekkor épült kincstárába vezetett. Ennek a déli hajó keleti zárófala-

hoz fűzött ötszögletes toldaléképületnek alapfalai a templomon kívül ma is láthatók. A déli kapu fölött levő oratórium korlátján ismét egy XVI. század elejéről való hatalmas, fából faragott kálvária áll. A torony déli oldalához simuló kápolnában van a XV. századbeli bronz keresztelőmedence. Ide falazták be a Thurzók márványkoporsóinak alkotórészeit, a melyek a XVIII. század derekáig a templom közepén állottak. Egy Thurzó-sírkő ekkor a XVII. századbeli szószékkal kelet felé szomszédos pillér északi oldalára került. A templom bútorain a XV. századtól kezdve a XVIII. század végéig tanulmányozhatjuk bútorművességünk fejlődését. Az északi és nyugati karzat között levő alacsonyabb fakarzat kerub fejes díszű korlátjával a protestáns korból való, a melyből a templom páratlanul gazdag és változatos epitáfium-sorozatának java is ránk maradt. A kőből vagy fából faragott s nagyrészt festményekkel vagy domborművekkel ékes epitáfiumok a templom pilléreit és falait szinte körös körül koszorúzzák s a szárnyasoltárokkal egyetemben oly sajátos varázst kölcsönöznek az óriási hármass csarnoknak, hogy építészeti fogatkozásait sokáig észre sem vesszük.

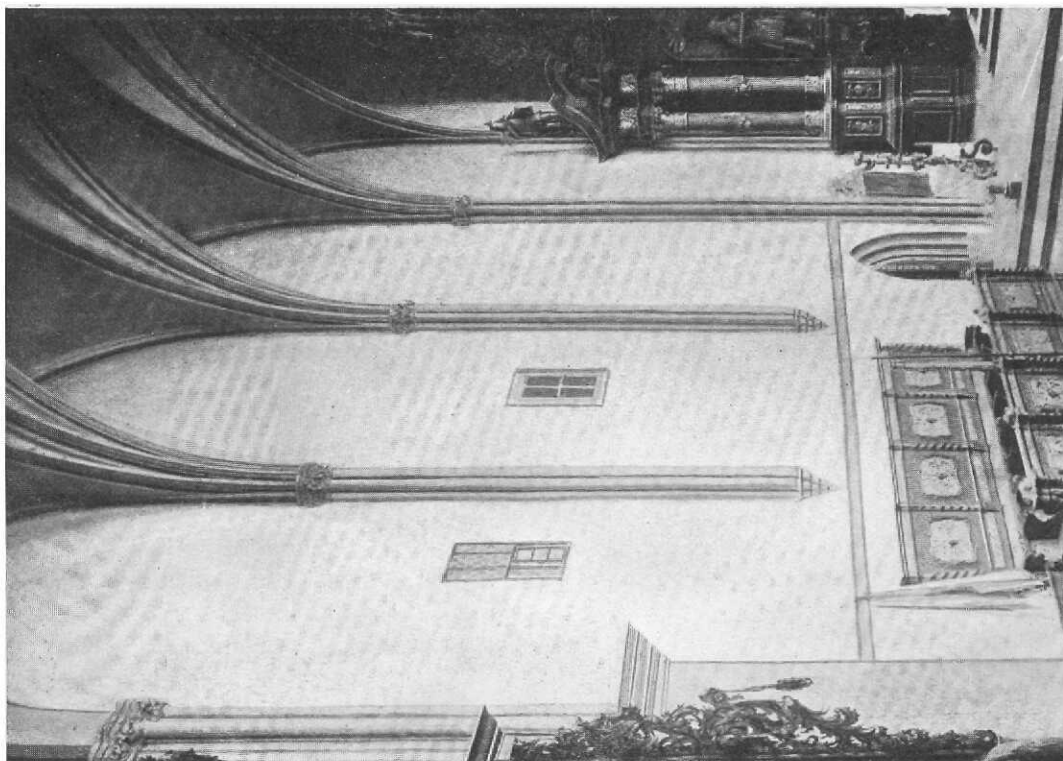
Bármily kapkodás jellemzi Lőcse XIV. századbeli plébániatemplomának építését, a benne fölhalmozott műkincsek a XV. századtól kezdve a XVIII.-ig szinte szakadatlan és céltudatos művészi tevékenységről tanúskodnak. Ha meggondoljuk, hogy a lőcsei templom műkincseiből is sok vészelt el s az újabbak kedvéért századok folyamán nem egy régít küszöböltek ki innen, könnyű tisztába jönnünk azzal, hogy maga a szent Jakab-templom is elegendő alapul szolgálhatott ahhoz, hogy ez érdekes régi városunkban számottevő művészi élet fejlődjön. A plébániatemplomon kívül Lőcsének még két középkori templomáról s a bélpoklosokétól eltekintve még két kápolnájáról van tudomásunk. Bizonyos, hogy a profán élet itt a középkorban már szintén nem szűkölködött művészi mozzanatok nélkül.

Lőcse többi középkori templomaiból csak a minoritáké maradt ránk, a mely ma a főgimnáziummal kapcsolatban a tanulóifjúság temploma. (21. kép.) A szent László tiszteletére szentelt minorita-templom Lőcse házsorai fölött uralkodva messziről sokkal jobban érvényesül, mint a szent Jakab-templom, a melynek hatását különösen modern, esetlen tornya zavarja meg. A szerzetesi templom tornya régen beomlott, hajójának díszes külső déli fala és szentélye azonban ép s régi pompájában maradt ránk. Nemes arányaival, egyöntetűségével és monumentális hatásával e templomunk így fölötte áll a plébániatemplomnak. Csak elhelyezése kifogásolható. Tornyával a város falaira könyökölve s szűk utcák közé szorulva építészeti szépségeit csak egy-két távoli pontról, az Új-utca északnyugati házsorainak egyik másik udvari folyosójáról élvezhetjük zavartalanul.

A lőcsei minoriták templomát és kolostorát egy régi krónika szerint Danch László comes 1308-ban alapította. Ha nem egykorú eseményekről szólnak, krónikáink rendszerint megbízhatatlanok. Nincs kizárva, hogy a kolostort csakugyan

22. A lőcsei régi minorita-templom szentélye.

23. Részlet a lőcsei régi minorita-templom szentélyéből.

akkor alapították. Ám a templom építése legkorábban a XIV. század második felébe esik, a mikor a város falai már készen voltak s a plébániatemplom építését is befejezték. Ez utóbbi befejezése után azonban ennek építői alighanem rögtön s a módosított terv szerint befejezett plébániatemplom mesterének vezetése alatt fogtak hozzá a minorita-templom építéséhez.

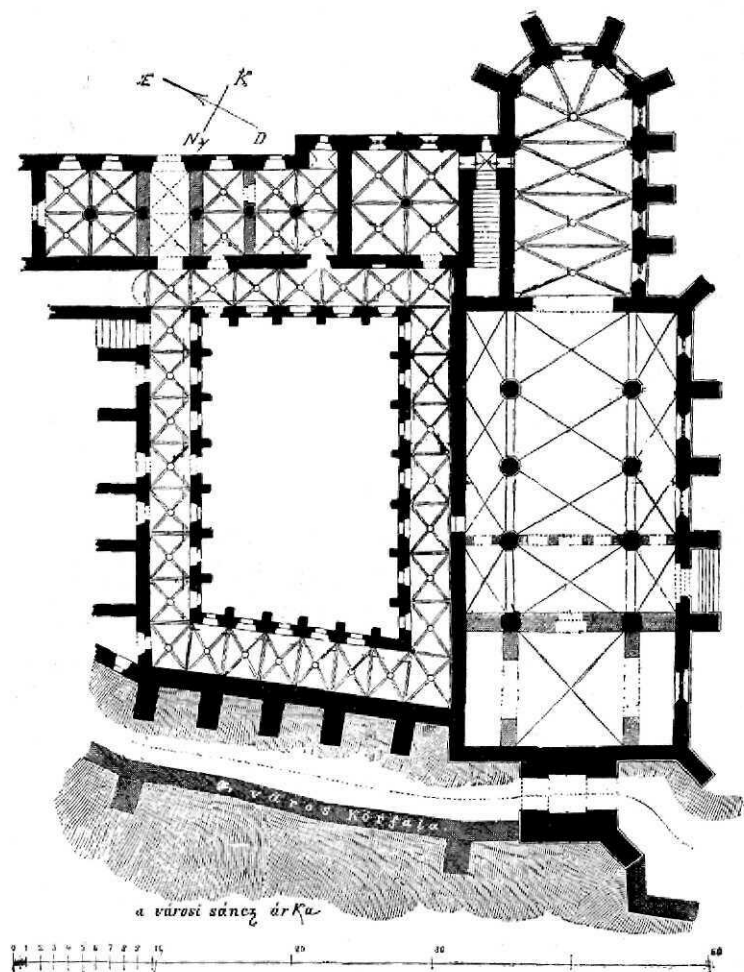
Mai alakjában e templomunk barokk-boltozatokkal bíró háromhajós csarnok-templom, a melynek régi alakjában ráánkmaradt szentélye háromoldalú apszissal záródó négy keresztboltozatos szakasszal bír. A szentély boltozatainak szerkezete, bordáinak profilja, zárókövei, köteges gerinczhordozói s az apszisban ez utóbbiakat pótló félpillérek s ezek ékítményei a lőcsei plébániatemplom főhajójában levőkkel csaknem azonosak. Mint minden szerzetes templomban, a szentély (22. kép.) itt is hosszú; boltozatainak arányai azonban megegyeznek a plébániatemplom főhajójának utolsó három boltszakaszának arányaival, a minthogy a szentély és a plébániatemplom főhajójának szélessége is csaknem egyforma. Csak a félköteges pillérek illetve gerinczhordozók öttaguak itt, a plébániatemplom háromtagú félpillérkötegeivel szemben. Fejezeteik ékítményeiben azonban ismét sok a rokon vonás, a minthogy az ablakok mértani művei szintén megegyeznek a szent Jakab-templom XIV. századból ráánkmaradt hasonló elemeivel. Mindebből bizvást következtethetjük, hogy a szent Jakab templomban két mester dolgozott s a második, az ügyesebb kiválóságának igazi próbáját csak a minoriták templomában adhatta, a hol már meglevő kontár részletek nem kötötték meg kezét. A templom szentélyének hatását nagyban megzavarja XVII. századbeli barokk-oltára. Csak ha e mögé lépünk, jövünk annak tudomására, hogy mily díszes lehetett hajdan a templom e része. Az apszis délkeleti falában pompás keretbe foglalt fülkét látunk, a melyet ormában mértani művek keretében az oroszlánal birkózó Sámson domborművű képe díszít, a melynek XIV. századbeli stílje elvitázhatatlan. E fülke a barátok egyetlen ráánkmaradt stalluma, ülőfülkéje. Bizonyos, hogy hajdan a szentély oldalfalain végig húzódtak ilyen falba vágott fülkék. Az apszisban a kolostor elüljárói számára külön-külön fülkék voltak, a szentély oldalfalaiban a többi szerzetesek számára egész fülkesorok. Ezeket a XVII. századbeli restaurálás alkalmával befalazták ugyan, de keretük léczalakú párkánya ma is megvan még. E fölött látjuk az itt megszakadó köteges gerinczhordozó tölcserformájú s bütykösen tagolt gyámköveit. A gerinczhordozók fejezetét formás lombékítmények díszítik, a melyeken kívül csak az ablakok mértani műveiben találunk még faragott díszítést. Ez utóbbiak valamivel díszesebbek, mint a szent Jakab-templom ablakain levők.

A hajó, mint említettem, a XVII. században gyökeres átalakításon esett át s csak ablakainak és ajtajának díszítése régi. Méretei alapján aligha valószínű, hogy a hajót pillérsorok hajdan is három részre osztották. (23. kép.) A mai pillérek fejezete barokk, törzsük s attikai lábazatuk pedig oly jelleg híján lévő, hogy bizvást szintén a

XVII. századba helyezhetjük. Oly keskeny oldalhajók, mint e templomban, egyetlen háromhajós csúcsíves templomunkban sem maradtak ránk; azonfölül koldulószerzeteseink templomai a középkorban nálunk mindenfelé egyhajósak voltak. — A XV. század felé közeledve már a XIV. századbéli mesterek is alkalmazhatták a háló boltozatot s minden valószínűség szerint ilyen boltozatos vagy egyelőre fameny-nyezetű egyhajós csarnok volt a lőcsei minorita-templom hajója is. Hogy befejezése

körülbelül a XIV. század végére esik, erre egyetlen, egyszerű pál-czákkal tagozott kapuja fölött levő pompás rózsablaka is vall, a melynek négyes ívekből össze-rótt mértani művű keretében már a hólyagos ékítmény is jelentkezik.

A templom tornyának régi alakjáról nem igen lehet fogal-munk, mert csak a hajópárkány alatti része maradt ránk. A má-sik torony a szentély északi ol-dalán újabb toldalék. A templom belső hossza hajdan 50 m. volt, tehát a plébániatemplom főhajó-jával azonos; szélessége a szen-télyben 9,5 m., a hajóban 15 m. A midőn, a plébániatemplom-hoz hasonlóan, csak szerkezeti elemeiben faragott kőből épült templom 1674-ben a tótajkú evangélikus hitközség birtoká-ból a jezsuiták kezére került, a hajó boltozatai már annyira megrongálódtak, hogy újakkal

24. A lőcsei régi minorita-templom és kolostor alaprajza. Henszlmann nyomán.

kellett ezeket pótolniok. Akkor nyerte a főhajó keresztboltjait, az oldalhajók donga-boltozatukat. Hogy a templom eredetileg nem épülhetett hármashajóval, azt a pillé-reknek ép a középső boltozat nyomása alatt való elgörbülése bizonyítja, mely abban nyilvánul, hogy a fejezetek egymástól való távolsága nagyobb mint a pillérlábaké. Ez természetes is, mert még a csúcsíves szerkezetű keresztboltozatot is csak úgy tudják ellensúlyozni az oldalhajók boltozatai, ha együttvéve legalább is oly szélesek, mint az előbbi egymagában. E szerkezeti hiba az oka annak, hogy a jezsuiták kora óta

templomunk ismételt foldozásoknak volt színhelye. Legutóbb a hajó utolsó szakaszának pillérközét zárták el keresztfalazással, ezt ismét a nyugati homlokfallal kötötték össze, mert a templom e része már azzal fenyegetett, hogy az alatta levő sánczárókba omlik. A templom mai fölszerelése barokk. A főoltár is ennek túlterhelt stíljében készült, de részleteiben figyelemre méltó. A két mellékoltárnak érdekes kariatida-angyalai kölcsönöznek nagyobb értéket.

A jezsuiták alakították át a templom északi oldalához simuló kolostort is, a melynek keresztfolyosója négyszögletes udvart zár körül (24. kép). A déli és a várossal irányát követő nyugati keresztfolyosóra nem nyílnak helyiségek. Az előbbi a templom falához fűződik, az utóbbi a város falaira néz, a melyek fölött úgy ostrom idején aligha lett volna kellemes lakni. A keresztfolyosó tölcserformájú bütykös gyámköveken nyugvó keresztboltozataival ma is a régi, csak irgalmatlanul bemeszelték. A templomhoz simuló szárnyában a meszelés alatt falképek maradványai lap pangnak. Festés nélkül a középkorban egyébként a templom is aligha szűkölködött.

A keresztfolyosónak pusztán keleti szárnyához s csupán a földszinten fűződnék helyiségek, melyeket a gyakori restaurálás középkori állapotukból teljesen még ki nem vetkőztetett. A templom szentélyéből nyíló egyszerűen tagolt s szárnyán érdekes vasalásokkal ékes ajtó az emeletre vezető lépcső előcsarnokán keresztül a sekrestyébe vezet, a mely négy belső sarkaival sokszögű pilléren nyugvó keresztboltozattal bir. E mellett volt hajdan a káptalanterem, a melyet később közfalakkal több helyiségre osztottak s a melyet öt, ma részben elfalazott oszlop két hajóra osztott, hat pár keresztboltozatot tartván egyszerű fejezetein. A keresztfolyosó északi szárnyába nyílhatott a régi főbejárat, itt lehetett a kolostor fejének lakása s a konyha. Az emeleten volt a refectorium, vagyis étkező terem, a keleti szárny emeletén lehetett hajdan a barátok közös hálóterme, a dormitorium, a melynek folyosójáról az említett lépcső vezetett a szentélybe. Itt volt az infirmatorium, a betegek szobája is. Az emeletet s a földszint északi szárnyát a jezsuiták gyökeresen átépítették; mindazonáltal alig van kolostorunk Garam-Szent-Benedek benczés klastromán kívül, a mely a középkor ilyennemű épületeinek elrendezéséről és architektúrájáról annyira tájékoztatna, mint a lőcsei régi minorita-klastrom.

A lőcsei minoriták mai barokk-temploma helyén állott a város kórházi temploma, a melyről azt olvassuk a lőcsei krónikában, hogy 1045-ben épült. A régi templomból egyetlen faragott kő sem maradt fenn s több mint valószínű, hogy miként a kórház, úgy az ezzel kapcsolatos Szentlélek-templom sem épült a XIV. századnál előbb. Volt Lőcsén a karthauziaknak is telepük. A mikor a látókői kolostor lakóit a husziták nyugtalanították, V. László megengedte, hogy Lőcsén építsenek maguknak templomot és kolostort. Ennek helyéért a barátok a városnak bért fizettek. A kisebbfajta kápolnaszerű templom és kolostor a mai katonai kórház helyén volt. Az előbbi emeletes lakóházzá alakítva ma is megvan még. Építészeti

részleteiből azonban háromoldalú apszisán s néhány jelentéktelen gyámkövén kívül semmi sem maradt ránk.

A lőcsei Máriahegy kápolnáját egy 1513-ban kelt okmány szerint Szervác szerváczi plébános alapította, a kit okmányunk az akkor élt Jakab plébános elődjeként emleget. Demkó adatai szerint a kápolna ősrégi épület volt, a melyet 1311-ben újítottak meg s a melynek helyén Szervác szerváczi plébános 1466 és 1494 között új templomot épített. Ez sem maradt ránk. A mai kápolna 1766-ban épült, régi Mária-szobra azonban — feje után ítélve — a XV. század végéről, vagy a következő elejéről való. Ha nem a geholhegyi rom helyén, úgy itt állhatott a bélpoklosok kápolnája, a melyet a bélpoklosok kihaltával Szervác szerváczi plébános az új kápolnával pótolta s ennek építése idejére a régi kápolna egyházi edényeit is a plébániatemplomba vitette át. Az idejét multa ciboriumra is talán maga írta föl a följebb említett pár szót, mely a szent Jakab-templom ismertetőit megtévesztette.

IV.

Középkori építőmesterek. Kőfaragó jelek. A csúcsíveskori bazilika és a csarnoktemplom. A löcsei kőfaragó-iskola. Az iglói plébániatemplom. Szepes-Olaszi, Göllniczbánya, Késmárk, Podolin és Márkusfalva plébániatemplomai s ezek régi felszerelése. Elenyészett nagyobb arányú csúcsíveskori templomok.

LIG VAN manapság művelt ember, a kinek egy szép régi avagy új épület láttára eszébe nem jutna a kérdés, hogy ki volt mestere, ki építette? Középkori épületekkel szemben e kérdésre ritkán nyerünk feleletet. Magán az épületen csak egy-egy faragott kőveibe vésett jel őrizte meg a mesterek emlékét, a kik itt dolgoztak. Ilyen jelekkel Szepesvármegye templomaiban is találkozunk. Előkelő helyen czimerpajzsba foglalva, különféle vonalakból mértanilag szerkesztett mesterjeleket azonban ma már sehol sem látunk. Csak keretbe nem foglalt legényjelekkel találkozunk s állványok híján pusztán oly helyeken, a melyek nem esnek túl látásunk határán. Így Lőcsén a szentségházon. Hogy kik vésték e jeleket, azt ép úgy nem tudjuk, a minthogy a középkorban is jórészt csak a kőfaragók ismerték egymás jelét, a melyet czéhüktől felszabadulásuk után nyertek s a melylyel az általuk kidolgozott darabokat alighanem az ellenőrzés megkönnyítése kedvéért jelölték meg.

A középkori kőfaragójelekkel külföldön terjedelmes irodalom foglalkozik, a mely ezekhez különféle föltevéseket fűz, de ezek helyességéről eddig csak kevés szakembert tudott meggyőzni. E föltevések szerint a régi építőmesterek jeleiket czéhek szerint különböző mértani alakokban szerkesztették. Czéheik különböző városok, sőt gyakran országok építészeinek szövetségéből állottak. Az ilyen építész-szövetséget németesen páholynak is szokás nevezni.

Újabb kutatások szerint Magyarországnak is volt különálló építész-szövetsége. Vannak ugyanis kőfaragójeleink, a melyeket a külföldi építész-szövetségek mértani alakjaiba, az úgynevezett kulcsba nem lehet beleilleszteni. A kutatás állapota azonban nálunk még ugyancsak kezdetleges s a kőfaragójelek és ezek kulcsának elmélete alapján még csak oly problematikus értékű következtetésekre sem juthatunk, mint az ezzel foglalkozó német műtörténetírók.

A régi mesterekről jóval több fölvilágosítást nyújtanak a középkori templomok számadásai. A Szepességnek — sajnos — legrégibb s legfontosabb ilyenemű épületei-

ről számadások nem maradtak ránk, így sem Szepeshely, sem Lőcse templomainak mestereiről nincsenek adataink. Csak annyit tudunk róluk, a mennyit az általuk faragott s egymásra rakott kövek beszélnek. Mint a szepeshelyi székesegyház átmenetiekori részének tárgyalásánál láttuk, ennek mestere alighanem Magyarország valamelyik központibb fekvésű városából kerülhetett ide. A lőcseiek első plébánia-templomának faragványait szintén aligha készítette idevaló mester, sőt a mai szent Jakab-templom tervezője sem lehetett szepességi ember. A templom háromhajós csarnokformája alapján régebbi ismertetői azt hiszik, hogy mestere Németországból került ide. A csúcsíves stílus csarnoktemplomok első nagyszabású példája a marburgi székesegyház, a melyet magyarországi szent Erzsébet tiszteletére pár évvel ennek halála után kezdtek építeni s még a XIII. században be is fejezték. E templom tervezését sokan a francia Villard de Honnecourt-ral hozzák kapcsolatba, a ki a tatárjárás után IV. Béla király meghívására hazánkba jött s több éven keresztül működött nálunk. E jeles francia mesternek a ránkmaradt műemlékek közül ma már egyet sem tulajdoníthatunk. Az azonban bizonyos, hogy akár ő, akár pedig a köldülő szerzetesek ültették át hozzánk, a csarnoktemplomok formája Magyarországon már a XIII. században meghonosodott s csakhamar általánosan el is terjedt.

Az addig általános bazilikális-templom tudvalevőleg félannyival alacsonyabb oldalhajókkal bir, mint a minő a főhajó. A gádorfalain ablakokkal áttört főhajó boltozatának oldalnyomását a mellékhajók külső falához simuló támasztópillérek hathatósan csak úgy képesek ellensúlyozni, ha a főhajó pilléreit a külső pillérekkel támasztóívek segítségével összekötötték. Nálunk ilyen támasztóíves templom egy sem maradt fenn; még bazilikális elrendezésű templomokon sem találkoztunk támasztóívekkel. Kassa, Bártfa bazilikális elrendezésű templomainak restaurálás előtti története azért volt folytonos tatarozás. Az egyformán, vagy legalább megközelítőleg egyforma magas hajókkal épült csarnoktemplomnál a támasztóívek fölöslegesek, mivel a külső támasztópillérek a főhajóval egyformán magasak, azonfelül a hármashajó egyazon magasságban kezdődő boltozatai is ellensúlyozzák egymást. A csarnoktemplomok belsejének térhatása a bazilikális elrendezésűeknél jóval jelentősebb. A támasztóívek rendszerének mellőzése azonfelül jóval olcsóbbá teszi az építkezést. Bizonyára az utóbbi ok is elősegítette, hogy a Szepességen általában a csarnoktemplomok formáját karolták föl.

Az első csúcsíves csarnoktemplom a lőcsei szent Jakab-templom volt. Tervezőjének a plébánia, valamint a minoriták templomának építése bizonyára bő alkalmat nyújtott ahhoz, hogy idevaló erőkből mestereket neveljen s így iskolát alapítson. Ha írott adatok nem is maradtak ránk erről, nincs okunk a lőcsei iskola létezésében kételkedni, annál kevésbbé, mert másoknak, mint ennek vármegyeszerte elszéledt mestereinek többi, egymással szerfölött rokon nagyobb templomaink s a Szepességre nézve jellemző kéthajós templomok építését aligha tulajdoníthatjuk.

A lőcsei iskola művének kell tartanunk a Mária mennybemeneteléről elnevezett iglói plébániatemplomot, a mely mai alakjában a lőcseivel körülbelül egykorú s annyi is inkább érdekes, mert azt mutatja, hogy minőnek tervezték eredetileg a lőcseiek plébániatemplomát. A templom szentélye új, csak a négy keresztboltozatos szakasszal bíró hármashajó maradt ránc eredeti állapotában (25. kép). Ennek belső hossza 27,5 m., egész belső szélessége 16 m., a miből a főhajóra 8 m. esik. Mint látjuk, a templom jóval kisebb a lőcseinél. Alaprajzi elrendezése és pilléreinek formája azonban azonos az előbbiével. — A főhajó nyugati végén áll a hatalmas torony, mely Steindl Imre tervezte s ujonnan épült csúcsíves stílus felső részével a Szepesség legszebb tornyai közé tartozik. A torony magvának régiségére vall falainak vastagsága, mely közel két méternyi.

Az egyformán magas három hajó közül a két oldalsó szélessége félakkora, mint a középső. A templom arányai így jóval helyesebbek, mint Lőcsén. Azon körülménynél fogva, hogy a főhajó boltozata a mellékhajókéval egyazon magasságban kezdődik, más szóval, a templom szigorúbb csarnokformájánál fogva, ez ismét jóval egységesebb hatású, mint a lőcsei szent Jakab-

templom. Bár ez utóbbi térhatása jelentősebb, építészeti szempontból véve az iglói jóval fölötte áll. Mérsékelt, de sok jó izléssel alkalmazott díszítésén is kevesebb a kapkodás, mint Lőcsén s a díszítés azonfelül szervebben függ össze az architektúrával, mint ott. Az iglói templom keresztboltozatainak zárókövei igen szép faragványokkal ékesek. A főhajó gerinczeit tartó gyámkövek, a leszelt élű, négyszögletes, hasábalakú pillérek párkánszerűen kiugró lécztagozatán nyugosznak s levélkítményekkel díszítvők. Jóval díszesebbek a mellékhajók oldalfalain sorakozó gerinczhordozók alakos gyámkövei,

25. Az iglói plébánia-templom hajója.

26. Az iglói templom déli kapuja.

a melyek hol lombok között, hol ezek nélkül, különböző fantasztikus állatokat ábrázolnak, helylyel-közzel érdekes távlattal. Az északi hajónak a szentély felől első gyámkövén egy bájos Madonna-domborművet láthatunk. Sajnos, a restaurálók vésője ez érdekes faragványok felszínét nem hagyta érintetlenül s a déli dískapun is sokat simított.

Az iglói templom dískapuja Szepesvármegye legszebb ilyenmű középkori építészeti részlete. Stíljével sokban emlékeztet a lőcsei templom sekrestyéjének lavabo-fülkéjére. Csakhogy a kőfaragó munkája itt jóval gondosabb, részletesebb, a minthogy a kapu sincs félhomályban, mint a sekrestyebeli lavabo, hanem a szabad ég alatt áll. Mint 26. képünkön látjuk, a dískapu két élénken tagozott fiálé formájú fél-

pillér foglalatában, befelé keskenyedő gazdagon tagozott fülke, a melyet nemes hajlású csúcsívének ormán, a pillérvégződésekhöz hasonlóan, pompás kereszt-rózsa díszít.

A kapu ívmezőjében domborművet látunk, mely Mária koronázását ábrázolja. Ez utóbbi alatt az ajtófeleken egy-egy térdelő angyal alakja lebeg. A kapu béléte formás levéléktményű fejezettel ékes oszlopocskákból áll, a melyek hornyokkal váltakozva s kettesével csoportosítva mindkét oldalon egy-egy mennyezetes fülkét határolnak. E fülkékben hajdan szobrok voltak.

Az iglói templom északi oldalához a XV. században a három keresztboltozatos szakasszal bíró szent Mihály-kápolnát építették. Itt függ a híres XV. századbeli feszület, mely hajdan a templom diadalívében Mária és szent János szobrai között állott. Ez utóbbi két szobrot ma a plébánián őrzik, a hol egyéb régiségekkel egyetemben egy szép XVII. századbeli epítáfium is látható. A templom ötvösmunkái közül a gyönyörű XV. századbeli szentségmutató és pacificale s a XIV. századbeli ereklyekereszt mindmegannyi remekmű. A keresztút már XVI. századbeli s kevésbé sikerült bronzöntvény.

A lőcsei és az iglói templommal szemben a Szepesség többi háromhajós

plébániatemplomának építése mindenütt a XV. századba esik, a mikor városaink már elérték fejlettségük tetőpontját s virágzásuknak megfelelően népességük is nagy volt. A templomok nagysága rendszeren a lakosság számának felel meg, a Szepességen azonban bajos ennek alapján a városok XV. századbeli népességére következtetni. Mint láttuk, a lőcsei szent Jakab-templom belső hossza a torony nélkül közel félszáz méter, szélessége 23,5 m.; az iglói templom a szentélylyel együtt belsejében 35 m. hosszú lehetett, szélessége a hajóban 16 m. Szepes-Olaszi plébániatemplomának belső hossza 53 m., szélessége a szentélyben 7,5 m., hármashajójában 21,5 m. A göllniczbányai templom hossza 47 m., szélessége a szentélyben 9,5 m., a hajóban 17 m. Végül a késmárki templom egész belső hossza 50,5 m., szélessége a szentélyben 11,5 m., a hajóban 22 m.

Ha e számokat Magyarország egyéb vidéki templomainak méreteivel összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a szepességiéknél nagyobb plébániatemplomokat nálunk egyebütt még jóval nagyobb városokban is csak ritkán építettek. Újabbkori székesegyházaink sorában is csak kevés van, a mely méreteivel a felsorolt szepességi templomokkal vetekedhetnék. Úgy látszik, vármegyénk régi lakosságát vallásos buzgóságán kívül az itt korán kifejlett polgári önérték is ugyancsak áthatotta, hogy templomaiban a nagy arányokat kereste. Lőcse már a XIV. században is ezeknek áldozza föl temploma első tervének egységes hatását.

Igló a XIV. században még megelőzött a szerényebb méretekkkel is. Olaszi, Göllniczbánya és Késmárk azonban aránylag még Lőcsén is túltesz, a melynek templomával Szepes-Olaszi Keresztelő szent Jánosról elnevezett plébániatemploma leginkább rokon.

Szepes-Olaszi, mint neve is mutatja, eredetileg olasz telep volt. Templomának védőszentje arra vall, hogy alapítói Toscanából szakadtak hozzánk, a hol Keresztelő szent János még ma is különös tiszteletnek örvend. A templom nem tartozott a szepesi prépostság joghatósága alá, mint a vármegye százsz községeinek templomai. Egyenesen az esztergomi érseknek volt alárendelve, mely kiváltsággal Árpád-házi királyaink különösen az ország olasz vendégeit, az oklevelek nyelvén a hospites latini-ket tüntették ki. Mint diadalívének átmeneti korabeli

27. A szepesolaszi plébánia-templom.

részletei bizonyítják, az olaszii templom helyén már a tatárjárás előtt is volt monumentális épület. Ez azonban, arányait tekintve, alighanem kisebb volt, mint a mai. Építőinek olasz utódai a XV. században alighanem már rég beleolvadtak a Szepesség szász lakosainak sorába s templomuknak ma már csak védőszentje vall hajdani hívei nemzetiségére s a XIII. századig visszanyúló korára említett csomóslevelű oszlopfejezetein kívül, elhelyezése.

A szepesolaszii templom a városka szélén emelkedettebb domb tetején áll s czintermét övező falai hajdani erődtítményeinek maradványai, a melyek az ágyúk használata előtt, de sok helyütt jóval később is, háborús időben a lakosság védelmére szolgáltak. 27. képünkön látjuk a templom külsejét erőteljes támasztópilléreivel.

A mellékhajókon a főhajó nyeregtetejétől független félereszű tetőket látunk, a mi Iglón is előfordul s csak bazilikális elrendezésű templomok sajátága.

A szepesolaszi templom csakugyan leginkább megközelíti a bazilikális formát, de minthogy gádorfalain nincsenek ablakok, a csarnoktemplomok csoportjába sorozandó. Méreteinek megfelelően a templom belsejének (28. kép), különösen a főhajónak térhatása impozáns. Ezt még inkább növeli a hosszú szentély, mely háromoldalú apszissal záródik s négy, félhengeralakú falpilléreken nyugvó keresztboltozattal bir. A főhajó hat szakaszra oszló csillaghálós boltozatainak gerincei hasonló alakú s szintén síma kehelyfejű féloszlopokon nyugszanak, a mellékhajók keresztboltjai minden átmenet nélkül olvadnak össze a fallal.

A főhajó boltozatainak záróköve gyűrűalakú. Nyílását különböző címerek töltik ki. Ezek közül a nyugat felé esők újak s a templom legutóbbi restaurálása alkalmával kerültek mai helyükre; a régi címerek egyike keresztes lobogót tartó szerezcent, a másik apró emblemák közé foglalt *T* betűt ábrázol.

A szepesolaszii templomnak egyharmadával a főhajó oldalfalai közé iktatott régi tornya mai külsejét 1832-ben nyerte; a templom újabb restaurálása Vajdovszky János kanonok, ismert régészünk személyes felügyelete alatt 1875-ben folyt le. Ekkor nyerték templomunk ablakai mai XIV. századbeli jellegű mértani műveiket, a hajók mérsékelt, de izléses festett díszítésüket. A följebb említett *T* betűs címerhez hasonlót láthatunk az olaszii templom 1497-ben öntött bronz keresztelőmedencéjén, a melyet gyönyörű patina borít, a mely azonkívül is a legszebb ilyen mű emlékeink egyike. A főhajó első jobboldali pillérén függ a templom régi diadalkeresztje, mely a XV. század végéről való. A sekrestye ajtaja mellett formás kovácsolt vasból készült csengetyűtartót látunk, magában a sekrestyében egy toronyalakú szentségház középső része maradt fenn, mely stíljével a göllniczbányai templom szentségházára emlékeztet.

Az olaszii templom közelében áll a város régi pretoriuma, a városháza (29. kép), mely a XIV. században épült; két, közös választófallal bíró épület ez, a melyek egyike Mária-kápolnát rejt magában. A másik épület a hajdani városháza

28 A szepes-olaszi plébániatemplom belseje.

s északi homlokzatán zömök toronynyal bir. A kápolnát a XIV. század stíljében Vajdovszky János dr. 1886-ban szerelte föl. A torony a középkorban már fönnállott, mint folyosóalatti fülkés tagozásán látjuk, később felsőmagyarországi renaissance-stilben alakították át; mai érdekes teteje 1885-ben készült.

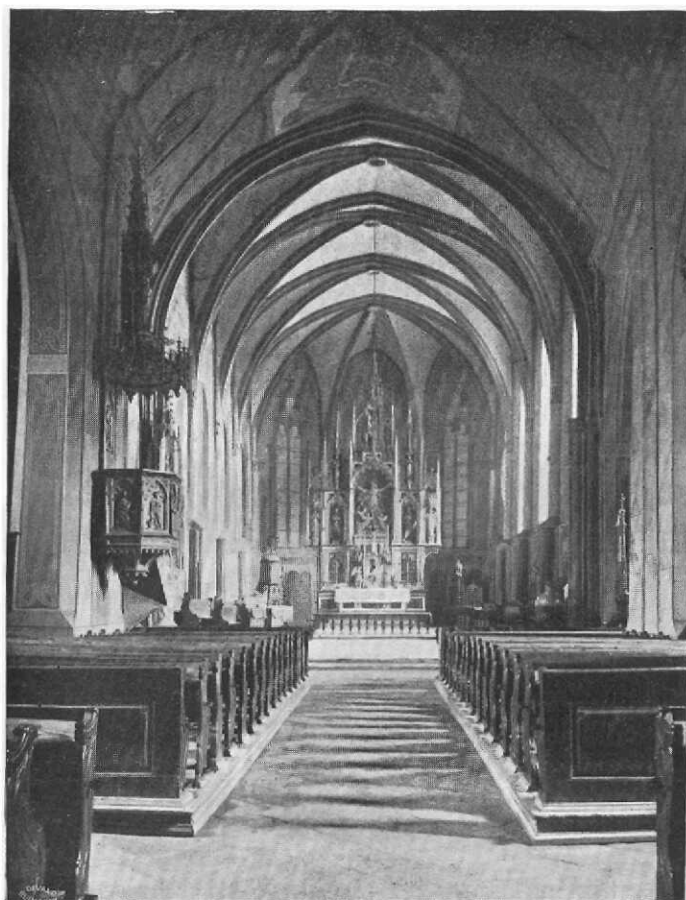
Mint már az első fejezetben is említettem, a szepesolaszi plébániatemplom mai alakjában diadalívének fölirata szerint 1434 körül épült. Göllniczbánya háromhajós hatalmas temploma mai alakjában alighanem szintén ez időből való. A szepesolaszihoz hasonlóan a göllniczbányai Mária mennybemenetelének szentelt plébániatemplom szintén a város szélén emelkedettebb helyen áll s falak is övezik. Hosszú szentélye mintha arra emlékeztetne, hogy eredetileg szerzetes templom volt. Inkább valószínű azonban, hogy legrégibb alakjában e szentély volt a göllnicziek temploma s a hajót csak a XV. században építették hozzá, a mikor a templom előbbi részét is gyökeresen átalakították. A helyi hagyomány szerint a szentély északi oldalához simuló sekrestye volt a legrégibb templom szentélye. Az egyenesen záródó, három boltszakasszal biró épület keresztboltozatainak bordái csakugyan a legrégiesebb formát tükröztetik vissza: hornyolt élű négyszögletes hasábok; megfordított gúlaalakú gyámkövek, formás lóheríves díszítésükkel XIV. századbeli jelleggel birnak. De ha valahol, úgy Göllniczbányán legalább is koczkázatos vállalkozás a formák után itélni. A templom északi mellékhajójában a harmadik és negyedik boltszakasz határán levő gyámkő koronásfejű, teste alsó részében halalakú domborművű szirénát ábrázol, mely még stíljében is román, illetve átmenetikori motívumnak látszik. Ezzel rokon motívummal többek közt a jaáki templom díszítésén is találkozunk. A sekrestye azonban jóval szélesebb, mint az északi templomhajó s így bajos elképzelni, hogy az épület e két része mint szentély és hajó hajdan összefüggött. A románkori motívum alkalmazása itt a XV. századbeli közepes kőfaragótól merő szeszély lehetett, a minthogy az egész templom is hijával van a tervszerűségnek s a szigorú architektonikus érzéknek s csak a megfelelő eszközök hiján való nagyot akarásnak érdekes példája. Ha föltezzük, hogy a sekrestye a XIV. században már fönnállott, úgy csak a régi templomhoz simuló kápolnának tarthatjuk, a melyet kőből faragott lavaboja után ítélve is csak a XV. században alakítottak át sekrestyének, még pedig a mai szentély újjáépítése után.

A göllniczbányai templom szentélye (30. kép) négy keresztboltozatos szakasz-

29. A szepesolaszii pretorium.

ból áll s háromoldalú apszissal záródik. Hogy az átalakításnál a keresztboltozatok helyett eredetileg jóval bonyolultabb boltszerkezetet terveztek, erre a félpillérek alsó fele vall. A köteges félpillérek oly élénk tagozásával, mint itt, a Szepességen egyebütt nem találkozunk. Az igen bonyolult hálóboltozat minden bordájának külön gerinczhordozót szántak, sőt a bordákhoz hasonlóan a körteprofillal bíró gerinczhordozókat is még pálczákkal s hornyokkal tagozták. A falpillérek c része nem vall gyakorlott

30. A göllniczbányai templom belseje.

mesterre s ez talán maga sem bizott abban, hogy sikerrel fejezheti be megkezdett művét. Bármint volt is, a göllnicziek építésközben eltértek az eredeti tervtől s minthogy emeletnyi magasságban a hálóboltozatnak szánt félpillérkötegeket már befalazták, ezek tetejére rakatták a mai egyszerű keresztboltozatokat tartó félhengeralakú falpilléreket.

A szentély e felső széphajlású boltíveivel a templom legsikerültebb részlete. A hajó azonban, sajnos, ismét kontár munka s ugyancsak nagy hanyagságra vall, hogy mikor a szentélyhez fűzték, még arra sem vigyáztak, hogy formátlan hasábalakú pillérsora a szentély oldalfalaival egy vonalba kerüljön. Ez volt az oka a hajó korai romlásának. A főhajót 1769-ben, bizonyára a javítások hosszú

sora után bordátlan keresztboltozatokkal újból beboltozták. Ez utóbbiak nyomását sem a pillérek, sem az oldalhajók nem bírták ki. 1862-ben ismét javították a templomot. A főhajó ekkor nyerte a csúcsíves ornamentikát utánzó száraz hatású festett díszítését. Pár év előtt templomunk újból gyökeres restauráláson esett keresztül, mely főleg a támasztópillérek megerősítéséből s az amúgy is formátlan belső pillérek körülalazásából állott. A négy szakaszból álló hármashajóban ilyformán alig találunk művészi vonást, a nyugati homlokzat közepén égfelé törő vaskos torony

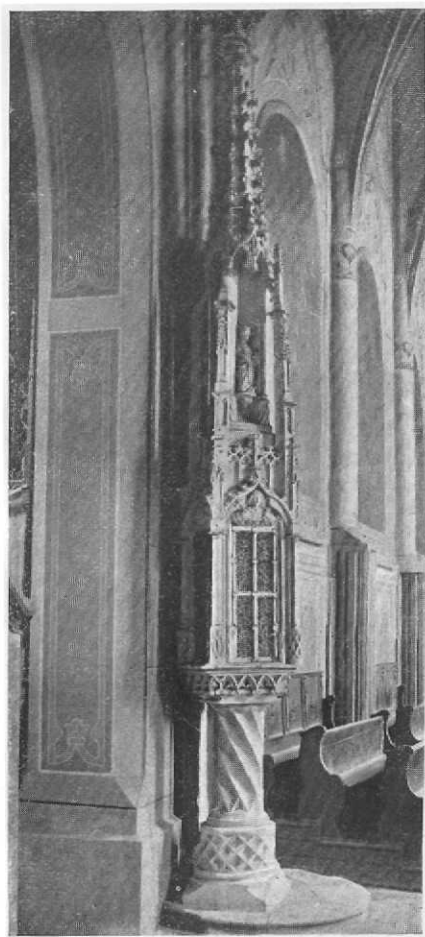
szintén esetlen. Mindazonáltal van e templomban néhány érdekes részlet, a mely behatóbb figyelmet érdemel. Az apszis délkeleti zárófalában szentségtartó-fülkeszerű, kettősnyílású faliszekrényt látunk mértani művekkel díszített csúcsos oromfallal. A hagyomány szerint itt őrizték a templom régi kelyheit, a melyekből egy sem maradt ránk. A modern oltár epistola-oldalán kőből faragott hármasszallum áll a fal mellett; négy gumóskezelésű levéléktítményes fejezettel bíró oszlop választja el ülőfülkéit, a melyeket mértani díszű s áttört művű, ormaik szélén levélcsomókkal ékes meredek mennyezetek tetőznek be. Szerkezetével, mértani műveivel ez érdekes részlet még a XIV. századra emlékeztet, levéléktítményeinek kezelése azonban későbbi korra vall.

Igen szép a göllniczbányai templom szentségháza a XV. század végéről (31. kép). Formás talpú, csavarodott törzsű zömök oszlopon fiálék közé foglalt négyszögletes fülkét látunk, melyet három oldalról pompás művű kovácsolt vasrácsok zárnak el. A középső rács fölött, az ajtócska nyílásának számráthát alakú ormában bájos angyalmellkép tölti ki az ívmezőt.

A szentségház innen kezdve az egymás tetejébe rakott fiálék kisebbedésének megfelelően egyre vékonyodik s szobrokkal ékes hármasszallum-jének gazdag hatású mennyezetét pompás keresztrózsában végződő, élein levélcsomókkal ékes, karcsú piramis tetőzi be.

A templom figyelemreméltó régiségei még a diadalív jobbfelén álló XV. századbeli bronz keresztkút, a XV. század végéről való faragott díszű szallum-sor az északi hajóban, a XVI. századbeli festett díszítésű padosor az orgona alatt s a Szilassy zománczképeivel ékes szentségmutató a XVIII. századból, valamint az ezzel egykorú kupolaformájú körmeneti zászló: a labarum.

A göllniczbányaihoz fogható szép szentségházzal a Szepesség egyetlen templomában sem találkozunk. A késmárki magva nagyon hasonlít ehhez, talpa azonban sovány s felsőrésze vékony és túlságosan hosszú nyult oszlopocskái szervesen halmazával még a lőcseinek is mögötte áll. Maga a késmárki szent Kereszt-templom alaprajzi elrendezésével a legutóbb tárgyalta két templomhoz csatlakozik; elhelyezése

31. A göllniczbányai templom szentségháza.

32. A késmárki plébánia-templom belseje.

falkerítése is hasonlít ezekhez, építésének ideje jórészt szintén a XV-ik század derekára esik. Hosszú szentélye négy szakaszra osztott hálóbolttal s háromoldalú apszissal bir (32. kép). Főhajójában négy szakaszra osztott s hálószerűen egybeolvadó csillagboltozatokat látunk. Minthogy a renaissance-ormokkal koronázott torony a templom testébe ékelődik, az egyszerűbb hálóbolttal biró mellékhajókban a szakaszok száma egygyel több. A boltozatok élénk vonal-, fény- és árnyjátékán kívül faragott díszítés a templom belsejében nem igen bilincseli le szemünket. Csak a szentély két gerinczhordozója végződik emberfejes gyámkövekben. Szép a sekrestye ajtajának erősen restaurált kőkerete, mely négyszögű foglalataiban kettős számráthatalakú ívben záródik. A szentély déli falába vágott

kapu kerete hasonló ehhez, de az ívközökben jobbfelől Zápolya Imre nádor, templomunk nagy jóltevőjének címere, balfelől Késmárk város címere díszíti s a közbül kigyózó szalagon az 1486. évszám látható. Felirata szerint 1498-ban készült a hajó kétnyílású déli kapuja, a melynek díszítése már nagyon silány, az ajtófelek mennyezetes fülkéiben álló három szobor, a fájdalmas Szűz, a szenvedő Krisztus (vir dolorum) s evangélista szent János szobra szintén silány munka.

A templom északi kapujának még későbbi előcsarnokában látjuk a diadalív egykori kálváriáját, a melyet többszörös átfestése egészen tönkretett. A templom többi középkori fölszerelésének javát a barokk-korban szintén a lomtárba hányták, a honnan csak a templom 1868. évi restaurálása alkalmával szedték ismét elő s tették eredeti helyére. A restaurálás Vajdovszky János szakavatott fölügyelete alatt folyt le s a boltozatok kijavításából, a későbbi toldalékok lebontásából állott. Az ablakok ekkor nyerték mai XIV—XV. századi jellegű mértani műveiket. Ekkor állították föl a főoltárt, a melynek csak gyönyörű XV. századbeli feszülete és az ennek alján térdeplő Magdolna, valamint szárnyképei régiek. A mellékhajók keleti zárófalához simuló festett szárnyasoltárok szintén a XV. századból valók. Egy régi

szárnyasoltár töredéke a XV. századbéli dombormű, mely Mária koronázását ábrázolja s a főoltár mögött áll. A főoltár evangéliumi oldalán fölállított kisebb oltár mellső vörös márványlapja Thökölyi Sebestyenné, Dóczy Zsuzsanna 1596. évi síremlékének kerubfejekkel ékes töredéke. Az ellenkező oldalon látjuk Varkocs Kristóf alakos sírkövét 1520-ból.

A diadalív baloldalán a szószék XVII. századbéli szépen faragott mennyezete érdemel figyelmet. Az északi hajóban van a XV. századbéli bronz keresztút. Az orgonakarzat alatt tizennégyülékes stallumsort látunk 1518-ból, térdepelőjén későbbi velencei jellegű festményekkel. A déli hajó nyugati falán egy szép XVII. századbéli csonka epitáfium bilincseli le figyelmünket, a melynek festménye a keresztjét hordozó Krisztust ábrázolja mellképben. Szent Anna XVIII. századbéli oltára is figyelemreméltó, valamint a főhajó XVII. századbéli sárgarézcsillára s a sekrestyében őrzött XVI. századbéli kovácsolt vasgyertyatartó.

A késmárki templom tornyáról és campanilejáról a renaissanceszal kapcsolatban később esik szó. Mielőtt a kéthajós templomok ismertetésére áttérnénk, két kisebb templomot mutatok még be, mely belső elrendezésével a Szepességen magában áll s későbbi toldalékaival úgy fest, mintha háromhajós templom volna.

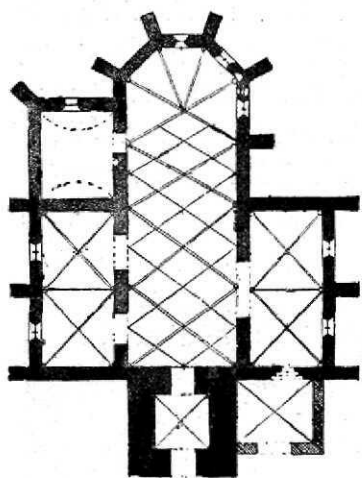
E templomok egyike a podolini Mária mennybemenetelének szentelt plébánia-templom, a melynek szentélye egy hosszabb s egy rövidebb keresztboltozatú szakasszal s háromoldalú apszissal bír. A szentély (33. kép) 7 m. széles, 11 m. hosszú s körülbelül 9 m. magas. Az ehhez csatlakozó hajó 9,5 m. széles, a szentélynél egy harmadnyival magasabb, közel 16 m. hosszú s két hatalmas keresztboltozattal bír. A menynyiben a minden faragott ékítés nélkül szükölködő templomban a bordák profilja alapján ítélhetünk, a templom ily alakjában a XIV. században már főnállhatott. Régi krónikák szerint 1298-ban alapították.

A templom hajójának két oldalához csatlakozó kápolnák későbbiek s a XVIII. században új,

33. A podolini plébánia-templom szentélye.

bordátlan keresztboltozatot nyertek. Templomunknak nyugati homlokzatán tornya is van s általában úgy egész tömegének, mint alaprajzi elrendezésének arányai elég helyesek. — A templom középkori szárnyas oltárait a plébánián levő följegyzések szerint Lubomirszky herczeg a XVII-dik században a Krakó melletti Wisniczbe vitette, a honnan egy igen szép feszület újabban a krakói nemzeti múzeumba került. A még itt maradt Ker. szent János oltárát 1720-ban a palocsai vár kápolnájába vitték át, a hol a várral együtt tűzvész pusztította el. A templom középkori fölszereléséből csak a XV. századbéli bronz keresztút maradt itt. Oltárai ma barokkstíliűek, de szobraikat mintha középkori minta után faragták volna, a mi a Szepesség egyéb helyeinek barokk-oltárain is szembetűnő. Igen érdekes tem-

34. A márkusfalvi templom alaprajza.
Myskovszky felvétele után.

plomunk egy méternél magasabb XVII. századbéli Urmutatója s néhány XVII. és XVIII. századbéli hímzése.

A másik oldalkápolnákkal tervszerűen bővített középkori egyhajós templom a márkusfalvi, a mely a régi vár szomszédságában falakkal övezve dombtetőjén áll s külsejének festői hatásával is kiválik.

A márkusfalvi szent Mihály plébániatemplom tornya a XIII. században már fönnállott, maga a templom mai alakjában igen érdekes egyhajós hálóboltozatos csarnok, a melynek diadalíve nincs s így szentélye a hajóval összeolvad (34. és 35. kép). A templom belsejében közel 7 m. széles s 21 m. hosszú. Oldalfalainak kétharmadnyi hosszában mindkét oldalon 5 m. széles két keresztbolttal bíró kápolnák csatlakoznak, a melyeket alighanem a XVI. század elején fűztek a templomhoz. Külső támasztópilléreiken kívül

erre vall a torony mellé simuló s a déli kápolnába nyíló előcsarnok s ennek belső falán a gazdagon tagozott ajtókeret. Ez utóbbit béléletében, három pár kihegyezett élű pálczataggal váltakozva, ugyanannyi szőlőlombos fejű hengeres oszlop tagolja. Az ajtón szép kovácsolt vaskopogtatót látunk. Érdekes az orgonakarzat följárója is az északi kápolna nyugati fala mellett. Ennek festett és faragott díszítése szintén XV—XVI. századbéli jellegű. A templom régi oltárai elenyésztek, régi fölszerelése is. Érdekesebbé ma már csak a Máriássyak vörös márványból faragott XVI. századbéli emléktáblái teszik s Máriássy István alakos sírköve 1517-ből.

Már az eddig ismertetett templomok is elég élénk fényt vetnek arra, hogy a XIV. és XV. században mily élénk volt Szepesvármegyében az építészeti tevékenység. Kellő fogalmat azonban e tevékenység nagy arányairól csak akkor szerezhethünk, ha a következő fejezetben ismertetendő kéthajós templomokon kívül azoknak a nagyobb csúcsíveskori templomoknak a nyomait is kutatjuk, a melyek idők folyamán elenyésztek.

A Göllnicz völgyében a göllniczbányai templomon kívül egyetlen nagyobb középkori templom sem maradt ránk. Szomolnokon, Remetén, Merényben, Svedlén s a Hernád völgyében Krompachon alighanem e bányavárosoknak a XVIII. században bekövetkezett utolsó föllendülése volt az oka annak, hogy a csúcsíveskori templomokat lebontották s barokképületeket emeltek ezek helyére. A barokk-kor emberére nézve ugyanis a középkor művészete idegenszerűbb volt, mint a protestáns kor evangélikus hitvallást követő híveire nézve. A hol már új templomot nem építhetett, ott legalább a falak komor festményeit meszelte be jó vastagon. Mivel a bányászás akkor állt virágjában, a bányavárosok lakóainak jólétét Magyarországnak a XVIII. század elején bekövetkezett politikai és közgazdasági átalakulása nem zavarták, így ugyancsak módjukban volt új templomot építeni.

Másutt a középkori templom rozoga volta tette szükségessé az új épület emelését. Így Szepesváralján, Gnédán és Lublón. Szepesváralján a régi templomból egyetlen faragott gyámkő maradt fenn, a melyet a XVIII. század végén a sekrestye külső falába illesztettek, nyilván emlékül. —

A középkori templom régi méreteiről csak a mai nagysága s a XV. századbeli főoltárnak fönnmaradt szárnyképei nyújtanak fogalmat. Ez utóbbiak szerint a régi főoltár nyitott állapotában 6 m. széles volt, a szentély tehát 8—9 méter széles lehetett; a templom hossza a mai méretek után ítélve 35—40 m. volt. A főoltár szárnyképein kívül itt még egy igen restaurált kisebb szárnyasoltár maradt fenn s a XV. századbeli bronz keresztelőmedence.

A Poprád völgyében Gnédza város csúcsíveskori temploma helyén a váraljai-

35. A márkusfalvi templom belseje.

hoz hasonló nagyságú XVIII. századvégi egyhajós épület áll. Lubló XVIII. századbeli barokktemploma már háromhajós elrendezésével is arra vall, hogy szintén háromhajós nagyarányú csúcsíveskori templom helyén épült, e korból fennmaradt régiségei pedig arról tanuskodnak, hogy fölszerelés tekintetében is leggazdagabb templomaink közé tartozott, a melyet azonban alighanem csak a csúcsíves építészet hanyatlásának legvégső korában építettek föl nagyobbított alakjában s azért pusztult el időnek előtte. A lublói templom kőkeresztkútja kupájának legalyzott faágakból álló díszítésével a XVI. század elejére vall. Ez időből valók szép Úrmutatója, később átalakított kelyhei, régi szép miseruhái egy részének himzett díszítése. Még XV. századbeli vertművű rézből készült keresztelőtála. Barokkoltárainak domborművei részben középkori minta után készültek, a baloldali hajó középső pilléréhez vörösmárvány sírkövet falaztak, a melynek térdeplő alakja az első pillanatban románkorinak látszik. E mű a XVII. századból való primitív munka s legérdekesebb példája azoknak a domborműveknek, a melyeket Lublón a környékén fejtett silány vörösmárványból a XVII. században egy itteni lokális iskola faragott s a melyekkel a kórház épületén s szomszédos helységek templomaiban, így Ruschbachon, sőt még sárosvármegyei Dobón is találkozunk.

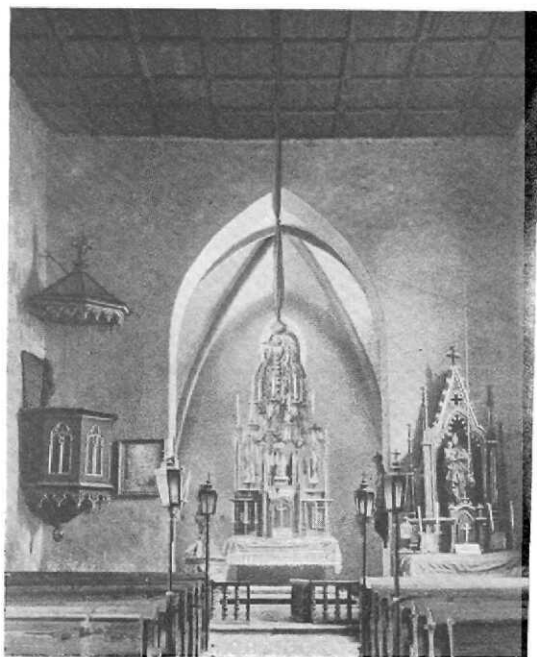
V.

A famennyezetű csúcsíveskori templomok. Újabbb példák a Poprád és Dunajecz völgyében. A kéthajós boltozott-templomok falusi típusa : a zsegrai templom, városi típusa : a felkai templom. A kéthajós csúcsíves templomok általános jellemzése. Fennmaradt és átalakított emlékek a Poprád völgyében. Az ó-fálvi templom. A nagyedri és görögöi templom. A Hernádvölgy kéthajós templomai. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna.

INT MÁR az első fejezetben, a krighi templom ismertetése kapcsán láttuk, Szepesvármegye kéthajós csúcsíves templomainak fejlődésével csak akkor leszünk tisztában, ha ismerjük azokat a templomokat, a melyek osztatlan hajójukban famennyezettel bírnak. Kéthajós templomaink zömének, a szentély és hajó boltozatain nyilvánuló különbségek bizonyossága szerint valamikor szintén osztatlan famennyezetes hajója volt, sőt a későbbi analógiák alapján ítélve legrégibb alakjában a legtöbb templom egészen fából épült. Általában azonban a tatárjárás után mindenfelé kőtemplomokkal kezdték pótolni a fatemplomokat, vagy legalább is egyes részleteiket: a tornyot és szentélyt építették kőből. Csak igen szegény községek folytatták még később is templomaikon a faépítkezést, míg viszont egészen és egyszerre kőből városainkban sem épülhetett kéthajós templom. A XIII. században legalább a hajó mennyezete e templomokban mindenütt fából készült. Ismételt tűzvészek, a község anyagi erejének gyarapodása készítette csak a híveket arra, hogy templomaikat beboltoztassák s mivel e deszkamennyezetes hajók vastag falai többnyire támasztópillérek nélkül szűkültek, a kéthajós formát karolták föl. Ennek két sor boltozata egymást ellensúlyozza s így nem szorul föltétlenül külső támasztópillérekre, bár ezek szilárdságát nagyban fokozzák s azért többnyire utólag a falba kötve kéthajós templomokon is előfordulnak.

Szepesvármegyének még ma is csaknem hetven templomáról lehet kimutatni, hogy keresztülment annak a fejlődésnek egyes mozzanatain, a melynek a kéthajós elrendezésű templomtypust köszönhetjük. E fejlődés első mozzanatát a dunajeczvölgyi fatemplomok képviselik, a másodikhoz való átmenetre fatornyával a krighi templom példa. Maga a második mozzanat, a hajóban famennyezetes kőtemplom a XIII. századbeli általános állapotot jelzi, de csak úgy, ha mindig a Hernád völgyét tartjuk szem előtt, a mely kulturális fejlődésével a Szepesség egyéb vidékeit megelőzi s ezeknek mintákkal szolgál. Magában a Hernád völgyében ma csak egy

36. A jekelfalvi templom belseje.

ilyen templom van s ez is egy jelentéktelen kis falu, Grancs-Petrócz XVI. századbeli temploma. A Göllnicz völgyében szintén csak egy ilyen templom maradt fenn. A jekelfalvi ez, a melynek egyenes záródású keresztboltozatos szentélye lándzsa módjára hegyes boltíveivel a csúcsíves építészetnek alighanem a legrégebbi ránk maradt falusi részlete (36. kép). A Poprád és Dunajecz völgyében kevésbé gyors kulturális fejlődésének jeleként még hat famennyezetes templomot találunk.

A famennyezetes templomok beboltozása a Hernád völgyében általában a XIV. és XV. században történt s ha nem itt, hanem a Poprád völgyében találjuk a legtöbb kéthajós templomot, ennek oka csak az, hogy a Hernád völgyében a kéthajós templomok nagy részét

a barokk-korban ismét átalakították s ezek ekkor ismét egyhajós, de barokk boltozatos templomok lettek.

A Poprád és Dunajecz völgyének templomai a fejlődésnek ezen a barokk-átépítéssel együtt négy mozzanatán csak elvéve estek át. A magurai vagy dunajecz-völgyi barokk hajós templomok zöme sohasem birt két hajóval, a XVII—XVIII. századig fönntartott famennyezetes alakjából alakították át egyszerre barokk boltozatos egyhajós templommá. A Szepesség kisebb templomainak fejlődési mozzanatait visszatükröztető középkori épületek közül a famennyezetes templomok mutatják a legnagyobb változatosságot. Diszítésükön a legkülönbözőbb korok stíljét tanulmányozhatjuk, a szerint, hogy famennyezetüket századok folyamán hányszor alakították át, illetve cserélték föl ujjal.

Csúcsíves izlésű festett famennyezettel ma már csak a krighi templom bír.

A krighi szent Katalin-templom belsejében 13 m. hosszú, szentélye közel 4 m., hajója 6,5 m. széles. A szentély egyenes fallal záródik s egyetlen csúcsíves keresztbolttal bír.

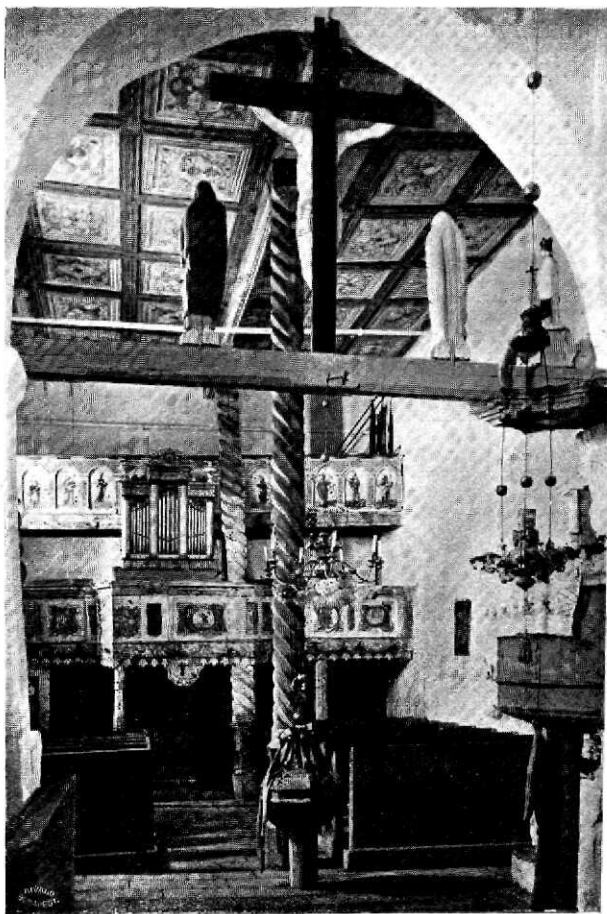
A hajó famennyezetének léczekkel tagolt deszkáit tarka festés ékesíti: geometriai alakokkal váltakozó rózsák s a keretléczeken csúcsíves izlésű levélfonadékok. A festés stíljét tekintve a XVI. századból való, a mikor a templom igen érdekes népies jellegű, fából faragott szent Miklós és Mária oltára is készülhetett. Valamivel régebbi volt a toporczy templom famennyezete, melyet korhadt volta miatt nem-

régiben új deszkamennyezettel pótolták. A réGINEK töredékei az orgonakarzaton még ma is láthatók s legalyazott vékony pálczák köré csavarodó, csúcsíves izlésű karélyos levélfüzérrel díszítvék. A templom egyenes záródású szentélye a XIV. században már minden bizonnyal megvolt; fölszerelése valamikor ugyancsak gazdag lehetett. Régi oltáraiból a szentélyben ma már csak egyetlen XV. századbeli szárnykép látható. Körmeneti szobornak használt két Madonnája, Mária és szent János szobra a szentsír-kápolnában szintén középkori oltárok maradványai. A Görgey-család epitáfiumai, a Görgey Márton és Illés kettős alakjával ékes 1600. évi sírkő, ez utóbbi a templom külső falán, nagyban növeli e műemlékünk érdekességét. Régi ötvösműveiből a XV. századbeli csonka monstrancia, az ezzel egykorú, de később átalakított kehely s még egy másik gót kehely érdemel említést, mely utóbbi Maldurról került ide.

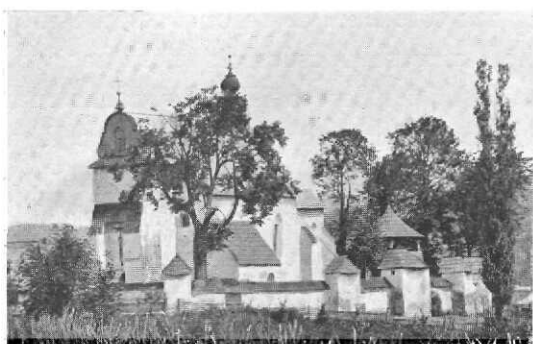
A malduri templom Szepesvármegye legelhagyatottabb temploma. Háromoldalú apszisban záródó szentélyének és hajójának ablakaiban kissé primitív kezelésű, de falusi templomokon szokatlanul gazdag alakítású mértani művek vannak. Tornyának koronázata felsőmagyarországi renaissance-stilű. A templom belseje tele van szeméttel, a melyben szét-szedett XV—XVI. századbeli oltárok töredékei, csúcsíveskori stallumok maradványai s más régiségek hevernek. Katholikus hívek híján e protestáns falu temploma isteni tisztelet céljaira ma már nem szolgál. Régi deszkamennyezetét mégis alig pár év előtt ujjal pótolták s az előbbi díszítéséből semmi sem maradt fenn.

A jekelfalvi templom mai deszkamennyezete szintén festetlen s keretléczei után ítélve a XVIII. századból való.

A Szepesség legérdekesebb famennyezetű temploma, a vibornyai szent Orsolya-templom a XVI. századból való. Keresztboltozatos, egyenesen záródó szentélye pár év előtt beomlott s ma vassíneken nyugvó téglamennyezet pótolja. A templom famennyezetes része 11 m. hosszú, 7 m. széles, a vidék XV. századbeli kőtemplomainak mintájára két-

37. A vibornyai templom hajója.

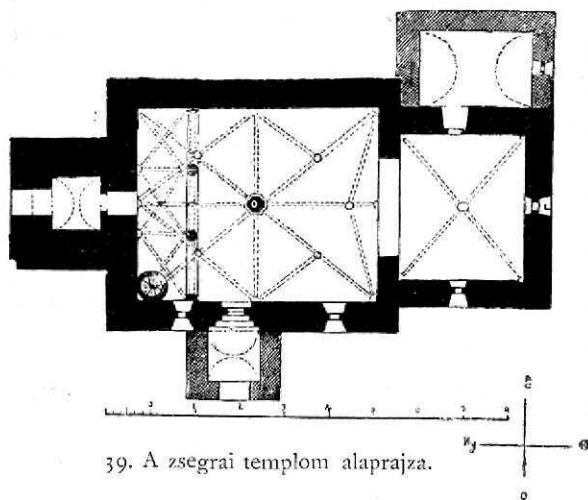

38. A mátyásfalvi templom.

a hajó építésének koráról is fölvilágosít: MICH · ZEVGET · MARTINVS · BEHR · PFARHER · Z(u) B(ierbrunn). 1585.

A Magurában két famennyezetes templom maradt fenn. Mátýásfalva plébánia-templomának két keresztboltozatos, háromoldalú apszissal bíró szentélye még XIV. századbeli jellegű, a templomot kerítő festői hatású fal eredete is a középkorba nyulik vissza (38. kép). A hajó deszkamennyezetén érdekes, festett-oszlopos architektúra foglalatában a felhős eget látjuk s ennek szcenériájában Mária koronázását, a Szentlelket galamb-képében s Péter és Pál felhőkön trónoló alakját. A merész távlattal festett képek a XVIII. századból valók s a templom Szilassy lőcsei műhelyében 1750-ben készült Urmutatójával s ciboriumával egykorúak. Alsó-Lápos szent Kvirinus-templomát hajójának famennyezetén Mária mennybemenetelének rokokó keretbe foglalt festménye díszíti. A templom szentélye a mátyásfalusihoz hasonlít, Urmutatója XV. századbeli. Felső-Lápos templomát a XVIII. században gyökeresen átépítették, régiségére csak csúcsíveskori szép Urmutatója vall.

Ugyancsak famennyezetű hajóval bírhattak s csak a barokk korában boltoztattak be Hanusfalva, Nedecz, Fridman és Dunajecz-Krempach templomai. Valamennyi

39. A zsegrai templom alaprajza.

hajós. A mennyezet mestergerendája két csavart törzsű faoszlopon nyugszik (37. kép). Maga a fülkésen tagozott famennyezet már renaissance-stilű festett ékítményekkel bír, léczsein babérfüzérek húzódnak végig, a fülkéket különböző színű és formájú festett rozetták töltik ki. Érdekes e templom XVII. századbeli népies izű festményekkel ékes kettős karzata is s a primitív formájú, kőből faragott keresztút, a melynek fölirata

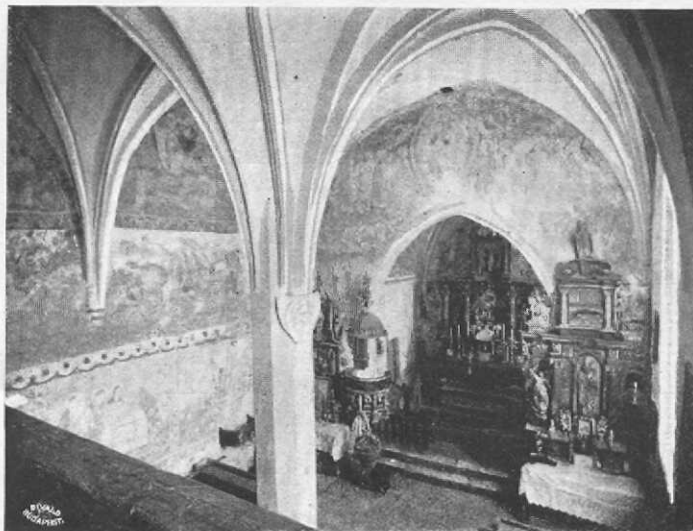
közül a hanusfalvi szenvedte el a legnagyobb átalakítást, mai bejáratát a XVIII. században a szentély falába vágták. A mai szentély ekkor a nyugati oldalra a torony tövébe került s a templom régiségére ez utóbbi falain kívül jóformán csak csúcsíveskori Urmutatója vall. Nedecz szent Bertalan-templomának szentélye és ablakai XV. századbeli jellegűek. A hajó boltozata barokk s gádorfalain látjuk a középkori oltár szárnyképeit, szent Ber-

talán életéből merített jelenetekkel. Itt is van egy szép csúcsíves izlésű szinezüst monstrancia, valamint Fridmanon szintén. Ez utóbbi szent Szaniszló-templomának két keresztboltozatos, háromoldalú apszissal bíró szentélyét a boltozat bordáinak két oldalán igen érdekes barokkizlésű s gránátalma és rózsamotívumokból összerótt stuccofüzérek díszítik. A barokkboltozatú hajóban is ilyen a stuccodíszítés; az ennek északi oldalához 1786-ban fűzött nyolczszögletes kápolnának famennyeze a jezsuiták pompázatos stílusát jellemző domborművekkel ékes. A fridmani templom tornya felsőmagyarországi renaissance izlésű, miként a dunajecz-krempachi templomé is, mely utóbbinak háromoldalú apszisban záródó szentélyét is átalakították a barokk-korban. Az apszison kívül csúcsíves izlésű Úrmutatója és kelyhe vall a templom középkori eredetére, valamint a Krempach mellett álló, mai alakjában barokkstílusú szent Bálint-kápolna régiségére is csupán ennek darabokra szedett festett szárnyasoltára 1516-ból, egyik szárnyképén szent István és szent László király, valamint Imre herceg alakjával.

A kéthajós csúcsíveskori falusi kőtemplomok legrégibb ránk maradt példája a zsegrai (39. kép). A hasonló elrendezésű városi templomok típusát a legjobban a felkai templomban tanulmányozhatjuk. A régi falképeiről nevezetes zsegrai templom a falu szélén, magas domb tetején áll (40. kép), czintermét alacsony fal keríti. Tornya, kettős ablakaival még átmeneti jellegű, csak teteje új s igen kedves hatású, népies ízű hagyma-alakú kupola jellegével bír. A templom tornya és alacsony, egyenes záródású keresztboltozatos szentélye minden bizonynyal még 1245-ből való. — Hradszky szerint Mátyás prépost engedelmével Sigray János gróf ekkor építtette templomunkat. A hajó oldalfalai is ez időből valók; belső sarkaival egyetlen hatszögletes

40. A zsegrai templom.

41. A zsegrai templom belseje.

oszlopon nyugvó négy keresztboltozata azonban a XIV. századnál előbb nem készülhetett. Mint 41. képünkön látjuk, a hajó oszlopán a Sigrayak szarvast ábrázoló címere díszlik, a mely a hajó toronymelletti ablakán ismétlődik. A szentély északi sarkában levő egyszerű sírkő alatt állítólag a templom alapítója nyugszik. A hajó külsején nincsenek támasztóívek, viszont a déli oldalon még ott látjuk a kőhorgokat, a minőkkel a Szepességen egyéb kisebb templomokon is találkozunk s a melyek segítségével, mint följebb már említettem, a templomot sokadalmak idején sátorszerű alkotmányokkal kibővítették.

A zsegrai templom déli előcsarnokának belső kapukerete élénk tagozásával szintén a XIV. századra vall. A kapu ívmezőjét Krisztust Mária és szent János közt ábrázoló festmény tölti ki, mely későbbi, mint a templomhajó s még inkább a szentély festményei. A falképeken kívül magyar kegyurai jóvoltából templomunk egykori belső fölszerelése is merőben művészi munkákból állott. Ránk maradt töredékei után ítélve, templomunknak a XV. században legalább is három szárnyasoltára volt. Ezek közül Krisztus születésének oltára városi templomokban is párját ritkító remekmű lehetett. Altalában az oltárok, ötvösművek, mint a zsegrai gót kehely is, falusi templomainkban aránylag gyakrabban elsőrangú munkák, mint a városiakban. Ez a körülmény arra vall, hogy vármegyénk magyar birtokos urai a műpártolás terén távolról sem maradtak a városi polgárok mögött, sőt rendszerint külön mesterekkel is rendelkeztek, mint ezek. Falusi templomaink építészeti szempontból véve sem állanak a városi kéthajós templomok mögött, mely utóbbiak rendesen csak nagyobb terjedelműekkel mulják ezeket fölül. Ép azért, mire a felkai templomban megismerkedtünk az ilyen nagyobb kéthajós templom típusával, a többi kéthajós s kéthajósból barokká alakított templomokat, tekintet nélkül arra, hogy városban vagy falun vannak-e, pusztán vidékek szerint csoportosítva sorolom föl s a csütörtökhelyi Zápolya-kápolnának, csúcsíves építészetünk e gyöngyének méltatásával fejezem be Szepesvármegye középkori egyházi építészetének ismertetését.

A felkai Ev. szent János-templom korántsem a legrégibb templom e nemben, de belsejében sem festmények, sem későbbi díszítések nem vonják el a figyelmet az architektúráról, azért legalkalmasabb a városi kéthajós templomok tanulmányozására. A templom szentélye két keresztboltozatos szakaszból áll s háromoldalú apszisban záródik. A kettős hajó két tizszögletes (42. kép.) oszlopon nyugvó hárompár keresztboltozatos szakasszal bir, illetve a szentély előtti szakasz a boltozat kelet felé irányuló nyomásának csökkentése végett három, háromsüveges boltczikelyből áll. Ennek alkalmazása különösen ott fontos, a hol a szentély jóval alacsonyabb s így a boltozat kelet felé irányuló nyomását nem foghatja föl. A boltozat bordái igen egyszerűek s alakjuk a leszelt élő ék, a gyámkövek szintén jelentéktelenek, valamint az oszlopok tölcserformájú vállkövei is. Más templomokban, mint Zsegrán, a bordák végei az oszlopokat gyámkövek módjára koszorúzzák. Az oszlopfejezeteken

és záróköveken helylyel-közzel faragott díszítést is látunk, ez azonban csak ritkán érdemel figyelmet, valamint a rendszerint diszesebb, de primitív faragványokkal tagolt déli kapu sem.

A felkai templom méretei a nyugati homlokzat közepén álló torony nélkül, a következők: a szentély hossza 8.48 m., szélessége 6.35 m., a hajó hossza 15.70 m., szélessége 8.50 m.

Kéthajós városi templomaink méretei csaknem mindenütt ugyanazok. Ha helyenként a hajó rövidebb, akkor a szentély keresztboltozatainak száma nagyobb; három szakaszánál többel azonban egyetlen kéthajós templomban sem találkozunk. Négyszakaszos hajója pedig csak Leibicz templomának van. Még egy változó sajátága van templomainknak. Egy részük szentélyükben háromoldalú apszissal, más részük egyenes fallal záródik. E különbségekhez is sokféle magyarázatot szokás fűzni, holott oka alig lehet egyéb, mint az, hogy az egyenes záródású szentély olcsóbb s így ott készült, a hol kevesebb volt a pénz, mint Poprádon, a melynek hajója is kisebb, mint a felkai.

Mielőtt azonban a poprádi templomot ismertetném, nézzük a felkai belső felszerelését, a melyet nagyjában többi kéthajós templomainkban is meg fogunk találni. Mindenekelőtt a szentségház érdemel figyelmet, sajátos vidékies izű tagozásával, a melyben különösen az oromtorony motivuma érdekes. E formátlan keretben őrizték a gyönyörű XV. századbeli Úrmutatót, mely ma a sekrestyében látható. Több-kevesebb csúcsíveskori kehely, a bronz keresztelőmedence, helyenként szövétnektartó faragott rúdak, a szárnyasoltárok, csaknem valamennyi kéthajós templomban a XV. és XVI. század szebbnél-szebb emlékei. A felkai templomban csak egy szárnyasoltár maradt ránk, de alig volt itt hajdan kevesebb, mint öt; a falusi templomokban még ott is, a

42. A felkai templom hajója.

hol nem maradtak ránk, bizvást föltehetjük, hogy legalább is három szárnyasoltárunk volt.

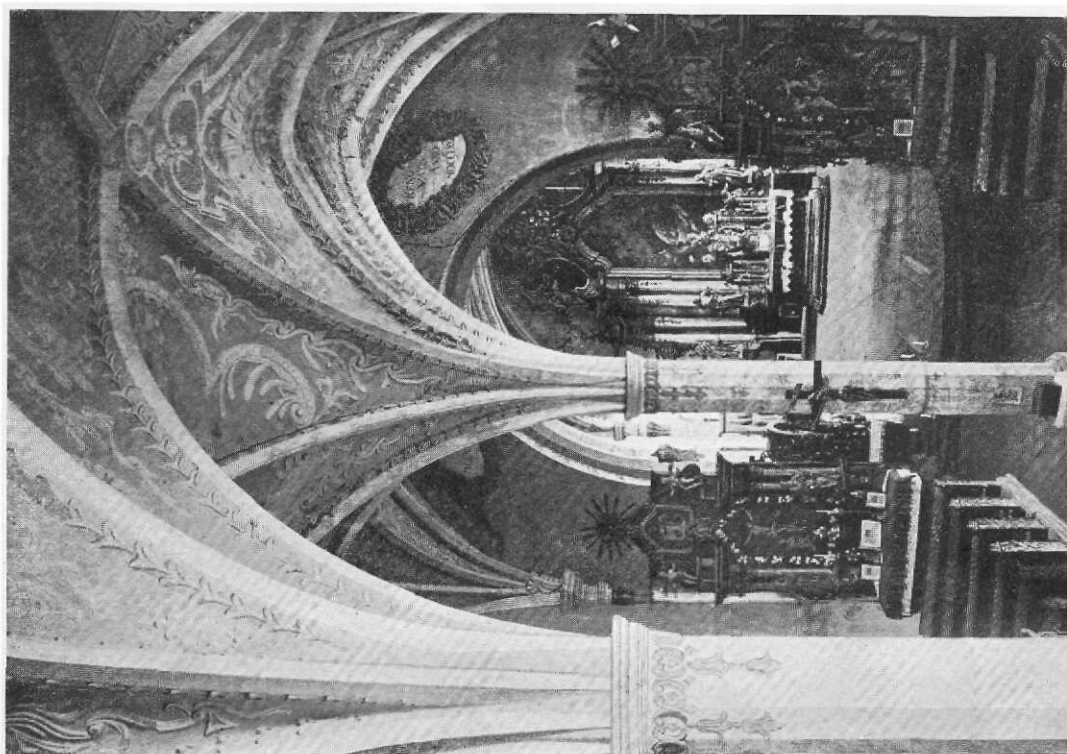
A poprádi szent Egyed-templomban, mely csak egy keresztboltozatos s egyenes záródású szentélylyel s kétszakaszos hajóval bír, szárnyasoltár nem maradt ránk, de bár túlságosan átfestvék, XIV—XV. századbeli freskói bőven kárpótolnak ezek hiányáért. XV. századbeli kelyhe is remekmű. Nagy-Szalók szent András-temploma méretei és elrendezése tekintetében az előbbi mása, csak még gazdagon tagolt déli kapuja is van. Főoltárából egy szárnykép, azonkívül két kisebb szárnyasoltár látható itt, a melyeknél jóval jelentősebb három szárnyasoltárral dicsekedhetik Mühlenbach szent Margit-temploma. Főleg a védőszent életéből merített festményekkel ékes főoltára a legszebb ilyenemű emlékek egyike. Felső-Erdőfalva templomának idehozott érdekes csúcsíveskori szövétnektartó rúdjaian kívül itt még két középkori vasgyertyatartót, egy XV. századbeli bronz tömjénfüstölőt őriznek. A sekrestye faliszekrényének ajtaja formás csúcsíves izlésű, vésett domborművű ékítményekkel bír.

Szepes-Szombat szent György-temploma a szokottnál gazdagabb alakítású apszisán kívül öt remek szárnyasoltáráról s kicsiny, festett házi oltárkájáról nevezetes. Egyéb műkincsei faragott díszű húsvéti gyertyatartója, három kelyhe, szintén középkori pacificaléje, két mellékoltárának aranynyal átszőtt antependiumai, szentélyének XVII. századbeli fakorlátja s Gross Pál szobrász epitáfiuma 1688-ból. A templom déli kapujának ajtókopogtatója a legrégebb művészi vasalások egyike vármegyénkben.

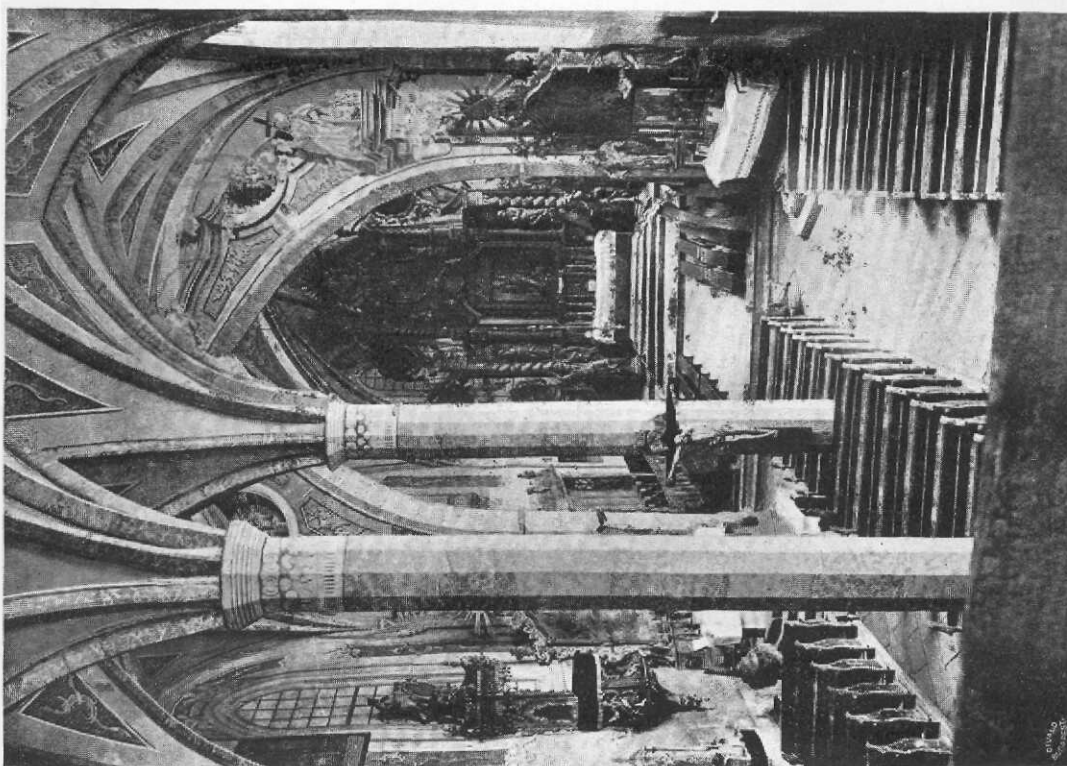
A Szepes-Szombattal szomszédos Strázsa temploma is kéthajós volt hajdan; a XVIII. században azonban gyökeresen átépítették. Csak befalazott déli diszkapuja maradt fenn, ezt a templom falához simuló kápolnaszerű fülkévé alakították át. A templom tornyától balra igen régies hatású Krisztusfej van befalazva. Strázsa egyházi edényei a XVII—XVIII. századból valók, csak bronz keresztkútja XV. századbeli emlék.

Matheócz kéthajós csúcsíves templomát a boltozatokat tartó négyszögletes pillérei egyikének arkaturás tagozásánál ismét inkább szent István és Imre herceget ábrázoló szárnyasoltára s talán már a XIV. századból való fafeszülete, valamint bronz keresztkútja teszi érdekessé. Kakas-Lomniczon, mai nevén Nagy-Lomniczon a kéthajós templomban kivételesen igen szép kőből faragott keresztkutat látunk, mely lóherívekből álló díszítése alapján ítélve a XVI. század elejéről való. A torony kapuját itt formás XVII. századbeli vasrács zárja el.

Késmárk környékén Leibicz és Menhárd templomai a legérdekesebb kéthajós emlékek. Mindkettőnek rokokó díszítése kölcsönöz sajátos varázst. Az előbbi díszítése festett (43. kép), az utóbbié faragott stuccodísz (44. kép). A leibiczi legnagyobb kéthajós templomunk. Belső hossza a torony nélkül 35 m., szélessége a szentélyben 9 m., a négyszakaszos hajóban 10,5 m. A menhárdi templom domb tetején áll s mivel szentélyének egyenes zárófala ennek szélére került, a lecsúszás ellen

44. A menhárdi templom belseje.

43. A leibiczi templom belseje.

hatalmas támasztólvek védik. Szárnyasoltárok töredékein kívül a két templomban is vannak bronz keresztkútak. Leibiczon gyönyörű középkori stallumok is fennmaradtak. Van itt még négy XVII. századbeli epitáfium s a mai szent sír-kápolna bejárata fölött egy szép kovácsolt vaskonzol. Leibiczon a szűz Máriának szentelt plébániatemplom valamikor állítólag a Johannitáké volt. Hiteles adat nincs erre, valamint a város másik középkori eredetű templomáról is csak sejtjük, hogy ispotálylyal kapcsolatos templom volt. Ennek a hajójában barokká átalakított Szentlélek-templomnak egyenes záródású keresztboltozatos szentélye van. Két XVI. századbeli szárnyasoltára ornamentikájával a szepesszombati oltárookra emlékeztet.

A menhárdival azonos szerkezetű volt a ruszkini és durándi templom. Az előbbi háromszakaszos hajóval bir, szentélyét s kettős hajójának szentélyelőtti szakaszát nemrégiben újból beboltozták. Deli kapuját bélletében öt pár oszlop tagolja, ezek szőlőlombos fejezeteit vastag vakolatréteg fedi. A ruszkini templom bronz keresztkútja a legérdekesebb ilyenmű XV. századbeli emlékek egyike. A templom jobboldali barokk mellékoltárán XV. századbeli Madonna-szobrot látunk, XVIII. századbeli Úrmutatója Szilassy löcsei műhelyéből való. Duránd plébániatemplomát egészen barokkizálták, de van csúcsíveskori húsvéti gyertyatartója, XVI. század elejéről való bronz keresztkútja, tornyában három régi harangja, a minővel a XV—XVII. századból a Szepesség csaknem valamennyi templomtornyában találkozunk. A templom egyik kelyhe szép Szilassy-féle mű.

A nagyobb kéthajós templomok közé tartozik a szepesbéla Remete szent Antal-templom, a melynek régi főoltárából csak az igen érdekes szárnyképek maradtak fenn. Ezek a mai barokk főoltárt díszítik. A templomról általában az a hiedelem, hogy még a XI. században alapították. Szentélye s toronyalatti kapuja a XIII. századra vall, a hajót azonban alighanem csak a XV. században boltozták be. A szentély egyik gyámkövét igen primitív, kardot és pajzsot tartó ember domborművű képe díszíti. Érdekes s a XVI. század elejéről való a szentségtartófülke, a melyet erősen kiugró, keretén pálczatagokkal váltakozó hornyok tagolnak s a melyet három, formátlan keresztrozsában végződő toronycsúcs tetőz be. A bronz keresztkút a XV. századból való, a következő elejéről származik a templom szép kelyhe, pacificaléja és egyik miseruhája. A plébániaépület homlokzatán látható Madonna-szobor hajdan alighanem a templom egyik szárnyasoltárát díszítette. Szepes-Bélán túl a régi templomok egész sora következik, a melyekről gyökeres átalakításuk miatt ma már bajos eldönteni, kéthajós templomok voltak-e, vagy csak a barokk korában boltozták be famennyczetes hajójukat?

Keresztfalván a templom régiségére csak a keresztboltozatos szentély vall s a sekrestye XV. századbeli vaspántokkal díszített ajtaja, valamint szintén e korból való bronz füstölője. Ugyanily átalakítást szenvedett a busóczi szent Lőrincz-templom, a melynek csaknem minden zugában találkozunk középkori szárnyasoltárok töredé-

45. Az ó-falvi templom.

képek, a csúcsívesstílus Úrmutató s a déli kapu néhány fennmaradt bélétszlopocskája hirdeti, hogy a templom a XV. században már létezett s valamikor pompás felszerelése is volt. Alsó- és Felső-Ruzsbach régi templomát szintén gyökeresen barokkizálták. Az előbbinek ajtaját XV. századbeli vasalások díszítik, kőből faragott keresztkútja szintén ez időből való s a nagylomniczihoz hasonlít. Felső-Ruzsbach templomában egy összetört Úrmutatót a XVI. század elejéről s ezzel egykorú kelyhet láthatunk.

Szepes-Béla környékén még két figyelemreméltó templom van. Tóthfalu Mária-temploma hajójában barokká átalakított XV. századbeli épület. Barokk főoltarán a Madonna szobra a XVI. század elejéről való. Ezenkívül régi hímezései, XV. századbeli bronz füstölője s a Svábyak ősenek 1579. évi alakos vörösmárvány sírköve teszik nevezetessé. A landoki templomot a szentsír kanonokjai, magyarán a keresztesvitézek építették, a kiket Kakas mester a sárosvármegyei Komlós-Keresztesről 1313-ban telepített át ide. A templom kétszakaszos kettős hajójával, egyenes fallal záródó két keresztboltozatos szentélyével a XIV. századra vall. Műemlékei, XV. századbeli kő keresztkútja, igen restaurált szárnyas főoltára, egy szép ciborium s Szilassy-féle kehely. A kéthajós templomok legészakiabb fekvésű példája Ó-Falu Mária mennybemenetelének szentelt plébániatemploma volt, mely monumentális hatás tekintetében vármegyénk legkiválóbb falusi templomai közé tartozik (45. kép). Támasztóívekkel megerősített tornyának, hajójának és szentélyének tömege helyes arányainál fogva oly ritmikusan olvad össze, hogy ehhez fogható harmóniát templomaink különböző részeinek egymással való összefüggésében talán még csak a lőcsei gimnáziumi templomban találunk.

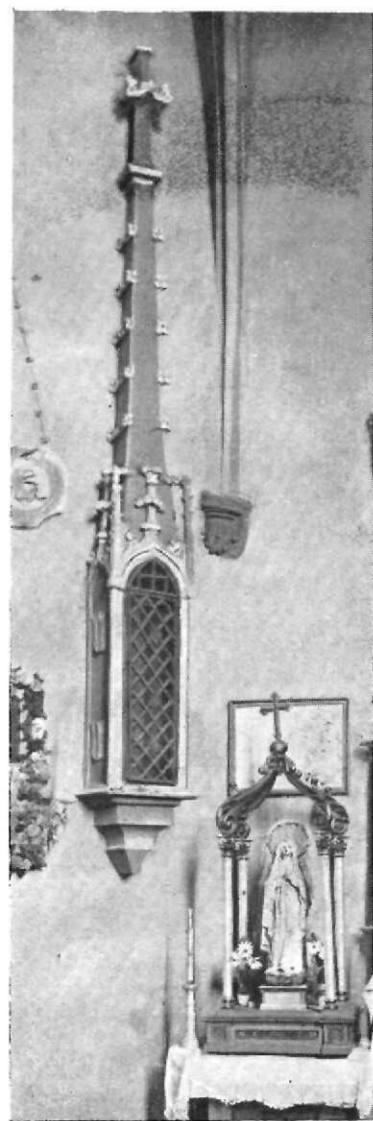
A templom háromoldalú apszisos szentélyének két keresztboltozatos szakasza, ablakainak mértani műve XIV. századbeli jellegű, a kettős hajó is akkor épülhetett; sajnos, pár évtized előtt régi boltíveit kosárboltozatokkal pótolták s a régi kettős hajó pompásan faragott mészkőtagozatai most a templom környékén hevernek. A belsejében 23 m. hosszú, szentélyében közel 7 m., hajójában 11 m. széles templom vörösmárványból faragott keresztkútja a XVII. századból való s szent György alakjával ékes, szép, fából faragott fedéllel bir.

keivel, a melyek a Szepesség egyéb templomainak használatlanul heverő és romladozó szerelvényeivel együtt ugyancsak méltók volnának arra, hogy muzeumot alapítsanak kedvükért. Kis-Lomnicz egészen barokkizált középkori templomában a szép miseruha, a sekrestyében korhadó domborművű szárny-

De máris hosszúra nyult kéthajós templomokkal szegélyezett s e templomok egyformaságánál fogva az olvasóra nézve bizonyára nem kis mértékben fárasztó utunk. Mielőtt folytatnók, változatosság okáért talán helyénvaló, ha közben két kisebb falusi templomot mutatok be, a mely már a középkorban egyetlen boltozott hajóval épült.

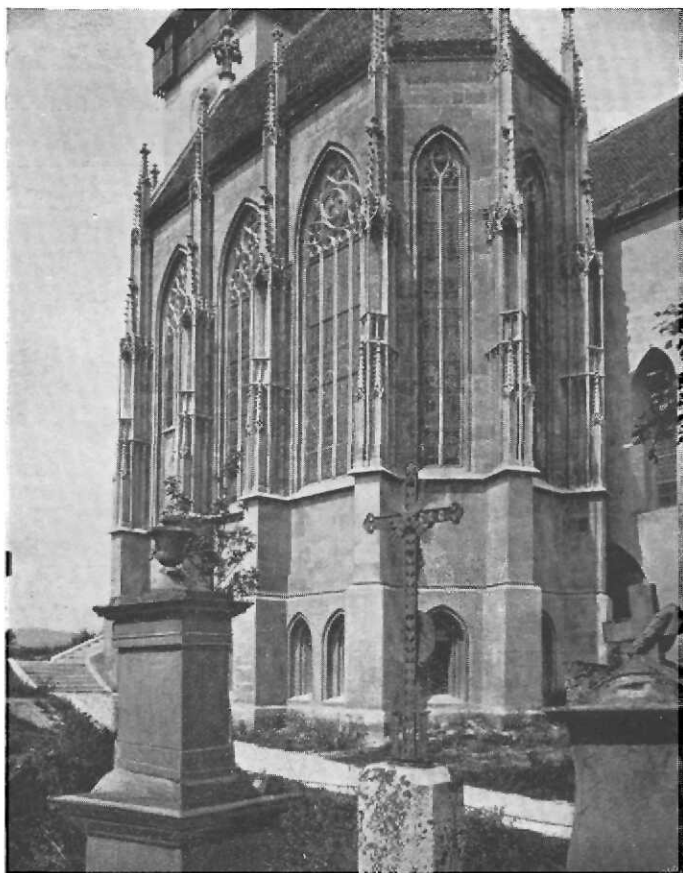
Nagy-Eőr 17 m. hosszú s a hajóban 8,5 m. széles szent Anna-temploma kisebb falusi templomaink közül való s a környéken ép úgy, mint a falu várkastélya, nagy régiségéről híres. A várkastélyról azt vélik itt, hogy az 1000. évben már fönnállott, holott mai alakjában a XVI. század végén épült. A templom jóval régibb. Két keresztboltozatos, háromoldalú apszisban záródó szentélye a XIV. században már fönnállott, két keresztboltszakaszos osztatlan hajója sem sokkal későbbi. Az ablakok mértani műve azonban XV. századi jellegű. A XIV. század végén, vagy a következő elején templomunk már szárnyasoltárokkal is föl volt szerelve. Ezekből csak egy szárnykép s a sekrestyében heverő fából faragott Madonna-szobor maradt ránk, mely a matheóczi feszülettel egyetemben alighanem a Szepesség legrégebbi fafaragványja. Ma is ép három szárnyasoltára a XVI. század elejéről való, valamint pompás áttörtművű szövétnektartó rúdjai, a szentély égetettdíszű padja s a diadalívének leszedett primitív kalváriája is. Igen szép a templom kehelyalakú, renaissancestilű, vésettművű vörösmárvány keresztkútja a protestáns korból, a mire fölírata is vall: *EPHES · S · CHRIS · MVNDAT · EAM · LAVACRO · AQVAE · IN · VERBO · VITAE · ERVS · SEMB · F · F · 1593.*

A másik kisebbfajta egyhajós csúcsíves templom Lőcse mellett Görgön van. A görgői szent Simon és Juda-templom belső hossza 24 m., a minek fele a szentélyre, másik fele a hajóra esik, szentélye 8 m., hajója 10 m. széles. Háromoldalú apszissal záródó szentélye két álorczás konzolon nyugvó keresztboltozatos, hajója két csillagboltozatos szakasszal bir. A szentély XIII., a hajó XV. századbeli jellegű, a torony renaissancestilű. Igen érdekes itt a torony alakjában kiugró, formás gyámkövön nyugvó szentség ház, a melynek oldalait fiálés ormok, keresztrozásban végződő csúcsát levélcsomók díszítik (46. kép). Szép a templom XVI. századbeli renaissance-stilű kelyhe, a Görgey-czímerrel ékes későbbi kehely s a pacificale 1701-ből.

46. A görgői templom szentségháza.

S most tovább sorolom föl, helyesebben nyomozom azokat a kéthajós templomokat, a melyek hajdan a Hernád völgyében épültek. A zsegrai templomon kívül ilyen volt Szepeshely környékén a görög katolikusok olsaviczai és alsórépási egyháza, valamint Felső-Répás római katolikus temploma. Ma mind a három templomban barokkhajó van s csak két keresztboltozatos, egyenesen záródó szentélyük régi. Olsaviczán az ablakokon szép XIV. századbeli jellegű mértani műveket látunk,

47. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna.

a boltozat bordái is ilykorú lóherivekkel ékes, formásan tagolt, megfordított háromoldalú gúlaformájú konzolokon nyugosznak. A legszebb négyszögletes falusi szentségfülkével szintén Olsavicza dicsekedhetik. Ennek formásan tagolt kerete élein levélcsomókkal, mezőjében domború rozettákkal és lóherivekkel ékes háromszögletes orommal birshelyes arányaival is kiválik. Sajnos, a fülkét a barokkoltár deszkái takarják el s így le nem fotografálható. Az olsaviczai templomnak a mátyásfalusihoz hasonló festői hatású falkerítése is van. Az olsaviczai templomot Wagner szerint Sig-ray Miklós szepesi főispán a XIV. század elején építtette.

Felső-Répás római katolikus temploma ismét a fából faragott középkori szob-

rok gazdag tárháza. A még meglevő két szárnyasoltáron kívül, a templom különböző részeiben fölállított szobrok három szétszedett szárnyasoltár maradványai. Tehát templomunknak öt szárnyasoltára volt.

A legérdekesebb falusi templomok egyike a ragyóczi Szepesváralja mellett. Hajdan négyszögletes szentélylyel bíró kicsiny, egy- vagy kéthajós templom volt hatalmas toronnyal. E keletnyugati irányban elterülő templommal keresztben a XVIII. században új templom épült, a mely szélességével az egész régi hajót elnyelte s a melynek barokkboltozatai kedvéért ez utóbbi csücsíves boltozatait is eltávolították.

Régi fölszereléséből e templomunk csak csúcsíveskori réz Űrmutatóját őrizte meg; a mai barokktemplom jobb oldalán álló torony hajdan a felsőmagyarországi renaissance stíljében pompázott. A csúcsíves boltozatú régi szentély ma sekrestye.

A barokká átalakított kéthajós templomok egy másik csoportjával Igló környékén találkozunk. Ide tartozik Kurimján, Odorin, Domán, Jamnik, Vitfalu, Körtvélyes. E falvak templomaiban a háromoldalú apszison s részben a szentély csúcsíves boltozatain kívül csak egy-egy kisebb műemlék vall az épületek középkori eredetére. Így Kurimjánon a csúcsíves izlésű kő keresztkút s a régi főoltár szekrénye szobraival. Körtvélyesen a vésettművű szögletes ciborium s a barokktalppal megtoldott csúcsíves pacificale. Bethlenfalván a gót kehelyen kívül nyoma sem maradt fenn annak, hogy a templom már a középkorban is létezett. Káposztafalván a háromszakaszos csúcsíves szentélyben még három szárnyasoltár látható. A hajdan kéthajós templom egy Szilassykelyhet is őriz.

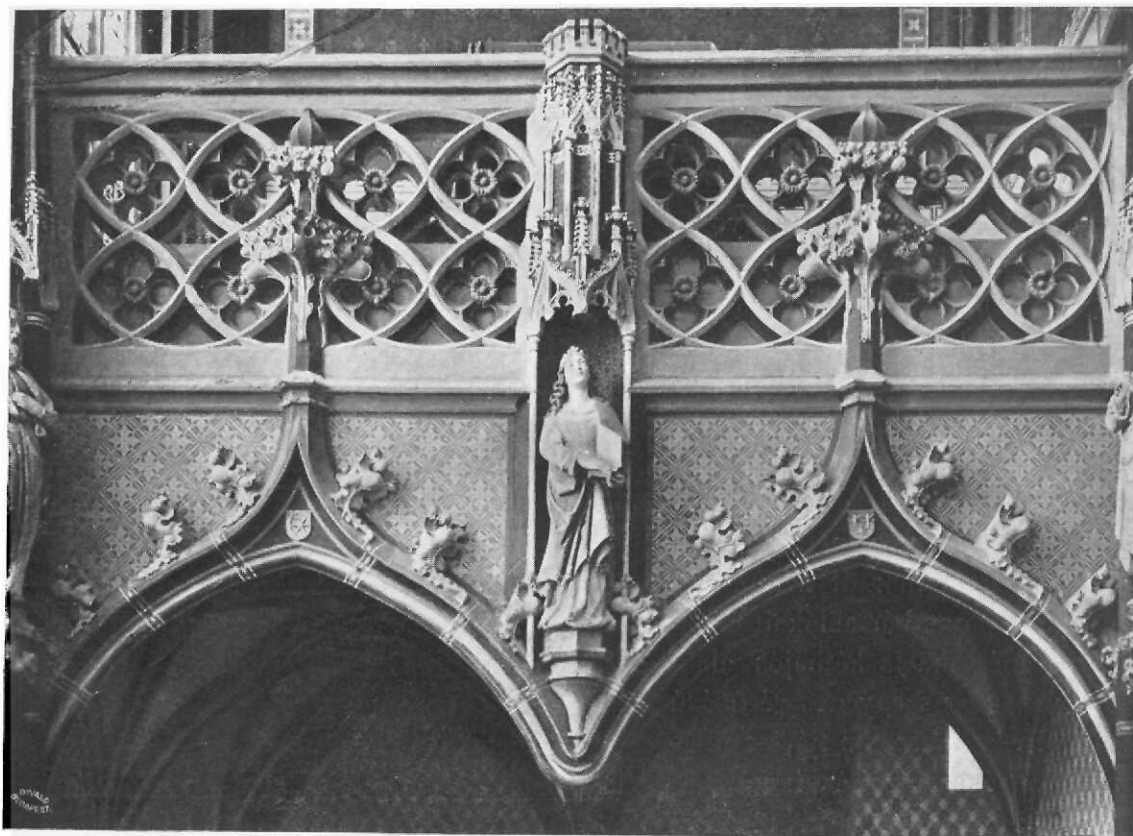
Sümegen viszont a régi fölszerelésből nem maradt semmi, de maga a templom, bár ablakait átalakították, még ma is kéthajós alakjában van meg s egyenes záródású szentélyének keresztboltját szőlőlombokkal ékes zárókő díszíti.

Az átmeneti stílus részletei révén már említett dénesfalvin kívül aránylag jókarban maradt fenn a daróczi templom is, mely hajdan a kereszteseké volt. A keresztesek itteni kolostora a régi krónikák szerint 1288-ban már létezett. Perjelei okmányokban 1313-tól a XVI. század derekáig szerepelnek. Templomuk is a XIV. században épülhetett, de semmivel sem mulja felül a többi kéthajós falusi templomokat. Csak szentélyében van még ma is két ötüléses XV. századbeli vésett ékítményekkel bíró stallumsor. A sekrestyében hasonló stílusú kettős stallum van, azonkívül egy gót kehely s egy a XVI. század elejéről való roskadozó szárnyasoltár látható itt, a melyen már restaurálás nem segíthet. Arányain kívül régi följegyzések is azt bizonyítják, hogy a csütörtökhelyi templom szintén kéthajós volt. Tornya és egyenesen záródó

48. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna alsó része.

szentélye a XIII. században már fönnállhatott. Ez utóbbiban egy igen érdekes Pietát ábrázoló XVI. századbeli fadomborművet látunk. Szép a kápolnába került s Mária halálát ábrázoló festmény is, mely egy XV. századbeli oltár maradványa. A sekrestye egyik boltozati záróköve cserfakoszorúba foglalt emberi arcot ábrázol, szájában cserfa-levéllel. Hirét a csütörtökhelyi templom a hajója déli oldalához épített gyönyörű kettős-kápolnának köszönheti, a melyet Zápolya István nádor 1473-ban alapított. A csütörtökhelyi kápolna így korábban épült, mint a szepeshelyi székesegyházhoz fűzött párja

49. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna karzata.

s eredetileg Zápolya István alighanem ezt szánta temetkezési helyének. A csütörtökhelyi kápolna ugyanis két egymásfölött épült kápolnából áll, a melyek közül az alsó a tulajdonképeni temetkezési kápolna, a melyet azonban a Zápolya-család e célra nem használt föl. A mintegy talapzataul szolgáló altemplom nagyban fokozza kápolnánk karcsúságát s ugyancsak elősegíti szinte légiesen könnyed, fölfelé törő tagozásának érvényesülését (47. kép). A csúcsíves építészet tagozásának égfelé törő iránya sehol sem éri el nálunk azt a lendületet, mint itt. Maga a tagozás is díszesebb, mint a szepeshelyi kápolnán. A négy sorban fiálékkal ékes támasztópillérek középső

részükön karcsú oszloppal megtámasztott mennyezetes fülkét alkotnak, a melyet hajdan alabastromszobrok díszítettek. A legfelső fialésor alját csak egyszerű léczalakú párkány köti össze, de a gazdagabb alakítás hiányáért itt bőven kárpótol a pillérek közeit egész szélességükkel áttörő ablakok pompás mértani műve, a mely e kései korban ritka s még a régi jó iskolából származó mesterre valló jóízlést és technikai tökéletességet mutat. A felső kápolna belseje a szepeshelyiével nagyjában azonos. Innen csigalépcső vezet a kicsiny, háromkarélyos ívben záródó ablakokkal bíró altemplomba, a melynek hálószerűen egybefonódó csillagboltozatai ötpár attikai lábú, sima törzsű s fejezetnélküli, zömök féloszlopon nyugosznak (48. kép). A csúcsiveskori díszítőművészet valóságos remeke az altemplom pompás karzata (49. kép), a melynek kettős árkádiva a kései gótika szellemének megfelelően középső két ívvégződésével szabadon csüng alá. A keresztrózsában végződő, széleiken levélsomókkal ékes számárhátalakú ívekkel három, mennyezetes és oszlopos fülke váltakozik, a melyek szobrai azonban újak. Szép a karzat áttörtművü korlátja is, a melynek egymást metsző köríveit részarányosan váltakozva négyes karélyokba foglalt rozetták töltik ki. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolnát az idő viszontagságai ugyancsak megviselték. Egy buzgó minorita-barátnak, néhai Gmitter Alfonznak köszönhetjük, hogy régi fényében helyreállítva áll ismét helyén. Az ő lelkes biztatására s nagyrészt az általa megindított gyűjtés árán a Műemlékek Országos Bizottsága végeztette a helyreállítást. Ennek mestere Steinhausz László, a lőcsei születésű jeles építész volt, a ki nem akart többet tudni, mint a kápolna régi mestere s ép azért alig van műemlékünk, a melynek építészeti helyreállítása kifogástalanabb s jobban sikerült volna, mint a csütörtökhelyi kápolnáé s az ezzel egyidejűleg kiegészített templomtoronyé.

VI.

A renaissance építészet. Első nyomai, részletek. A lőcsei városháza. A felsőmagyarországi renaissance. A középkori várak és a renaissance. Kastélyok. Városi lakóházak Lőcsén. Barokk és rokokó stílus átalakítások. Harang- és templomtornyok. A készmárki fatemplom. Befejezés.

PTÁLIA MŰVÉSZETE a XV. században teljesen szakít a középkor hagyományai-
val s a rég letűnt klasszikus világ emlékein fölbuzdulva, ezek utánzására
tör. Mestereiben azonban jóval több az önállóság, semminthogy pusztá
utánzásra képesek lennének s miközben arra törekednek, hogy az antik művészetet
romjaiból föltámasszák, új művészetet teremtenek. Ennek alkotásain az antik hatás
nyilvánvaló, jelentősebb szerepe azonban alig van, mint az esthajnal világába merülő
szépséges táj érvényesülésében a rőt fénynek. A renaissance-épületek arányainak
modern harmóniája önmagában véve is szép s szépségének csak járulékai a klasszikus
művészet reflexfényeként érvényesülő díszítés szintén erőteljesen átalakított antik
motivumai. Hogy a renaissance-művészet nem az antik rómainak utánzása, azt
szobrászata és képzőművészete is bizonyítja. A korai renaissance szobrászai rajongtak
az antik szobrokért, meg is csodálták ezeket, de sohasem utánozták. Csak izlésük
finomodott tanulmányozásuk közben s ez alkotásaiknak a harmónikus hatás tekin-
tetében ugyancsak előnyére vált; motivumaikat, formáikat azonban, a festőkhöz
hasonlóan, éles szemmel mindenkor a körülöttük lüktető életből merítették.

A középkori képzőművészet az anyagnak rendeli alá a természet formáit
s stíljének fejlesztésében egész nemzedékek vesznek részt, miközben még az önállóbb
egyéniségnek sem nyílik alkalmá a szabadabb érvényesülésre. A renaissance fejlő-
désének egyes lánglelkű egyéniségek adnak lökést; bár törvényeiről az igazi művész
sohasem felejtkezik meg, az anyag korlátai meglazulnak s a formák kezelése így
szabadabbá válik. Ez az oka annak, hogy míg a középkorban, különösen az egyazon
célra szolgáló épületek szinte úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egy tojás a másik-
hoz, addig a renaissance alkotásai sorában rendkívül nagy a változatosság. Még a másod-
rangú mester is elsősorban a maga egyéniségének érvényesítésére törekszik, a mire
korának szabadabb szelleme tüzei föl s az a körülmény is készíti, hogy az újkor
közönsége elsősorban profán földatokkal halmozza el s ezek megalkotásánál maga

50. Renaissance-stilű ajtókeret Lőcsén.

is arra törekszik, hogy sajátos egyéniségét és izlését érvényesítse. A középkor embere anyagi erejének javát templomok építésére fordította. Az újkor gyermeke is megadja Istennek, a mi Istené, de nem elégszik meg többé olyan csak találmányra díszített sötét zugokkal, mint a minőkben ősei laktak. Igényei növekedésének megfelelően a profán építészet csak most lesz igazán monumentális művészet.

A renaissance-művészet hazája Itália, a modern szellem hullámai is onnan csaptak ki Európa többi országaiba s ragadták magukkal mindenfelé a művelt lelkeket. Magyarország régi kulturális fejlettségére semmi sem vet élénkebb fényt, mint az, hogy sehol Európában nem honosodott meg korábban a humanisztikus műveltséggel kapcsolatban a renaissance művészet, mint nálunk. S e művészet nálunk nem volt mesterségesen átültetett üvegházi virág. Már a XV. században erős gyökereket vert hazánk talajában s bármily viharos idő járt fölötte, első istápolói letűnté után magára hagyatva

is pompásan fejlődött tovább.

E fejlődésben a középkori művészetben viseltnél Szepesvármegye még jelentősebb szerepet töltött be. Ha renaissancekori emlékeivel mégis rövidebben foglalkozom, ennek oka csupán az, hogy többnyire profán épületek lévén, nagyobb pusztulásnak is voltak alávetve,

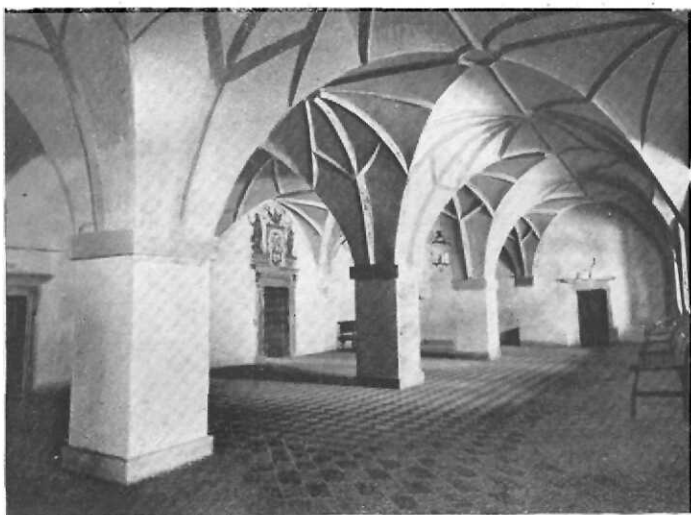

51. Késmárk czimere az ottani városházán.

mint a középkori templomok. Ez utóbbiakat ugyanis már a köveikhez nemzedékről nemzedékre fűződő kegyelet is oltalmazta, míg viszont a lakóház, tulajdonosának változásával ma rendesen alakot is cserél.

A renaissance építészet kezdete nálunk Mátyás király uralkodásának korába esik. Első művelői hozzánk vándorolt olaszok, a kik azonban a hazai mesterek közreműködését aligha nélkülözhatték. S a XVI. század elejéről már olyan renaissance emlékeink is vannak, a melyekről elvitázhatatlan, hogy hazai mesterek alkotásai. A renaissance szellemének rohamos hódítására a Szepességen a lőcsei szent Jakab-templomban szent János és szent Anna oltára példa, a mely ornamentális fölszereléssel már egészen az új stilben pompázik s a mellett az eredeti fölfogásnak sincsen híjával. Ez oltárok a XVI. század második tizedéből valók.

A legrégibb ráánkmaradt renaissancestílusú építészeti részlet a Szepességen a lőcsei körtér 42. számú házában egyik elsőemeleti szobájában látható. Az 50. képünkön ábrázolt, kemény homokkőből faragott, pompás kőajtókeret ez, a melynek kezelésén kívül két vésett művű, orsóformájú tagozatokból összerótt s kissé barbár izű külső

52. A lőcsei városháza emeleti előcsarnoka.

foglalata is arra vall, hogy nem itáliai mester művével van dolgunk.

Az ajtó keretét egy sima és egy hornyolt lézczel váltakozva babérfüzér és gyöngysor díszíti. A sima lécz felső vízszintes részén az 1530. évszámot látjuk. — Az ajtókeret párkány alatti frizén két stilizált delfin domborművét látjuk; maga a párkány, alján tojással kiugró léczén pikkelyszerűen egymáshoz rótt levélsorral

ékes. Az ajtó félkörű ormát a négyszögleteshez hasonlóan tagozott keret övezi, az ívmezőt szabadon leomló szalaggal ékes címér tölti ki, a melynek képe balra forduló ágaskodó griffet ábrázol, magasra emelt karmaiban koronával. Az ajtófelek alján a következő betűket véste mesterünk: M · I · L · L · F · H · O. A kezdőbetűkkel jelzett fölírat értelme ez: Magister I... L... lapicida fecit hoc opus. Hogy ki volt az I. L. monogrammos mester, annak nyomára jutnom nem sikerült. Ha az L betű Leutschoviensist jelent is, 1530 körül mesterünk sok foglalkozást e városban még aligha talált. Lőcse házai a XV. században mai terjedelmükben már mind fölépültek. Régi takarékos polgáraink pusztán újitási kedvből sohasem építkeztek. A régi épületnek előbb el kellett pusztulnia, csak aztán emeltek helyén újat vagy egészítették ki új részlettel. Címere után ítélve, az imént ismertetett ajtókeret sem készült polgári ház számára. A városi polgárságot a XIV. és XV. század nagy építkezései is alighanem kimerítették. Valami nagy elemi katasztrófának kellett jönni, hogy újabb építkezés s új szellemben induljon meg. Ez a katasztrófa az 1550., majd az 1599. évi tűzvész képében be is következett s főleg e tűzvészeknek köszönhetjük, hogy egy-két csúcsíves kapu és ajtó keretén kívül Lőcse világi épületeit illetőleg kivetkőzött középkori jellegéből s műemlékeinek újabbkori pusztulása ellenére is még mindig a legérdekesebb renaissancekori városaink egyike.

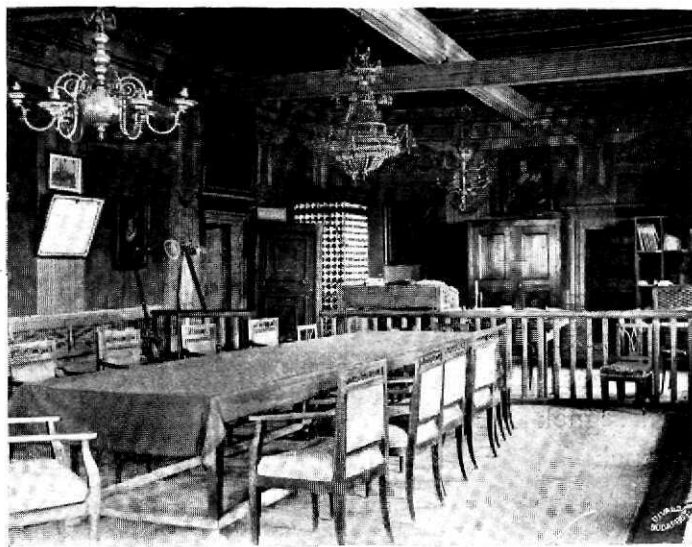
Késmárkon alighanem már az 1521. évi nagy tűz tört a renaissance nagyjobbmértű érvényesülésének utat. Mint Genersich Keresztélynek Késmárk nevezetességeiről írott német művében olvashatjuk, e tűzvész után sokat építettek itt; a templomot és tornyát 332 forint árán újra betetőzték, a plébános házat, az iskolát és fürdőt nagyrészt újonnan építették. Az 1461-ben mai helyén épült városháza átalakítására csak 1541-ben került rá a sor, mikor is Kuncz mester a fennmaradt szerződés

szerint a következőkre kötelezte magát: a nagy szobában három nagy ablakot, a mellette levő szobában egy nagy ablakot, a díszterem vár felé néző oldalán egy s a felsőkapu felé néző oldalán ismét egy nagy ablakot készít, valamennyi egyforma hármass ablak legyen. A földszinti boltozott előcsarnokba nyíló szoba számára két «sváb» ablakot s egy ajtókeretet is faragott, oldalt ismét egy ajtó készült. Lépcsőt is rakott itt, még pedig kétágút, téglával fedett korláttal, végül egy kandallót is faragott.

Mindezt sörön és élelmen kívül 200 forintot kapott. A késmárki városháza tornyát 1642-ben építették, 1799-ben az egész épület leégett s mai érdekes rokokó alakját akkor nyerte. 1542-ben készült renaissance-részleteiből csak egyetlen faragott kő maradt fenn. A kimélyített félkörű fülkében a város címerét tartó angyal remek homokkő domborműve ez, melyet a városháza déli rokokó kapuja fölé falaztak s a mely hajdan alighanem az 1542-ben készült ajtókeretek egyikének ívmezőjét töltötte ki (51. kép).

A mint ezt Demkő Lőcse történetében kimutatta, ennek városházát mai alakjában 1551-ben építették. Az épület magva, különösen a földszinten még ma is középkori s arról tanuskodik, hogy a lőcsei városháza a XV. században már fennállott. Csak a tűzvész után alakították át, fűzték nyugati és déli homlokzatához az árkádos folyosókat, a minők a város tágas, négyszögletes piacát, a Ringet hajdan mind a négy oldalán szegélyezték.

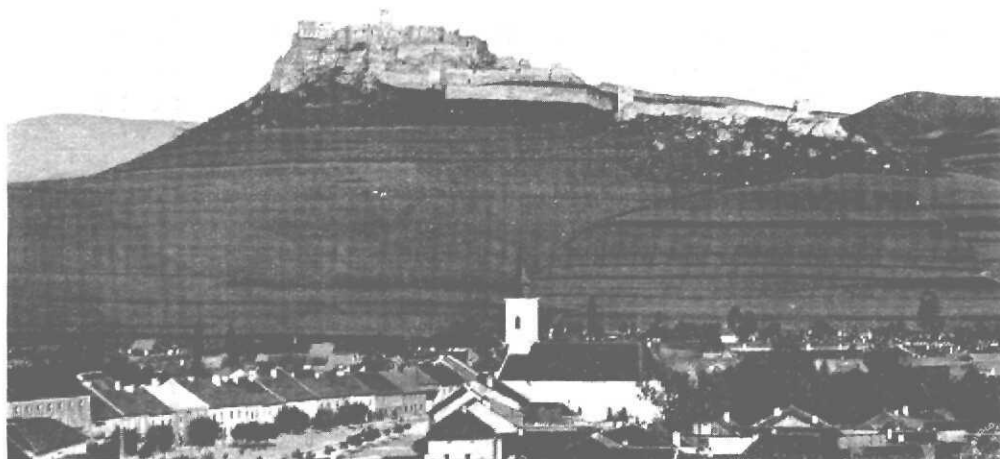
A városháza árkádjainak arányai és oszlopai ismét nem vallanak olasz mesterre. A földszint dongaboltozatai, ha régiek is, művészi vonás nélkül szükölködnek s minden bizonynyal későbbiek, mint az itt látható csúcsíveskori ajtókeretek. Az emelet mai alakjában a XVI. században épült ujja. Hatalmas, három pillérrel két hajóra osztott előcsarnokában (52. kép) még csúcsíveskori reminiszccenzciák érvényesülnek. Az előcsarnok boltozatai azonban keresztboltok s csak a rájuk faragott élek kölcsönöznék ezeknek csillagformát. Az előcsarnokból egyszerűbb renaissance kerettel bíró ajtó vezet a tanácssterembe. Párkányát allegorikus festmények közé foglalt régi, de csak később idehelyezett címer díszíti. A tanácssterem (53. kép) élénken tagolt gerendákból összerótt famenyvezetét alighanem csak az 1549. évi tűzvész után nyerte.

53. A lőcsei városháza tanácssterme.

Az épület déli homlokzatát XVII. századbeli jellegű, többször megújított, festett allegorikus alakok díszítik. Második emeletét a városháza restaurálásával kapcsolatban a múlt század végén nyerte; tervezője Schulek Frigyes építész volt, a kinek német renaissance-stilben tervezett toldaléka nem igen bír ugyan műtörténelmi jogosultsággal, de arányaival szerencsésen olvad össze az épület alsó részének tömegével (55. és 56. kép).

Még mielőtt a lócseiek a XVI. századbeli tűzvészek nyomában lakóházaik ujjaépítéséhez fogtak volna, Szepesvármegyében, várakon, kastélyokon és tornyokon a renaissancetil új változata terjedt el, a mely nagyban elüt az olasz, a német vagy akár a francia renaissancetól s a melyet bízvást felsőmagyarországi renaissancenak nevezhetünk. Ez új stil keletkezésének körülményeit eddig még nem sikerült

54. A szepesi vár.

pontosan kideríteni. Legrégibb emlékei Lengyelországban maradtak ránk, a hol az olasz renaissance jóval később honosodott meg, mint nálunk s terjesztői a hazánkban a XV. században tevékeny toszkánai mesterekkel szemben jórészt velenczeiek voltak, a kik a XVI. századtól kezdve nálunk is sűrűn fordulnak meg. Stílünk is a velencei renaissancéból fejlődött, a mely a középkori művészet elemeiből a legtöbbet tartotta meg. Szerkezeti lényege azonban azon vidékek viszonyainak megfelelően alakult ki, a melyeken leginkább elterjedt. Fejlődésének is első rugója a gyakori tűzvészek korlátozására irányuló törekvés volt. Felvidéki városaink középkori krónikái csakúgy hemzsegnék a minduntalan kitörő tűzvészekről szóló adatoktól. A gyakori tűzvészek a középkori házak óriási tetői ugyancsak sok táplálékot adtak. Az olasz renaissance általában mellőzi a magas tetőszerkezetet, a felsőmagyarországi renaissance egy lépéssel még tovább ment. Az árkot formáló kettős félereszű tetőt mind

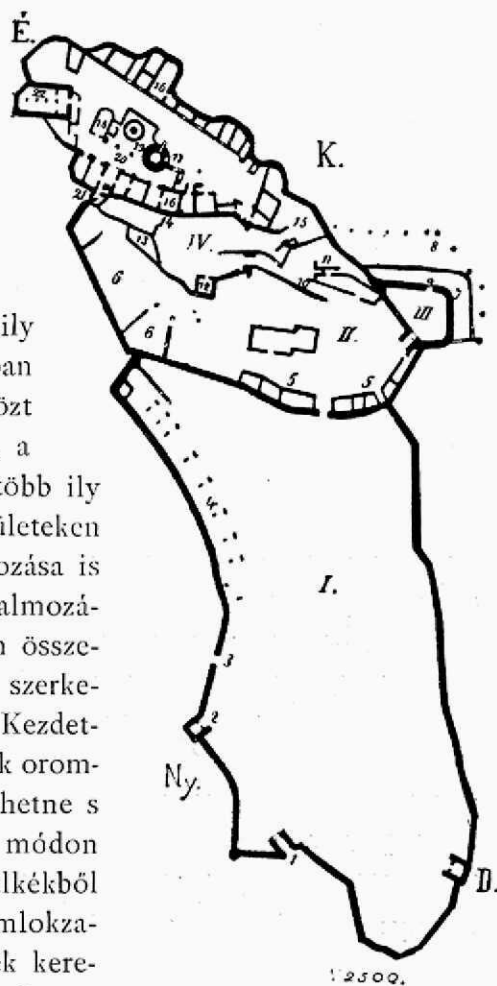
55. A lőcsei városháza restaurálása előtt.

56. A lőcsei városháza mai alakjában.

a négy oldalról emeletnyi magas tűzfalakkal zárta körül s ezeknek a főhomlokzatra eső oldalát keleties pompával gazdag hatású oromfallá fejlesztette.

Az imigyen oromfalakkal körülzárt háztetőre a legrégebb ismert példát a pozeni városházán látjuk, melyet egy olasz mester 1536-ban épített. Az oromfalat már itt is festett alakokkal ékes fülkék, párkányát egymás mellé rakott s Velence középkeri palotáira emlékeztető fantasztikus ormok díszítik. Ugyaníly stílusban szintén velencei mester terve után 1558-ban épült újjá a krakói posztócsarnok, 1592—1603. közt építették Przemysl mellett a Krasieczyn-kastélyt, a melyen kívül Lengyelországban elszórtan még több ilyen stílusú városi ház és kastély van. Mindezen épületeken azonban kevés a változatosság, oromfalaik tagozása is nehézkes s inkább a henye szerkezeti elemek halmozásából áll s nem az óriási fal síkjával szervesen összeolvadó díszítés. A magyarországi emlékeken a szerkezeti elemek e henye halmozása nem fordul elő. Kezdetől fogva a dekoratív szempont az uralkodó. A sík oromfal nem hazudja azt, hogy árkados folyosó is lehetne s a hol az arkaturás tagozás megvan, az játszi módon könnyed és rendkívül változatosan díszített fülkékből áll, a melyek szerepe ismét csak az, hogy a homlokzatot végig elborító sgraffito-díszítés főbb elemeinek keretétől szolgáljanak. A sgraffito-díszítés XV. századbeli eredetű olasz technika s lényege az, hogy a díszítendő falra sötét színű vakolatréteget borítanak, ezt lesímitása és megszáradása után vékony világos vakolatréteggel vonják be. Ez utóbbiba karczolják a díszítést, mely ilyenformán az alsó vakolatréteg színében tűnik elő s plasztikus hatások előidézésére szerfölött alkalmas. A Szepesség XVI. századbeli emlékein az oromfalak arkaturás díszítése merőben sgraffitókból áll, a melyeket többnyire csak a XVII. században pótol a sgraffitókkal párosuló plasztikus tagozás. Ez utóbbi a leghatásosabban Sárosvármegye emlékein érvényesül. Maga a stílus emlékei és ezek nyomai után ítélve Felső-Magyarországon Nagy-Szombattól Sárospatakig mindenütt elterjedt s mind-

57. A szepesi vár helyszínrajza.

Posevitz nyomán.

I. Huszárvár. 1. Alsókapu. 2. Bástya. 3. Kiskapu. 4. Istálló.

II. Második udvar. III. Felsőkapu előudvara. 5. Lakások. 6. Szertárak. 7. Sándorok. 8. Pallisád-pillérek. 9. Felsőkapu. 10. Út a fellegrvárba. 11. Bástya. 12. Bástya.

IV. Fellegrvár külső udvara. 13. Szárazmalom. 14. Börtön (?). 15. Bástya. 16. Lakások. 17. Óreg torony. 18. Kápolna. 19. Vízartó. 20. Árkados folyosó. 21. Bástya. 22. Palota, díszterem.

58. A szepesi vár öreg tornya, árkaos folyosója és kápolnája.

folyt falaik között. Minden jel arra vall, hogy a felsőmagyarországi renaissancstil is várainkon jelentkezett először.

Terjedelmével, érdekes részleteivel Magyarország legnevezetesebb ilyenmű emlékeinek egyike a szepesi várrom (54. és 57. kép). Bátyás falakkal körülzárt területén a Szepesség egyik-másik kisebb városa is elférne. Körfalai a XV. században mai terjedelmükben már megvoltak és sem az ötszögletes bátyáiról nevezetes XVI. századbeli ó-olasz, sem az új-olasz erődítési rendszer szerint nem alakították át. A falakon belül levő épületek különböző korból valók s még a vár legrégibb udvarában, a legfelsőbben sem épültek egy időben. A fellegvár közepén álló hengeres öreg torony: a donjon a XIII. században már fönnállott. Az ettől északra eső várkápolna

59. A szepesi vár felső kapuja.

azon vármegyénkben virágzott, a melyeket kulturális fejlődésükben a török hódítás meg nem akasztott.

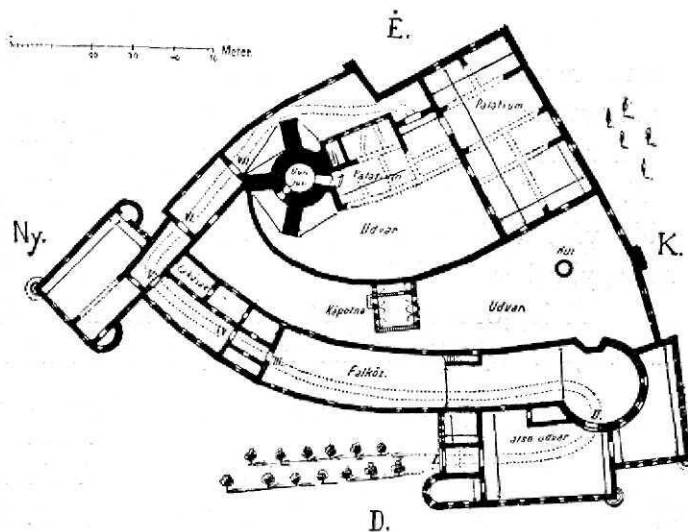
Szepesvármegyében – a felsőmagyarországi renaissance-építészet legrégibb ránkmaradt emléke a bethlenfalvi Thurzó-kastély. Mielőtt azonban ezzel megismerkednénk, néhány nagy vonással a Szepesség várait mutatom be, melyek romjaikban is arról tanúskodnak, hogy még a renaissance idején is nagy építészeti tevékenység

fönnmaradt ékítményes tagozatai után ítélve a XV. századból való. Ugyanekkor épülhetett a palota, németesen lovagterem, a melynek északi homlokzata a várfalból kiugrik s a melynek alsó csarnoka kéthajós és négy zömök pilléren nyugvó dongaboltozattal bir. A XVI. században a várpalota alighanem renaissance díszítést nyert s egy emelettel és azon alighanem felsőmagyarországi renaissancstilú oromfalakkal is

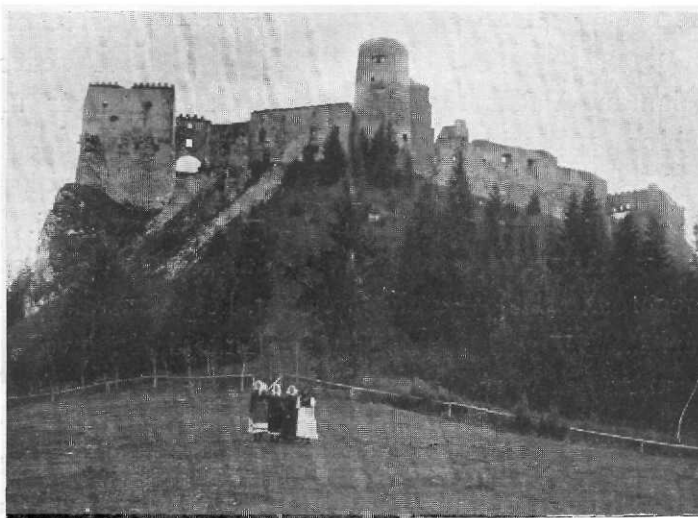
magasabbra emelték. Ugyanekkor fűzték egymáshoz a fellegvár nyugati falára könyöklő épületeket, még pedig olyformán, hogy a még ma is meglévő s kelet felé néző árka-dos folyosót falazták ezekhez (58. kép). A várnak négy udvara volt és három kaputornya, mely utóbbi mind a XV. századból való. A legkönnyebben hozzáférhető keleti kapunak kicsiny előudvara is van (59. kép), ezt sánczárók keríti s a külső szélén a félkörben húzódó fala-

zott oszlopok a XVII. századbeli palliszád pillérei. A vár, mint Szepesvármegye örökös főispánjainak székhelye, 1465-től 1528-ig a Zápolyák kezén volt, majd a Thurzók s 1638-ban a Csáky grófok birtokába került. 1780-ban tűzvész pusztította el a várat, mely azóta lakatlan rom. Megmentett műkincseit, nagyobbára a XVII. és XVIII. századból, a vár tövében épült Szepes-Ujvár kastélyában őrzik, a melynek jelenleg özv. gróf Csáky Kálmánné a tulajdonosa.

A lublói vár négy egymásfölött terraszszerűen emelkedő udvarból áll (60. kép). Ezek közül a XIII. században csak a legfelső lehetett beépítve. Ez utóbbi egyetlen ráncmaradt XIII. századbeli emléke a később hatalmas támasztóívekkel megerősített hengeres öregtorony. A vár falaiból régi alakjában alig maradt ránc valami, az ezekből kiugró vagy ezekre könyöklő s inkább palota, mint bástyaszerű XV. századbeli épületek szabályos elrendezésükkel már a renaissancera emlékeztetnek s lakásul szolgáltak (61. kép). Néhány későbbi faragott czimeren kívül az elzálogosított szepeségi városok starostáinak székhelye semmiféle művészi részletet nem őrzött meg. A régi falai közé rakott XVIII. századbeli épületben

60. A lublói vár alaprajza. Posevitz nyomán.

61. A lublói vár észak felől.

őrzött festmények jelentéktelenek. A vár legérdekesebb részlete a legalsó udvarba vezető kapu, a mely mint 62. képünkön látjuk, hajdan a felsőmagyarországi renaissance stíljében pompázott s a melyet az udvarral egyetemben Weber Sámuel adatai szerint 1634 körül Lubomirszky Szaniszló starosta építtetett. A lublói vár a XVII. század folyamán többször leégett. 1883-ban Raisz György állíttatta helyre. Lubló városától Zamojszky gróf vásárolta meg, ki mindmáig kegyelettel gondolzza ősei egykori székhelyét.

A legjobb karban Nedecz vára maradt reánk, a melynek eredete a XIV. század elejéig nyulik vissza s melyet Palocsai Horváth György 1601-ben felső-

62. A lublói vár kapuja.

magyarországi renaissance stílben gyökeresen újjáépíttetett. Bár falai aránylag épek, régi díszítéséből csak kevés maradt fenn. A középkori várkapolna apszisfalán egy XV. századbeli freskó töredéke maradt meg; a mai várkapolna az egyik bástya emeleti helyiségében van s egészen modern. Felsőmagyarországi renaissance stíli részleteiből a vár csak nyugati falának és északnyugati bástyájának fantasztikus oromsorát őrizte meg (63. kép) s díszes kapuját, a melynek már barokk izű, kagylós keretbe foglalt, címerrel megtoldott négyszögletes vörösmárvány ormában a következő fölirat van: Georgius Horvath de Palocha Dunajec et Landek Dominus ac Haeres hoc Castrum virtute sua acquisivit, ornavit amplificavit anno Dei 1601.

A nedeczi vár ma is lakott részeit Alapi

Salamon Aladár 1857-ben alakíttatta át. A vár mai tulajdonosai Alapi Salamon Tódor örökösei.

A göllniczi vár csonkakúp alakú hegyfok tetején állott, köralakban emelt falaiból s kaputornyából már alig látszik valami.

A márkusfalvi régi vár dombtetején épült, sarkain kiugró-hengeres bástyákkal megerősített négyszögletes épület, két udvarral, a melyek közül az épületekkel körülfalazt lakásul szolgált, az alsó a déli oldalán levő épülettel a várórség tanyája volt. A márkusfalvi régi vár mai alakjában a XV. századból való s a XVI. és XVII. században épült kastélyokhoz szolgál átmenetül, a melyek a völgyek ölné elterülve szintén négy saroktoronnyal bírnak, de udvaruk többnyire nincsen. Ilyen a ma is lakott újabb márkusfalvai várkastély, mely hengeres bástyaalakú saroktoronyai-

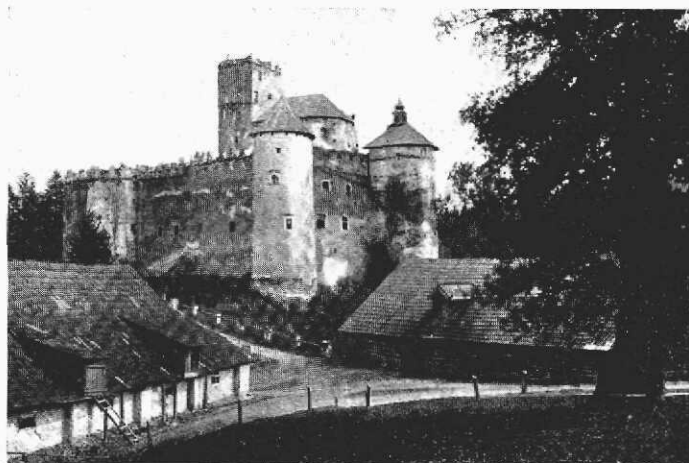
a XVI. században felsőmagyarországi renaissancestilben épült; a rokokó korában azonban gyökeres átalakításon esett keresztül. A renaissance-kastélyok egy másik típusa a saroktoronyok nélkül szűkölködő derékszögű négyszög alapján emelt épület, a melynek csak ormokból összerótt, koronázattal ékes oromfala kölcsönöz élénkséget. Ilyen volt a hollódomniczi kastély, a melynek csak rombadőlt kopár falai maradtak ránk s oromfalának koronázatából egyetlen csonka orom.

A nélkül, hogy a főttebbi csoportosítást követnők, nézzük az aránylag még jókarban ránkmaradt felsőmagyarországi renaissancestilű kastélyokat és várkastélyokat építésük időrendjében. A bethlenfalvi Thurzó-kastély az ajtó párkányába vésett évszám szerint 1564-ben épült. Az emeletes palota külsejü emlék szépen tagozott renaissance stilű, homokkökeretbe foglalt ablakokkal és síma oromfalakkal bír,

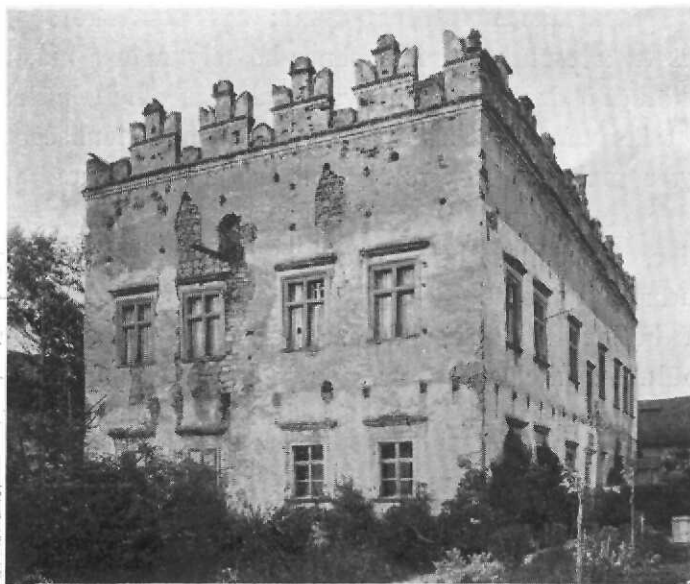
a melyeket négyszögletes és félkör alakú lapokkal piramisszerűen összerótt ormok koronáznak (64. kép). Hajdani sgraffito-díszítéséből csak nyomok maradtak ránk. A kökeretén gyöngy- és tojás-sorral ékes ajtó fölött sgraffito-czímert s a falba karczott 1568. évszámot látjuk, mely a sgraffito-díszítés korát jelzi. Két kőből faragott későbbi czímer is van az ajtó fölött, az egyikben P. F. monogram.

A földszinti termek egyikében 1675-ben készült, fülkésen tagolt gerendamennyezet van, az emeletet a XVIII. században beboltozták s a boltozat nyomása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a ma Koósch Róbert birtokában levő épület ugyancsak rászorult a restaurálásra. 1580—1590 között s alighanem a régi vár helyén épült Nagy-Eőr kastélya, gradecki Horváth Stansith György híres főiskolájának egykori épülete, a melyet nagytudományú alapítója Wittembergából való visszatérése után emeltetett. A kastély 50—60 m. hosszú szárnyaival nem egészen szabályos négyszöget formál s négy kiugró saroktoronnyal bír. Mint összes régibb ilyenemű emlékeinken, az oromfalon itt sem találunk plasztikus tagozást. Ezt hajdan sgraffito-díszítés pótolta, a melynek azonban itt nyoma sem maradt ránk. A félkörű lapokkal megtoldott, négyszögletes ormokból álló koronázat is csak az angolkpark felé eső homlokzaton maradt fönncsorbitatlanul s a saroktoronyok párkányán.

A nagyeeőri kastélyt belsejében a XVIII. században gyökeresen átalakították.

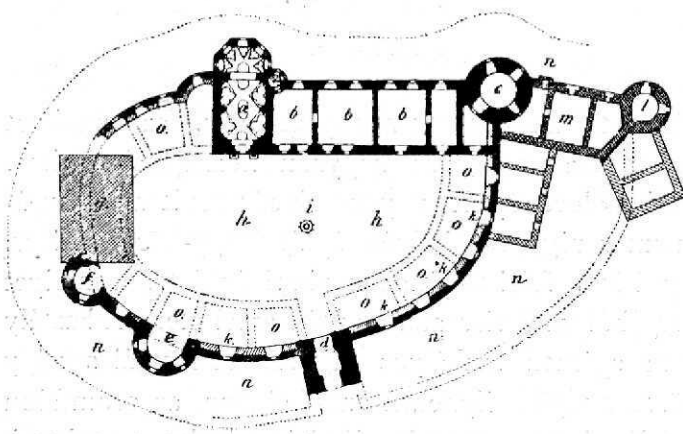

63. A nedeczi vár.

64. A bethlenfalvi Thurzó-kastély.

tette, a ki Késmárkot egy bonyolódott zálogművelet révén Laszky Alberttől szerezte meg. Horváth Stansith György a XVI. század végén már az újonnan fölépült várkastélyban járt vitatkozni kalvinizmussal gyanúsított késmárki ellenfeleivel. A kastélyon azonban Thökölyi Sebestyén utódai tovább építenek. Thökölyi István újíttatja meg a ma is fennálló kaputornyot, a melyet a Thurzó- és Thökölyi-czímer díszít s a melynek fölirata ez: *Turris fortissima Nomen Domini. Stephanus Theököly de Késmárk Anno Salutis 1628. Hanc renovari curavit.* A várkastély tojásdad alakú

65. A késmárki Thökölyi várkastély alaprajza.
Posevitz nyomán.

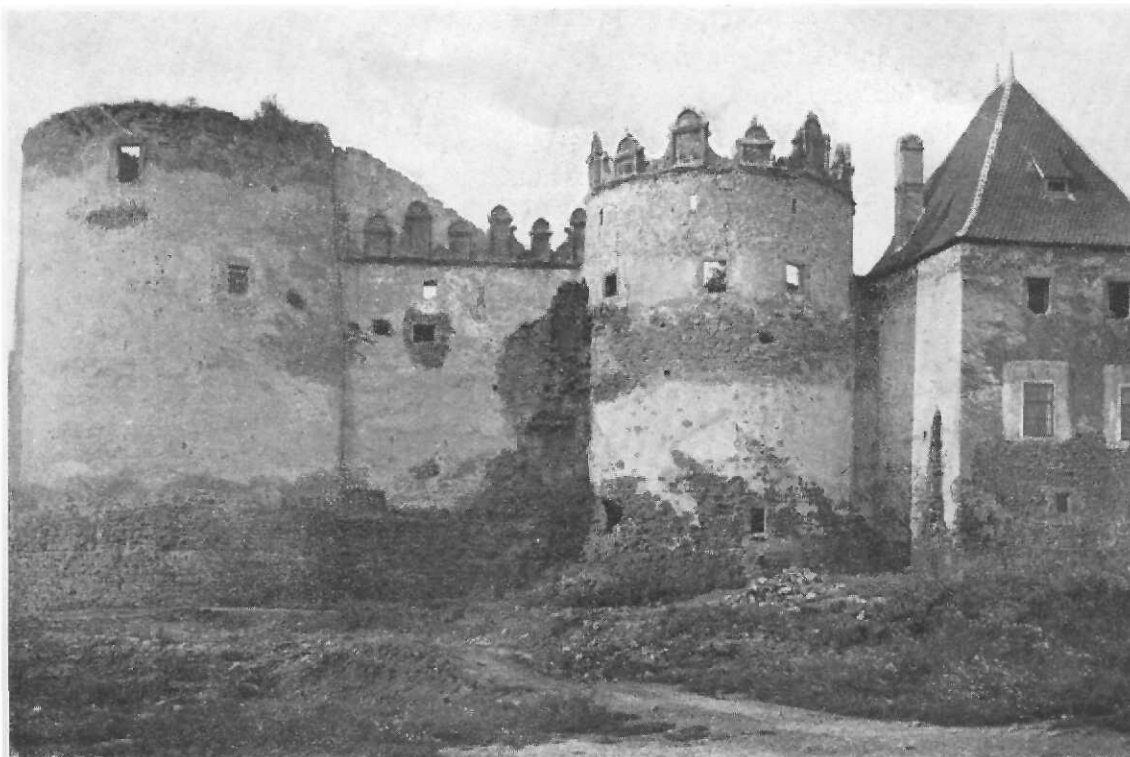
■ A régi vár. ■ Későbbi toldalékok, a) Kápolna. b) Lakások. c), e), f),
e) Bástyák. d) Kaputorony. g) Modern épület. h) Udvar. i) Kút. k) Vár-
fal. n) Sánczárók. o) Lebontott épületek.

Az udvarát szegélyező árkádos folyosó s a szobák ekkor nyerték kosárboltozataikat. Az épület mai tulajdonosa Czóbel Istvánné, szül. Mednyánszky bárónő. A nagyeőrinél nem kisebb pusztuláson esett keresztül a Thökölyiek késmárki várkastélya, hajdan a legpompásabb művészi alkotás, mely vármegyénkben felsőmagyarországi renaissance-stilben épült.

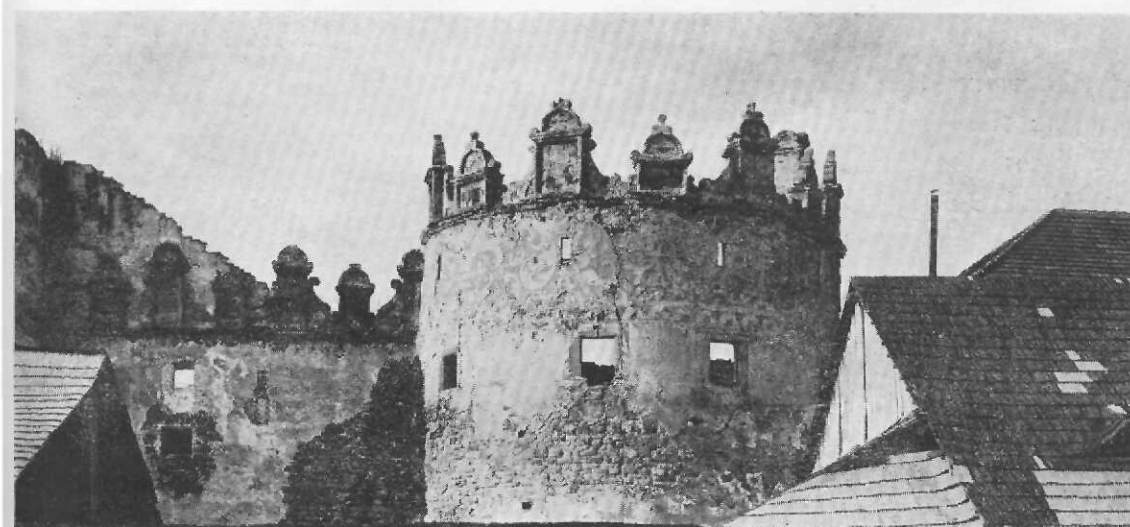
A várkastélyt (65. kép) az itt állott régi vár helyén s ennek falait részben fölhasználva Thökölyi Sebestyén építette,

körfalához simuló régi épületekből eredeti díszítésével csak a kápolna maradt fenn s egy külsején sgraffitókkal ékes bástya. A várkápolna a pongyola-formájú, barokk szabású kapuján levő évszám szerint 1658 körül nyerte mai díszítését. Belsejének gyönyörű domborművű stuccói 1657-ből valók s újabb restaurálással tönkretett falképek keretül szolgálnak. Maga a kápolna falai és háromoldalú apszisa után ítélve már régebben is fennállhatott.

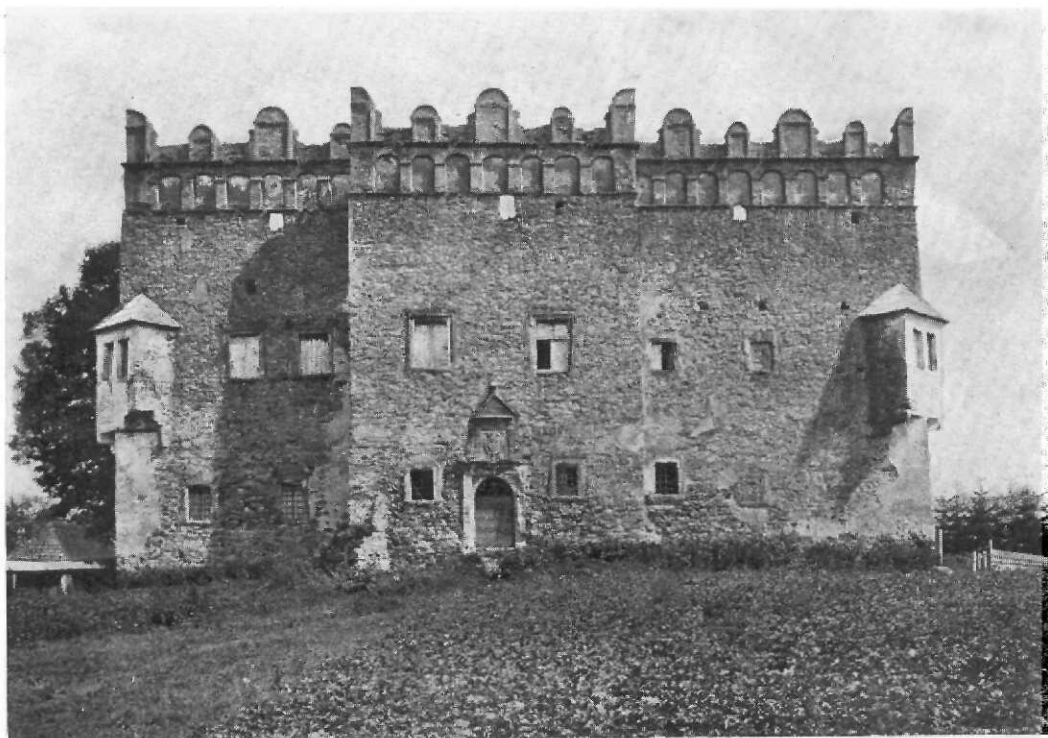
Kevés régi épületünk van,

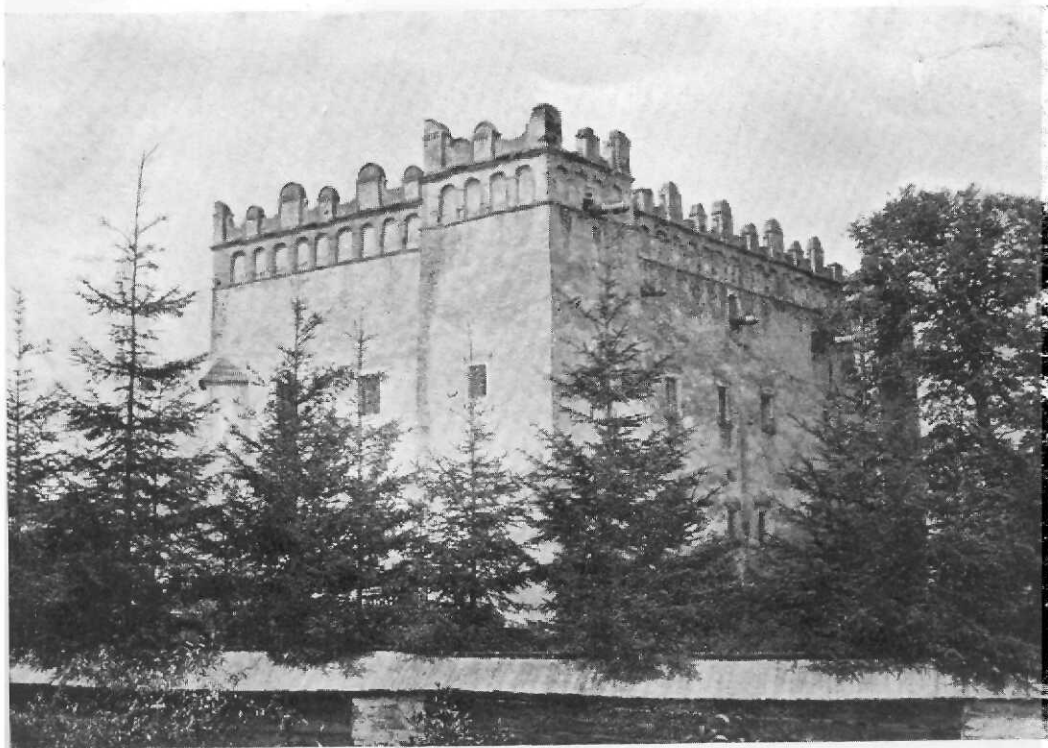
66. A késmárki Thökölyi-várkastély bástvatornyai.

67. Részlet a késmárki Thökölyi-várkastély sgraffitós bástyájáról.

68. A fridmani kastély főhomlokzata.

69. A fridmani kastély oldal- és hátsó homlokzata.

a melynek fényéről régi krónikások nagyobb elragadtatással emlékeznének meg, mint a Thökölyiek késmárki várkastélyáról. E leírások szerint a várkastélynak hajdan sánczárka, kettős körfala, öt bástyatornya volt. Udvarának közepén díszkút állott. Az udvart szegélyező épületeket árkádos folyosók kötötték össze, a stuccomennyezetes termeket hatalmas, magyar és antik történelmi tárgyú falképek, szőnyegek, a kétszáz ember befogadására alkalmas ebédlőt faragott márványlapok díszítették. A pinczék egyrészében istállók voltak márványjászlakkal s ezek fölött óriási tükrökkel. A várkastély értékesebb ingó műkincseit Thökölyi Imre javainak elkobzása nyomában a császári udvar tizenhat társzekéren szállíttatta Bécsbe.

Az ekkor gazdátlanú lett várkastélyt 1706-ban Késmárk városa váltotta magához, a melynek lakossága az olasz kényurakhoz hasonlóan viselkedő Thökölyiektől sokat szenvedett. Talán azért nem törődött senki fényes fészkekkel s ez elhanyagolva pusztulásnak indult. — A várkapolnán kívül, mint említettem, már csak a kaputoronytól balra eső bástyának koronázata és sgraffito-diszítése vall arra, hogy e várkastély felsőmagyarországi renaissance stílusunk legszebb alkotásai közé tartozott. — A bástya oromfalát (66. és 67. kép) igen eredeti, óriási stilizált liliomokból összerótt friz díszíti, hajdan szintén sgraffitókkal ékes koronázata a nagyőrihez hasonló.

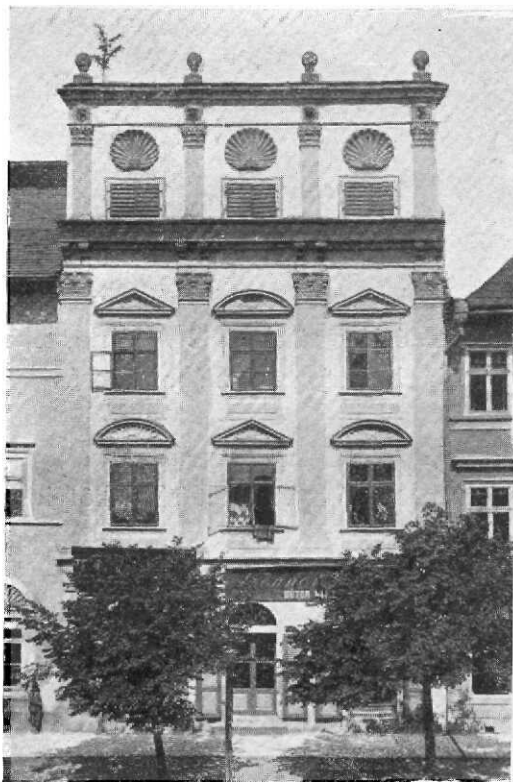

70. A sárospataki várkastély.

71. Gróf Csáky Vidor háza Lőcsén.

Még egy érdekes ily stilű kastély van a Szepességen, de már szintén igen elhanyagolt állapotban. A fridmanni kastély ez, a mely hajdan a palocsai Horváthoké volt s a mely alighanem a XVII. század elején épült. Az 1623-ban emelt sárosmegyei fricsi kastélyhoz való hasonlósága s a nedeczi váréra emlékeztető kapuja vall erre. Maga a kastély derékszögű négyszög alapján épült, főhomlokzatának közepén (68. kép) kiugró tornyot, sarkain egy-egy ablakos zárt erkélyt látunk. Hátsó homlokzatát két saroktorony határolja (69. kép). A darabos kőből épült kastély

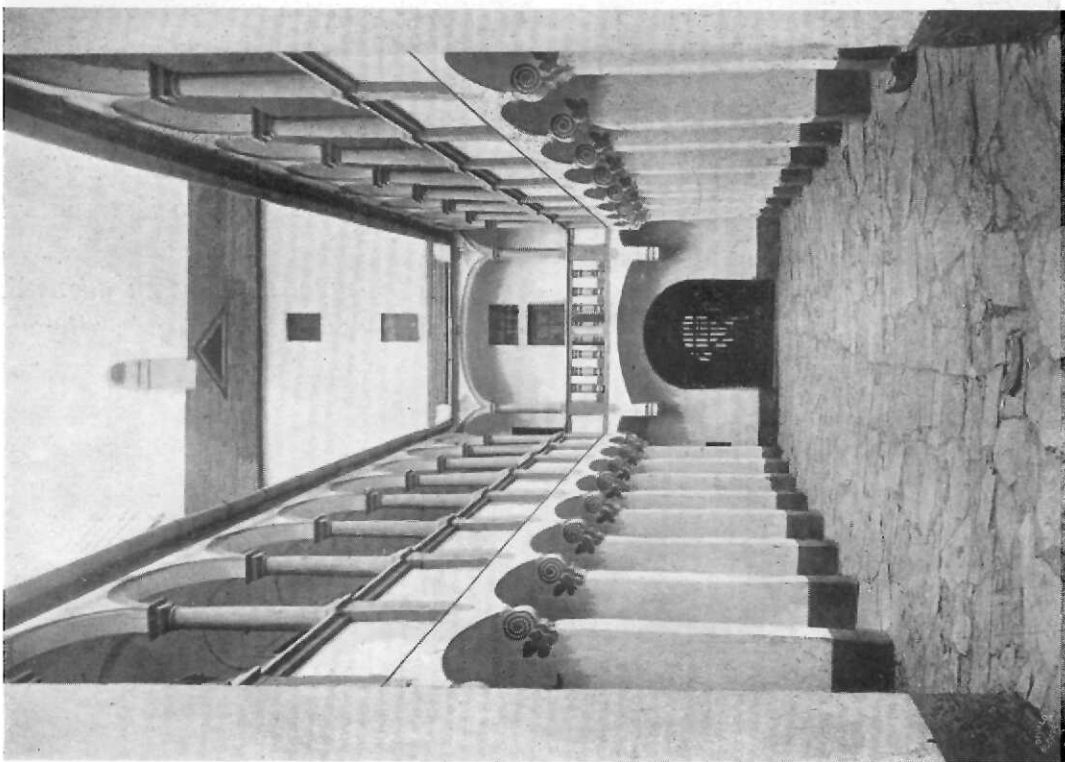
72. Renaissance lakóház Lőcsén.

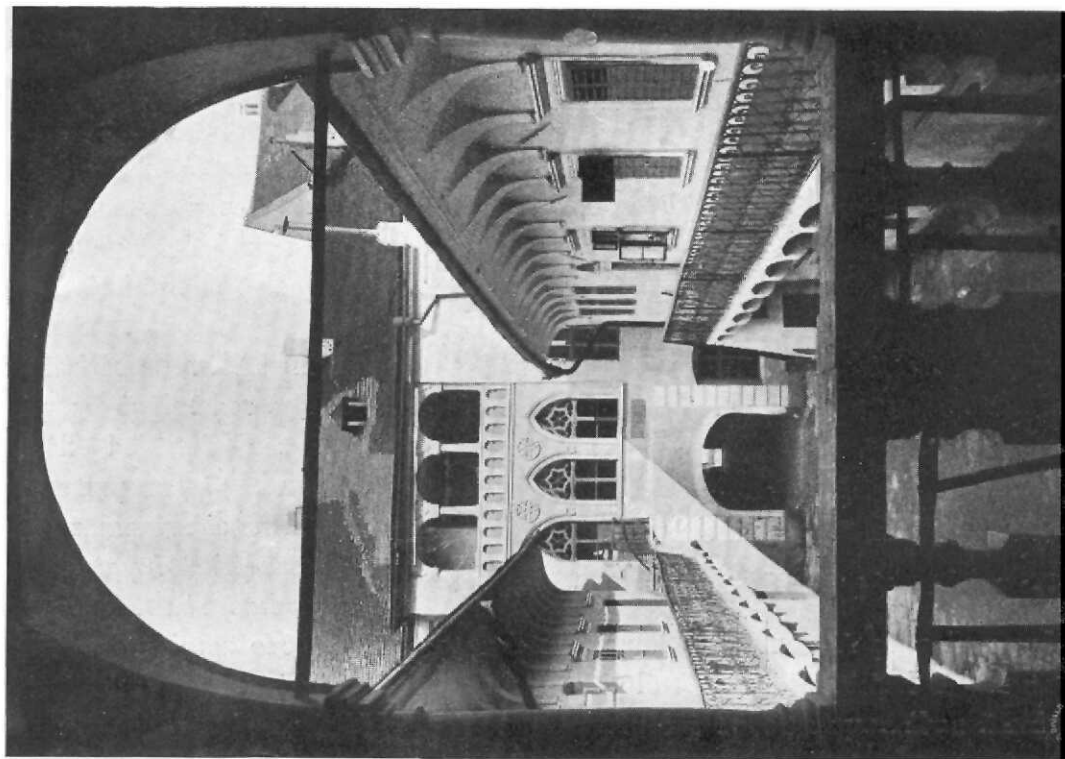
73. Renaissance kapu Lőcsén.

oromfala már arkaturás tagozással bír. Ez utóbbi félköríves fülkéit, maradványai után ítélve, emberi alakokat ábrázoló sgraffito-díszítés töltötte ki. A szintén élénken tagolt ormokat hajdan sgraffito-virágok díszítették. — A fridmanni kastély ma lakatlan s gazdasági lomtárul szolgál. A vakolat lemállott falairól s maguk a falak is roskadoznak. Belsejében néhány egyszerűbb stuccodíszítésű boltozat van s a főhomlokzat tornya mellett az emeleten egy kicsiny, rokokó festésű, igen kedves hatású kápolna, helyesebben oratoriumfülke. A kastély mostani tulajdonosa Alapi Salamon Aladár.

Szintén arkaturásan tagolt oromfalakkal bír a scsavnyiki várkastély, a melyet az elpusztult ciszterczita-kolostor kőveiből Thökölyi István 1619-ben építtetett.

74. Renaissance-udvar Lőcsén.

75. Renaissance-udvar Lőcsén.

A kastély kápolnáját 1669-ben avatták föl. Thökölyi Imre bukása után Szelepcsényi György püspök az egri jezsuiták számára veszi meg. 1703-ban II. Rákóczi Ferencz foglalta el s száműzött mostohaapjának adományozta, a ki két év múlva végrendeletileg ismét Rákóczira hagyja. A scsavyiki várkastély Mária Terézia adományából került a szepesi püspökség birtokába. A mult század folyamán e hajdan impozáns felsőmagyarországi renaissance stílű épületet egészen kivetkőztették régi alakjából s erre ma csak tornyainak és hátsó homlokzatának arkaturás tagozása vall (70. kép).

A kastélyokhoz hasonlóan a XVII. században városi épületeink is mind sajátos stílünkben épültek újjá. Podolintól kezdve a bányavárosokig mindenütt voltak ilyen városi lakóházak. Podolin utolsó ilyenmű épületét pár év előtt bontották le s az egész vármegyében csak Lőcsén maradt fenn két ilyen renaissance stílű városi lakóház hírmondónak.

Az egyik a tévesen Thurzó-háznak nevezett épület (71. kép), a melyet újabban a Bágya-családtól Csáky Vidor gróf vásárolt meg. Belseje még a csúcsíves stíl korából való. Toronyalatti földszinti része szép keresztboltozatokkal bíró oszlopos terem, a melyet régi alakjában 1903-ban állíttatott helyre mai tulajdonosa, a ki a homlokzat elenyészett sgraffito-díszítését is új sgraffitókkal pótolta. Ezeket Gróh István tanáruk vezetése alatt a budapesti országos iparművészeti iskola növendékei készítették. Az épület balszárnya kétemeletes, toronyszerűen kimagasló s félköríves frizen nyugvó párkányán oromfal nincs, csak az emeletes szárny arkaturásan tagozott oromfalán levőkhöz hasonló fantasztikus ormok sorakoznak rajta. Az ormok kétfélék s szimmetrikusan váltakoznak, minden csúcsos oromba egy-egy vas-zászló formájú szélkakast tűztek, a mi ily stílű épületeink díszítésének rendes járuléka volt, de csak elvétve maradt fenn. A gróf Csáky-féle ház udvara is érdekes, de mielőtt általában a lőcsei házak renaissance udvarait ismertetném, nézzük a másik homlokzatot, a melyen stílünk egy újabb fejlődési mozzanatával ismerkedünk meg.

A körtér 47. számú, Hermann-Spillinberger-házon már nyoma sincsen az arkaturás tagozásnak s a fantasztikus ormoknak (72. kép). A magas oromfal azonban itt is megvan s kagylók és barokk izlésű félpillérek díszítik. A pillérek között zömök vakablakok vannak, fölöttük oroszlánfejes vállköveken nyugszik a párkány, a melyet négy tekealakú gomb díszít. — Az épület homlokzatát tagozó félpillérek és ablakok is barokk-stílüek. Ilyen elemeket a felsőmagyarországi renaissance-építész a XVII. században vesz föl. A következő században már régi tetőszerkezetét is mellőzik, sőt a régi oromfalakat is ablakokkal törik át s az oromfal mögé új emeletet építenek. Ez az oka ily stílű lakóházaink nagymértékű pusztulásának, a melyet még inkább fokozott az a körülmény, hogy régi tetőszerkezetüktől megfosztott állapotukban házainkat a tűzvész is nem egyszer rongálta meg.

A régi oromfal fölhasználásával kétemeletesé bővített épületek példája

Lőcsén a Bobst-Szkicsák-féle ház, a melynek szép XVII. századbeli kapuját 73. képünkön látjuk s a melynek udvarát csak egyemeletes árkádos folyosó övezi, a minthogy az épületnek is csak egy emelete volt hajdan. Ez az árkádos udvar egyike Lőcse legszebb udvarainak (74. kép). Földszinti részének lapos boltívei formátlan pilléreken nyugosznak, a melyek csigás fejezetéből azonban sajátos módon cserfalevelek hajtanak ki. Az emelet félkörű árkádívei kecses toszkányszabású oszlopokon nyugosznak és valósággal Itália derűjét varázsolják elénk.

Igen szép volt hajdan a körtér 57. sz. házának udvara is (75. kép). Az előtérben az udvari szárny loggiáját látjuk. Ezzel szemben az utcai szárny emeletén az udvarra hasonló loggia nyílt, a melyet azonban a

76. Renaissance folyosók Lőcsén.

77. Renaissance udvari folyosók Lőcsén.

a mult század hetvenes éveiben valami tudákos kontár csúcsíves ablakokkal pótolta. A másodemeleti oszlopos folyosó változatlan maradt, valamint az oldalsó szárnyak kiugró eresze s egyszerűbb gyámköveken nyugvó vasrácsos folyosója. Pompás kovácsolt folyosórácsai teszik nevezetessé a homlokzatánál fogva már említett Hermann Spillinberger-ház udvarát, a melynek utcai szárnyán az udvar felé szintén kétsoros loggia van (76. kép).

Ehhez hasonló megoldásokkal a körtér keleti házsorának udvaraiban is találkozunk. A már említett gróf Csáky-féle házhoz kívül a 7. számú ház udvara érdekes s folyosókorlátainak arkatúrás tagozásával s hosszanti szárnyának szép oszlopos folyosóival igen festői képet nyújt (77. kép). A kapualj belső végén itt formás kovácsolt vasból készült XVII.

78. A késmárki harangtorony.

79. A fridmani templom.

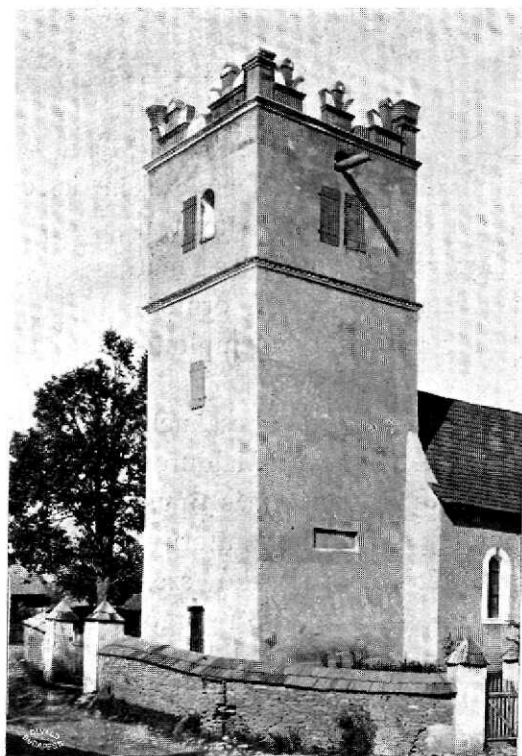
stuccomennyezet, mely magánosok lakásán hozzáférhetetlen.

Szepesvármegye egyéb városai közül csak Szepesváralján, Szepes-Szombaton és Késmárkon találkozunk hasonló művészi részletekkel. A legtöbb ház kapu- és ablakkereteit a rokokó korában alakították át. E stilben a legszebb részletek egyike a szepesszombati 38. számú ház rokokó kapuja és boltajtóból átalakított ablaka, a melynek vasrácsozata még XVII. századbeli jellegű. A rokokódíszítés nagyobb-szabású példájával az iglói provincziaház homlokzatán találkozunk, a melyet emele-tén stucco-domborművű allegorikus képek díszítenek.

A felsőmagyarországi renaissance-építészet harmadik csoportja templom- és harangtornyokból áll. A harangtornyok hazája Itália. Nálunk az olasz hatáson kívül az is elősegítette építésüket, hogy ércöntőink a XV. századtól kezdve oly nagy harangokkal remekeltek, hogy ezek befogadására a középkori templomtornyok gyöngéknek bizonyultak. Késmárkon, Genersich szerint, a mai harangtornyot már 1525-ben falzták, ma is meglevő sgraffito-díszítését azonban ez épület koronázatá-
val együtt csak 1591-ben nyerte. Aránylag jókarban fennmaradt sgraffito-díszítésénél fogva e campanile legnevezetesebb ily stilű emlékeink egyike. Itt tanulmányozhatjuk

századbeli záradékrácsot találunk, a minővel a 15. számú ház s a Hermann-ház kapuja is ékeskedik.

Loggiás udvarokat még a 18., 19. és 21. számú házakban találunk. Lőcse egyéb említésreméltó renaissance-részletei még a 13. számú ház gazdagon tagolt kapuja, a 15. sz. ház oszlopos lépcsője és a 31. számú ház kagylós díszítésű kapuja s még néhány

80. A jamniki templom tornya.

81. A görgői templom.

mindazonáltal szeltében ezeken is elterjedt. A késmárkihoz hasonlít a dunajcekrempachi templom tornya, valamivel szélesebb s már ugyancsak omladozó ormokkal bír a fridmanni templomtorony (79. kép).

Ez utóbbinak csaknem szakasztott másával Malduron találkozunk. Ismét más tipust mutat Jamnik templomtornya (80. kép). Zászlóalakú szélkakasait is megőrizte a görgői templomtorony (81. kép). — Az ily formájú tornyok leg-egyszerűbb példájával Grancs-

leginkább, mint pótolja a díszítés a hiányzó architektonikus tagozást (78. kép). A torony sarkait sgraffito-kváderezés díszíti. Félköríves frizen nyugvó, kiszökő felsőrészen hármas ablakai pompás sgraffito-kerettel ékesek; falbakarczolt s növényi ékítményekkel kitöltött arkaturák díszítik az oromfalat. A koronázat középső ormán a kétfejű sas sgraffito-képét látjuk; e motívum ornamentikánkban a XV. századtól kezdve gyakran fordul elő s semmiféle politikai vonatkozása nincsen. A késmárki harangtorony díszítésének egyes motívumait hajdan mérsékelt aranyozás is kiemelte. Ez a javításra nagyon is rászoruló tornyon már rég elenyészett, de azért a késmárkiak még ma is aranytoronynak nevezik legérdekesebb épületüket. A harangtorony fölött kissé bizarr hatást tesz a templomtorony sajátságos, piramisszerűen a magasba törő, ormokkal koronázott teteje, a mely körül ma primitív bádogg-tetővel fedett folyosó fut végig az alsó rész falvastagságában. Tagadhatatlan, hogy templomtoronyokon e stil nem mindig fest jól,

82. A grancs-petróczi templom.

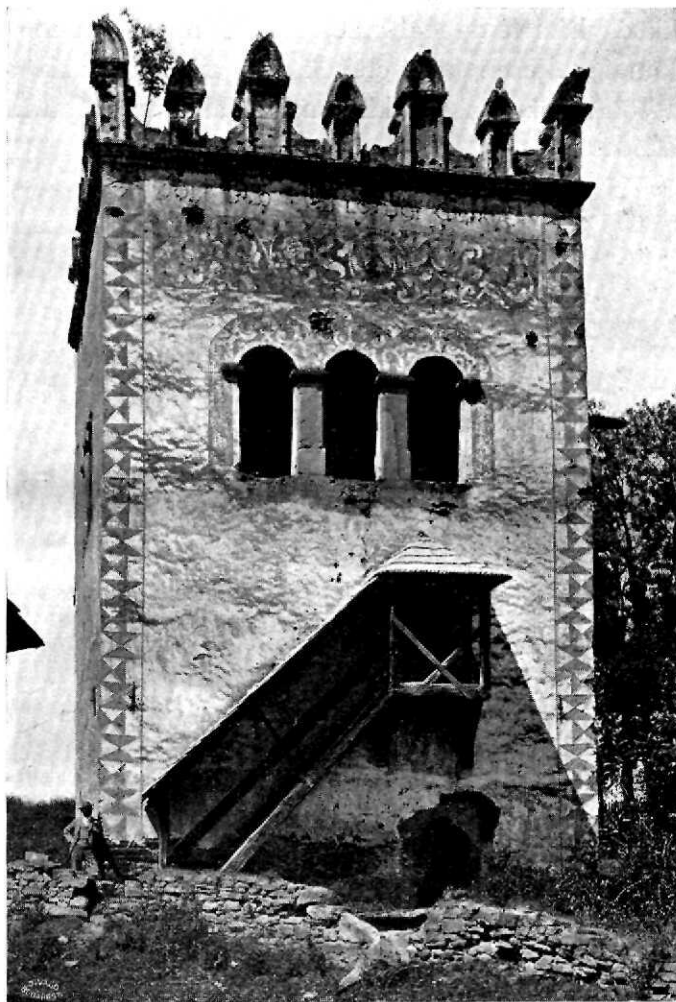
Petróczon találkozunk s ez talán ép egyszerűségénél fogva a legharmónikusabban olvad össze a templom testével (82. kép).

A campanilék sorában a késmárkihoz legközelebb a nagyecőri áll, a mely oromfalán sgraffito-díszítését is megőrizte (83. kép). Keleti oldalán ez a fölirat van: Soli Deo — HB · 1629 — Gloria. — A késmárki campanile sgraffito-díszítésén szintén előfordul a H. B. monogramm s bár közel negyven év választja el egyiket a másiktól, nincs kizárva, hogy mind a kettőnek egy volt a mestere.

Oromfalán plasztikus tagozással bir a poprádi campanile, a melynek félköríves fülkéit az evangélisták, más szentek s allegorikus alakok díszítik. Ez emlékünkn 1658-ban júniustól augusztusig épült, a mit már alig olvasható chronotikonja bizonyít: IVnIVs apposlte posVIIt fVnDaMIna tVrrIs prospere; at aVgVstVs ContInVaVIIt opVs. A poprádi campanilénak Podolinon csaknem szakasztott másával találkozunk (84. kép). Itt azonban a sgraffitókat pár év előtt bemészelték.

Sgraffitók nélkül szütkölködik a szepesbélaei és menhárdi harangtorony, a mely utóbbi a legegyszerűbbek egyike (85. kép). A XVIII. században barokk-, illetve czopfizlésű díszítést nyert a szepesszombati és matheóczi harangtorony. A szepesszombati felsőmagyarországi renaissance stilben 1598-ban Matern Ulrik késmárki mester építette, ablakait Arloth Henrik faragta. Az egész harangtorony az ácsmunkával együtt Weber közlése szerint 805 frtba került.

Felsőmagyarországi renaissance stilű volt hajdan Lőcsének a városházával összekötött szép harangtornya is, mely 1661-ben épült s melyet 1824-ben alakítottak át.

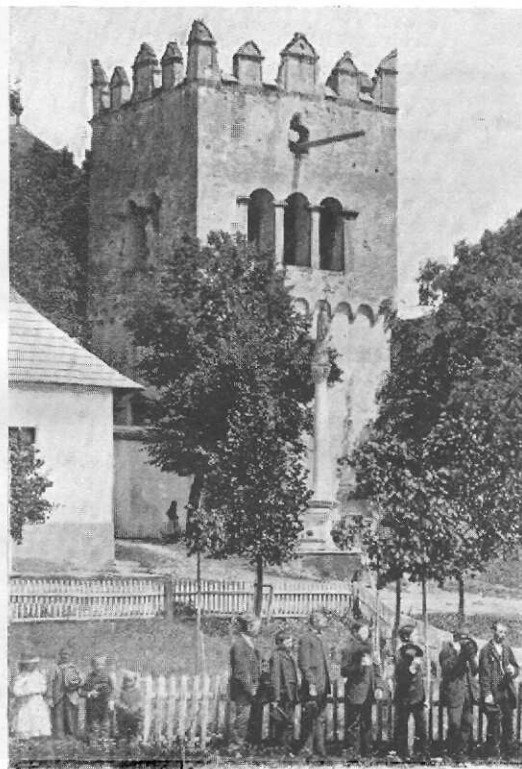
83. A nagyecőri harangtorony.

Mindezek a tornyok abból az időből valók, a mikor templomaink a protestánsok kezén voltak. De hogy a katolikusok sem zárkózhattak el stílünk varázsa elől, azt a szepeshelyi székesegyház tornyai bizonyítják, a melyek sajátos koronázata szintén felsőmagyarországi renaissance stílű.

Az imént említett tornyokon kívül a XVI. és XVII. században a protestánsoknak egyházi téren építkezésre nem nyílt alkalmuk. A katolikusok középkori templomai teljesen megfeleltek céljaiknak. Csak a midőn ezek visszaszállottak a katolikusokra, csak akkor nyílik alkalmuk építkezésre. A XVIII. században csupán

84. A podolini harangtorony.

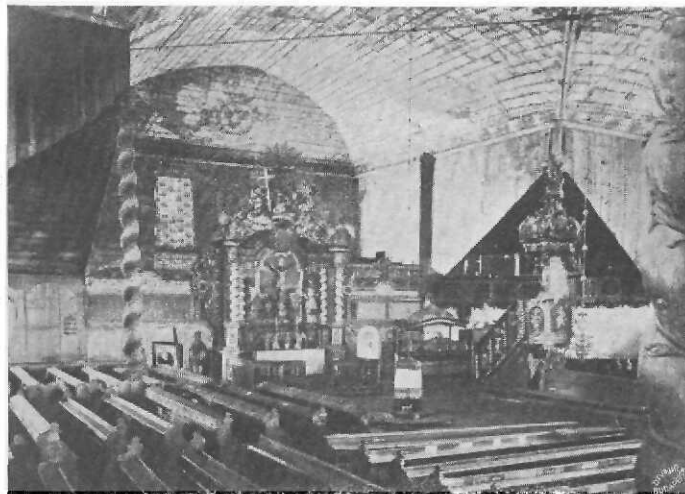
85. A menhárdi harangtorony.

fából volt szabad templomot építeniök, de hogy e silány anyaggal is mily monumentális hatást értek el, erre a késmárki fatemplom példa.

A késmárki fatemplomot az ágostai hitvallású evangélikusok a maguk költségén és Németországban, Svédországban, valamint Dániában gyűjtött adományokból 1717-ben építették. A görög kereszt formájában emelt épület 34,5 m. hosszú, 30 m. széles s 20,5 m. magas. Központi részét óriási keresztboltozatformájú famennyezet fedi, a kereszthajó ennek folytatásában épült dongaboltozatai belső sarkukkal csavarttörzsű s babérfüzérrel ékes faoszlopokon nyugosznak (86. kép). A gerendákból összerótt falakat kívül vakolat, belül deszkák burkolják, a mely utóbbiakat

hajdan véges-végig bibliai és allegorikus tárgyú festmények díszítették. Festményekkel ékes deszkamellvédek díszítik a kereszthajó négy ágába iktatott karzatokat. A templom fölszerelése, oltára, szószéke semmiben sem különbözik az egykorú katolikus templomok belső fölszerelésétől. Maga a templom primitív, de érdekesen naiv festményeinek maradványaival, hatalmas központi csarnokával oly eredeti s szinte mesés módon szokatlan varázsszal van a nézőre, hogy e tekintetben a Szepességen egyetlen barokk kőtemplomunk sem versenyezhet vele. A késmárki fatemplomot, mint Linberger István leírásában olvashatjuk, Müttermann mester építette, faragványai Lerch János szobrász művei. A templom belső fölszerelésével együtt 5000 forintba került, falképei jó részt Weisz kereskedő özvegyének, Várady Szakmáry Mártának költségén 1748-ban készültek.

A Műemlékek Országos Bizottsága pár év előtt Sztrehlo Ottó építész tervei alapján igen sikerülten restauráltatta ez építészeti emlékünket, a mely Szepesvármegye építőmestereinek utolsó nagyszabású eredeti alkotása volt. Sajátságos véletlen, hogy vármegyénk építészetének története fatemplomok emelésével kezdődik s egy lényegében véve kőarchitektúrát utánzó faépülettel nyer befejezést.

86. A késmárki fatemplom belseje.

IRODALOM

- Archaeologiai Értesítő*, 1869., 1871., 1872., 1873. évfolyam.
- BÁRDOSY J.—SCHMAUK M.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. Leutschoviae* 1802.
- DEMKÓ KÁLMÁN: *Lőcse története*. I. rész. A Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak V. kötete.
- DIVALD KORNEL: *A felsőmagyarországi renaissance-építészet*. Budapest, 1900.
- GENERSICH CHRISTIAN: *Merkwürdigkeiten der k. Freistadt Käsmark*. I—II. Kaschau, 1804.
- HENSZLMANN IMRE: *Lőcsének régiségei*. Magyar Régészeti Emlékek. III. k. Budapest, 1878.
- *Magyarország ő-keresztény román és átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876.
- HRADSKÝ JOSEPHUS: *Inilia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Szepesvárallja, 1902.
- HRADSKÝ JÓZSEF: *A mongolok betörése és a Menedékkő*. Kárpátgyesület Évkönyve. 1875.
- *Szepesvármegye a mohácsi vész előtt*. Szepesvárallja, 1888.
- KORABINSZKY M. J.: *Geographisch-historisches und Produkten-Lexicon von Ungarn*. Pressburg, 1786.
- LINBERGER ISTVÁN: *A késmárki fatemplom leírása*. Késmárk, 1892.
- MERKLAS WENCEL: *Die katholische Pfarrkirche St. Jakob zu Leutschau. Mittheilungen der k. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. Wien, 1858.
- *Die Zipser Kathedrale*. U. o. 1861.
- MÜNNICH SÁNDOR: *A Szepesség őskora*. A Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak I. k.
- MYSKOVSKÝ VIKTOR: *Lőcse sz. kir. város középkori műemlékei*. Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve. 1869.
- PASTEINER GYULA: *Felsőmagyarország építészeti emlékei*. Osztrák-magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország. V. kötete.
- POSEVITZ TIVADAR: *Reisehandbuch durch Zipsen*. Budapest, 1898.
- PIRHALLA MÁRTON: *A szépesi prépostság története*. A Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak IV. kötete. Lőcse, 1892.
- STEINHAUSZ LÁSZLÓ: *A lőcsei városház*. Építő Ipar. 1898.
- WEBER SAMUEL: *Geschichte der Stadt Leibitz*. Késmárk, 1896.
- *Geschichte der Stadt Béla*. Igló, 1892.
- *A lublói vár*. Századok. 1886.

Jegyzet. A kisebb értekezések repertóriumát közli a Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak I. kötete.

KÉPEK LAJSTROMA

	Lap		Lap
1. A tribsi fatemplom	6	32. A késmárki plébánia-templom belseje	44
2. A jurgói fatemplom belseje	7	33. A podolini plébánia-templom szentélye... ..	45
3. A krighi templom	7	34. A márkusfalvi templom alaprajza	46
4. A harasztli templom	9	35. A márkusfalvi templom belseje	47
5. A «leo albus» Szepeshelyen	11	36. A jekelfalvi templom belseje	50
6. A szepesi székesegyház átmeneti stílű része... ..	12	37. A vibornyai templom hajója	51
7. A szepesi székesegyház alaprajza... ..	13	38. A mátyásfalvi templom... ..	52
8. A szepesi székesegyház szentélye	14	39. A zsegrai templom alaprajza	52
9. A szepesi székesegyház hajója	15	40. A zsegrai templom... ..	53
10. A szepesi székesegyház főhomlokzata. Melléklet	16	41. A zsegrai templom belseje... ..	53
11. A szepesi székesegyház Zápolya-kápolnája. Mel- léklet	16	42. A felkai templom hajója	55
12. A dénesfalvi templom szentélye	18	43. A leibiczi templom belseje. Melléklet	56
13. A löcsei szent Jakab-templom dél felől	22	44. A menhárdi templom belseje. Melléklet	56
14. A löcsei szent Jakab-templom alaprajza... ..	23	45. Az ó-falvi templom	58
15. A löcsei szent Jakab-templom belseje. Melléklet	24	46. A görögdi templom szentségháza... ..	59
16. A löcsei szent Jakab-templom északi kapuja... ..	25	47. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna	60
17. Részlet a löcsei szent Jakab-templom déli kapu- jából	26	48. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna alsó része	61
18. A löcsei szent Jakab-templom déli kapuja. Mel- léklet	26	49. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna karzata	62
19. A löcsei szent Jakab-templom lavabo-fülkéje	27	50. Renaissance-stílű ajtókeret Lőcsén. Melléklet	65
20. A löcsei szent Jakab-templom szentségháza... ..	28	51. Késmárk czimere az ottani városházán... ..	65
21. A régi minorita-templom Lőcsén... ..	29	52. A löcsei városháza emeleti előcsarnoka	66
22. A löcsei régi minorita-templom szentélye. Mel- léklet	31	53. A löcsei városháza tanácsterme	67
23. Részlet a löcsei régi minorita-templom szenté- lyéből. Melléklet	31	54. A szepesi vár	68
24. A löcsei régi minorita-templom és kolostor alaprajza	32	55. A löcsei városháza restaurálása előtt. Mel- léklet	68
25. Az iglói plébánia-templom hajója	37	56. A löcsei városháza mai alakjában. Melléklet	68
26. Az iglói templom déli kapuja	38	57. A szepesi vár helyszíni rajza	69
27. A szepesolaszi plébánia-templom	39	58. A szepesi vár öreg tornya, árkádós folyosója és kápolnája	70
28. A szepesolaszi plébánia-templom belseje. Mel- léklet	40	59. A szepesi vár felső kapuja... ..	70
29. A szepesolaszi pretorium	41	60. A lublói vár alaprajza	71
30. A göllniczbányai templom belseje	42	61. A lublói vár észak felől	71
31. A göllniczbányai templom szentségháza	43	62. A lublói vár kapuja... ..	72
		63. A nedeczi vár	73
		64. A bethlenfalvi Thurzó-kastély	74
		65. A késmárki Thökölyi-várkastély alaprajza	74
		66. A késmárki Thökölyi-várkastély bástyatornyai. Melléklet	75

	Lap		Lap
67. Részlet a késmárki Thökölyi-várkastély sgraffitós bástyájáról. Melléklet	75	77. Renaissance udvari folyosók Lőcsén	78
68. A fridmani várkastély főhomlokzata. Melléklet	76	78. A késmárki harangtorony és a templom tornya. Melléklet	80
69. A fridmani kastély oldal- és hátsó homlokzata. Melléklet	76	79. A fridmani templom	79
70. A scsavnyiki várkastély	75	80. A jamniki templom tornya	79
71. Gróf Csáky Vidor háza Lőcsén	75	81. A görgői templom	80
72. Renaissance lakóház Lőcsén	76	82. A grancs-petróczi templom	80
73. Renaissance kapu Lőcsén	76	83. A nagyecéri harangtorony	81
74. Renaissance udvar Lőcsén. Melléklet	78	84. A podolini harangtorony	82
75. Renaissance udvar Lőcsén. Melléklet	78	85. A menhárdi harangtorony	82
76. Renaissance folyosók Lőcsén	78	86. A késmárki fatemplom belseje	83

TARTALOM

	Lap		Lap
I. Általános jellemzés. Őskori maradványok. Az első templomok. A tribsi és jurgói fatemplom. A kríghi fatorony. A mindszei templom tornya és temetői kápolnája. A haraszi templom. A kéthajós templomokról általában	3—10	IV. Középkori építőmesterek. Kőfaragó jelek. A csúcsíveskori bazilika és a csarnoktemplom. A löcsei kőfaragó-iskola. Az iglói plébánia-templom. Szepes-Olaszi, Göllniczbánya, Késmárk, Podolin és Márkusfalva plébánia-templomai s ezek régi felszerelése. Elenyészett nagyobb arányú csúcsíveskori templomok	35—48
II. A szepesi székesegyház. Régi átmeneti stílus alakja s ennek maradványai. Kibővítése a XV. században. A Zápolya-kápolna. Régi oltárok, sírkövek s egyéb műemlékek. A székesegyház restaurálása korunkban. Átmeneti stílus részletek Dénesfalván és Szepes-Olasziban. A szerzetesrendek és a román építészet. Szepesvármegye középkori klostromai Stólán, Scsavníkon. A Lapis refugii. Vörösklastrom. Szerzetesek Göllniczbányán, Szepesváralján, Landeken és Darócson	11—20	V. A famennyezetű csúcsíveskori templomok. Újabb példák a Poprád és Dunajecz völgyében. A kéthajós boltozott templomok falusi típusa: a zsegrai templom, városi típusa: a felkai templom. A kéthajós csúcsíves templomok általános jellemzése. Fennmaradt és átalakított emlékek a Poprád völgyében. Az ó-falvi templom. A nagyedri és görgeői templom. A Hernádvölgy kéthajós templomai. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna	49—63
III. Szepesvármegye a tatárjárás után. Várak, városok és templomok építése. Lőcse középkori templomai. A szent Jakab-templom. Mai sekrestyéjének XIII. századbeli részletei. A XIV. századbeli hármashajós s ennek XV. és XVI. századbeli toldalékai. A templom műkincsei. A minoriták szent László-temploma és kolostora. A kórházi Szentlélek-templom. A karthauziak kápolnája és kolostora. A máriahegyi kápolna	21—34	VI. A renaissance építészet. Első nyomai, részletek. A löcsei városháza. A felsőmagyarországi renaissance. A középkori várak és a renaissance. Kastélyok. Városi lakóházak Lőcsén. Barokk és rokokó stílus átalakítások. Harang- és templomtornyok. A késmárki fatemplom. Befejezés	64—83
		Irodalom	84
		Képek rajzstoma	85